

קול לובלין

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלוברלינאים בישראל ובחו"ל • יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
מס' 49 • חשון תשע"ד • www.lublin.org.il • נאוועמבער 2013 • נומער 49

גן ילדים בלובלין 1929 (מתוך אלבום משפחתי של שרה שוסטק)

Kindergarten in Lublin, 1929

Chaya Neiman, niece of Sara Shostak's mother, is in the first row, third from the right

ה ת ו כ נ - אינהאלט

3	יוסף דקר / פעילות הארגון בשנה החולפת.....
5	טובים השניים - שני אתרי אינטרנט ל"קול לובלין".....
	מפגשים של חברי הארגון
6	האזכרה השנתית בנחלת יצחק.....
8	הכינוס השנתי.....
	דברים שנאמרו בכינוס השנתי
10	דיאנה בך / זיכרונותי מהחיסול הסופי של גטו מיידן טטרסקי.....
12	עירית הס / פרידה מסבים.....
	עדות
15	אירית גוטליב (אירנה גברץ) / לובלין שלי, מאושרת ואומללה.....
	טעם של לובלין - טעמים, ריחות, מנהגים, פירורי הווי, רסיסי דמויות
20	נטע ז'יטומירסקי אבידור / טעם של לובלין.....
24	שרה ברנע / ארוחת פרידה.....
30	הלה שטרסברגר בודוך / ימים טובים שהיו בביתנו.....
32	יהודית מאיר / טעמים, צלילים, פירורי הווי ורסיסי דמויות מלובלין.....
36	נטע ז'יטומירסקי אבידור / פירורים מתוך סיפורי של אבי.....
	סיפור של משפחה ושל תקופה
46	שרה שוסטק / הוי, לובלין שלי.....
64	נטע ז'יטומירסקי אבידור / גן ילדים בלובלין, 19.6.1929.....
	שירים
66	פרימו לוי / השקיעה בפוסולי.....
67	צ'סלב מילוש / קמפו די פיורי.....
68	בינם הלר / מיין שוועסטער חיה (יידיש).....
69	בינם הלר / חיה אחותי חיה.....
	אננה נתנבלוט לאחר ביקור בישראל
70	פנחס זיונג / הערות למאמר של אננה נתנבלוט.....
76	לזכר נפטרים - צום אנדענק - IN MEMORY
80	תרומות - באשטיירונגען

Joseph Dakar / Chairman's comments.....	99 (2)
Dr. Diana Bach / My memories of the final liquidation of the Majdan Tatarski ghetto.....	95 (6)
Tastes and smells of Jewish Lublin	
Sara Barnea / Farewell meal or memory of scents from Lublin.....	93 (8)
Esther Mandelay / Recipes from My Father - Nathan Mandelay - A Master Cake Baker.....	91 (10)
Judith Maier / Tastes, sounds, crumbs and splashes of images of figures from Lublin.....	87 (14)
Information	
Polish State Archive - Historic agreement.....	83 (18)
.....נחתם הסכם היסטורי בין ארכיבי פולין (PSA) לבין JRI- פולין	82 (19)
.....העמותה הישראלית לחקר שרשי המשפחה	82 (19)
Oral History- Historia Mowiona - מדוברת.....	81 (20)

מכתבים למערכת

"קול לובלין" פתוח לפניך
קרא וכתוב אלינו תגובות, הצעות, דעות
ארגון יוצאי לובלין אצל יוסף דקר
ת.ד. 21312, תל-אביב 6121201
טלפון: 050-7925010

נטע אבידור 09-8824390

רח' סוקולוב 55, נתניה 42254
nachum_a@bezeqint.net

אל תלך לאיבוד!

שמור על קשר

יש לך אי-מייל? שיניתי כתובת?
החלפת מספר טלפון?

אנא, עדכן אותנו

יוסף דקר, טלפון: 050-7925010

או: nachum_a@bezeqint.net

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלובלינאים בארץ ובחו"ל

המערכת - רעדאקציע:

נטע ז'יטומירסקי-אבידור, יוסף דקר

עריכה לשונית: שמוליק אבידור

עריכה לשונית באנגלית: אסתר מנדלאי

המייסד והעורך הראשון: דוד שטוקפיש

*

דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 03-6881727

כתובת המערכת - "קול לובלין", אצל יוסף דקר

ת.ד. 21312, תל-אביב 6121201

"Kol Lublin" P.O.B. 213120 Tel Aviv 6121201

טלפון: 050-7925010

לכל המעוניינים:

להוצאת ספרי זכרונות אישיים

ניתן לפנות לשלמה לוי בטל' 03-6881727

דבר היושב-ראש - פעילות הארגון בשנה החולפת

האספה השנתית

האספה הכללית השנתית התקיימה בנובמבר 2012 ועמדה בסימן יום השנה ה-70 לחיסול גטו לובלין. התכנית כולה הייתה פרי יצירתם של חברי הארגון – בני הדור הראשון, השני והשלישי. לדעתי, הייתה זו התכנית הטובה ביותר בכל שנותיו של הארגון. מאורע מיוחד דורש ביצוע מיוחד, ואנו עמדנו בכך.

האזכרה ביום השואה

בכל שנה קיימנו ביום השואה טקס אזכרה לבני הקהילה שנספו בשואה. האזכרה נערכה בסמוך לאנדרטה לזכר קדושי לובלין ומייזנק הנמצאת בבית העלמין שבנחלת יצחק. גם השנה טקס האזכרה התקיים במתכונת שהתגבשה אצלנו בשנים האחרונות – טקס פורמלי ולאחריו קריאת תכנים אמנותיים על ידי בני הדור הראשון, השני והשלישי.

קול לובלין

למרות העלות הניכרת הכרוכה בכך, אנו ממשיכים להוציא לאור את הביטאון השנתי במתכונתו הנוכחית. מסקירה של הביטאון במהלך השנים עולה אוסף חשוב של מאמרים העוסקים במגוון היבטים של חיי הרוח, התרבות, החברה והפוליטיקה של יהודי לובלין לפני המלחמה. בד בבד השנתון כולל סיפורים אישיים והארות רבות בנושא שואת יהודי לובלין.

אירועים מיוחדים

בחדש מאי ביקרה בראשון לציון משלחת מלובלין. במשלחת זו השתתפו ראש העיר, קשישטוף ז'וק; סגנית ראש העיר, קת'רין מיצ'קובסקה צ'רניאק; וראש מועצת העיר, פיטר קובלצ'יק. בהתאם למסורת שהנהגו בשנים האחרונות, "ניצלנו את ההזדמנות" וערכנו מסיבה לכבוד המשלחת. במסיבה נכחו כארבעים עד חמישים אנשים. בחג הסוכות האחרון התארח בארץ ויטק דומברובסקי,

ארגון יוצאי לובלין בישראל

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי, 21.11.2013, י"ח בכסלו תשע"ד, בשעה 18:00
במרכז ברודט, רח' צייטלין 22, תל-אביב (בין בתי הספר צייטלין ומוריה)

בתוכנית:

- פגישת חברים
- סרט:
- אזכרה
- חייה של המשוררת היהודיה מלובלין,
- דברי יו"ר הארגון מר יוסף דקר
- פרנציסקה ארנשטיין

סגן מנהל 'תיאטר NN'. ויטק הוזמן להופיע בפסטיבל מספרי סיפורים (יוצר הפסטיבל ומנהלו האמנותי הוא יוסי אלפי), ואנו "ניצלנו את ההזדמנות" וערכנו קבלת פנים לכבודו.

קבלות הפנים האלו נועדו לא רק לחלוק כבוד לאורחים, אלא גם להפגיש בין כל אלה שפעילים ומעורבים בקביעות בפעילות הארגון. בנסיעות לפולין, בביקור ב'יד ושם' ובקבלות הפנים נוצר גרעין של פעילים. הקשר בין הפעילים הוא גם חברתי, והם מהווים את הגרעין הקשה והמגובש של הארגון. שורות הארגון פתוחות, וכל הרוצה להיות פעיל ומעורב בפעילות דרך קבע מוזמן להצטרף ולהשתתף. על מנת להסיר ספק אציין כי קבלות הפנים אינן ממומנות מכספי הארגון.

השתתפות ותרומות

אני פונה שוב לחברי הארגון להשתדל להשתתף בכנסים – הן באספה השנתית בנובמבר, הן בטקס האזכרה ביום השואה.

לפני המלחמה חיו בלובלין כ-40,000 תושבים יהודים. גורלה של קהילת יהודי לובלין היה קשה יותר משל רוב הקהילות היהודיות בפולין, ומספר היהודים הניצולים מלובלין היה כ-1,200 בלבד. שיעור הניצולים מלובלין היה נמוך הרבה יותר מבערים אחרות, ערים אשר לפני המלחמה הקהילה היהודית בהן הייתה קטנה הרבה יותר. כתוצאה מכך גם פוטנציאל החברים בארגון מצומצם יותר, ואחריות מיוחדת מוטלת על כל אחד ואחד מאתנו לשמר את הזיכרון. אחת הדרכים העיקריות לעשות זאת היא באמצעות השתתפות בכנסים השנתיים.

קיום הכנסים, ובייחוד ההוצאה לאור של 'קול לובלין' במתכונתו הנוכחית, עולים כסף רב. אני פונה אל כל החברים ומבקש מהם לתרום בעין יפה כדי להמשיך את פעילות הארגון במתכונתה הקיימת.

אוקטובר 2013

Chairman Joseph Dakar at annual gathering of Lubliners, 2012

יו"ר הארגון בכינוס השנתי

טובים השניים

שני אתרי אינטרנט ל"קול לובלין"

אתר קול לובלין של תיאטר NN

בה בעת עלתה יוזמה מקבילה בלובלין. ידידנו תומאש צ'ייקובסקי וקבוצת "תיאטר NN – מרכז ברמה גרודזקה" פתחו גם הם אתר המוקדש לבטאון "קול לובלין".

באתר זה אפשר למצוא את כל 48 הגיליונות של "קול לובלין" מהראשון ועד האחרון.

Polish

http://teatrnn.pl/leksykon/node/3534/kol_lublin_rocznik_ziomkostwa_lubelskiego_w_izraelu

English

<http://teatrnn.pl/leksykon/node/3532>

Hebrew

<http://teatrnn.pl/leksykon/node/3533>

"קול לובלין" יעלה בקרוב באתר של תיאטר NN גם ביידיש.

בשנת 1962, לציון עשרים שנה לחורבן קהילת יהודי לובלין, יצא לאור הגיליון הראשון של "קול לובלין". חמישים שנה לאחר ההוצאה לאור של הבטאון הראשון, ובמקביל למהדורה המודפסת, הקמנו אתר אינטרנט של השנתון "קול לובלין". היוזמה והקמת תשתית האתר היא של **אלכס גורי** – בן הדור השלישי ליוצאי לובלין.

אתר "קול לובלין" של ארגון יוצאי לובלין

<http://kollublin.wordpress.com/>

לאתר הועלו קבצי PDF של גיליונות "קול לובלין" מהעשור האחרון וניתן לצפות בהם On line. בנוסף לכך כולל האתר חלוקה לנושאים ונושאי משנה. הכתבות שפורסמו בגיליונות קול לובלין הקודמים הועלו לאתר, סווגו לפי נושאים אלה וניתן לצפות בהן גם לפי חלוקה זו.

האזכרה השנתית בנחלת יצחק – יום השואה 2013

Holocaust Memorial Day 2013 at Nahalat Yitzhak

צילומים: יעקב גורפינקל
Photographs by Yakov Gorfinkel

מפגשים בכינוס השנתי

מפגשים בכינוס השנתי -
נובמבר 2012
צילומים: יעקב גורפינקל
Annual Gathering of
Lubliners 2012
Photographs by Yakov Gorfinkel

דברים שנאמרו בכינוס השנתי של ארגון יוצאי לובלין 2012

דיאנה בך

זיכרונותיי מהחיסול הסופי של גטו מיידן טטרסקי,

נובמבר 1942

דיאנה בך בכינוס השנתי

Dr. Diana Bach at the Memorial Meeting of Lubliners, December 2012

אבל בתחילת נובמבר ציוו הגרמנים על הפולניות לעזוב את העיר ולעבור לכפר כאנשים לא מועילים. אני חזרתי לגטו מיידן טטרסקי. בית משפחתנו ובו סבא, סבתא, שתי דודות, אמי ואני, היה בקצה הגטו, קרוב לגדר התיל.

כבר במחצית אוקטובר היו שמועות שמהו נורא הולך לקרות. לכן אמי הוציאה אותי, ילדה בת שמונה, מחוץ לגטו מיידן טטרסקי אל ביתן של שתי פולניות זקנות. לפנות ערב הייתה אמי יוצאת דרך שער הגטו, מורידה את הטלאי ומגיעה אלי, ואני הייתי מסתכלת כל היום על השעון מתי היא תבוא.

ב-8 בנובמבר התעוררנו לקול צעקות "לצאת מן הבתים!" וכאשר הסתכלנו לכיוון גדר התיל, ראינו שהיא מוקפת בצפיפות בגרמנים ובמשתפי הפעולה שלהם – האוקראינים מהדיוויזיה של גנרל ולאסוב.

דודתי הלנקה ושני נערים בני דודים מעיירה קטנה התחבאו במרתף ביתנו.

סבי, סבתי ודודה אלקה יצאו החוצה, ואמי ואני הלכנו לביתו של בן-דוד של אבי - יעקב טוכמן - שוטר יהודי. ביתו היה באמצע הגטו.

במרתף ביתו של יעקב טוכמן היינו אמו, אשתו, שתי בנותיו, אחת קטנה ממני והשנייה – מְנִיָּה – גדולה ממני, אמי ואני.

כעבור זמן-מה שמענו יריות, וכעבור כמה שעות הגיע יעקב. הוא אמר לנו שזה חיסול סופי של הגטו – מוציאים את האנשים מחוץ לגדר, והיריות אשר שמענו – הגרמנים הרגו את החולים בחדר החולים, וביניהם דודי איזידור בך.

בערב יצאנו מן המרתף. רחובות הגטו היו מוארים – הגרמנים לא ניתקו את זרם החשמל, ובבית המועצה צלצל טלפון ללא הפסקה, אבל אף אחד לא העז לענות. כך הסתובבנו בתוך הכלוב כארבעה ימים.

ערב אחד, כאשר היינו בחוץ, הגרמנים ירו ופגעו באמו של יעקב טוכמן, והיא נהרגה במקום ונפלה על ידי.

בערב אחר נכנסנו לביתו של אופה הגטו. היו שם די הרבה פליטי מרתפים, אשר ישבו על הרצפה, מיטות לא מסודרות, כרים – וכל אחד היה מכונס בתוך עצמו. פתאום יעקב טוכמן צעק "אבל יש לי משפחה באמריקה!" – רק שאמריקה הייתה מיליוני קילומטרים מן הגטו המוקף.

אחרי ארבעה ימים, יעקב - אשר ידע רוסית או אוקראינית - שיחד את האוקראינים, ובערב הרים אוקראיני את גדר התיל, ואמי אמרה לי לעבור ראשונה. מאוחר יותר היא הסבירה לי, שעשתה כך, כי חשבה שהם לא יירו בילדה קטנה, ירחמו עליה, ואני אנצל. האוקראינים לא ירו, ואחרי יצאו עוד כעשרה אנשים. התפזרנו וכל אחד הלך ללובלין לחפש שם מחסה. אני ואמי הלכנו בקור, בלילה, ללובלין והגענו לביתם של מכרים פולנים. שם היינו כמה ימים, ואחר כך עברנו למכרים אחרים, אשר סידרו לנו תעודות נוצריות מזויפות. עם התעודות האלה נסענו לוורשה.

משפחת טוכמן, אשר יצאה אתנו מהגטו, חיפשה מסתור בלובלין - ולא מצאה. הם הסגירו את עצמם לידי הגרמנים ונורו מיד.

דודתי הלנקה אקרמן ושני הנערים נורו עוד ביום הראשון, אחרי שהוצאו מן המרתף של ביתנו.

סבתי שרה אקרמן ודודתי אלקה אקרמן הובאו למחנה פלאגה-לשקייביץ ושם מתו.

סבי חנוך אקרמן, חייט מומחה, נלקח יחד עם מומחים אחרים למצודה (זאמק), כדי שיעבדו בשביל הגרמנים. חברה של אמי, פולנייה, Cecha Badyoczek, הצליחה להגיע אליו למצודה, בטענה שיש לו עבודה שלה, ומסרה לו שאנחנו הצלחנו לברוח מן הגטו.

בנה, Tomasz Badyoczek, בהסתמכו על רישום בספר "בית הסוהר הגרמני במצודת לובלין 1939 - 1944"* כתב לי לפני כחודשיים, כי סבי מת במצודה ב-27.2.1943.

זה היה סופה של הקהילה היהודית בלובלין.

* "Hitlerowskie więzienie na Zamku w Lublinie 1939-1944."

Praca zbiorowa pod redakcją Zygmunta Mankowskiego. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988 rok.

דברים שנאמרו בכינוס השנתי של ארגון יוצאי לובלין 2012

עירית הס

פרידה מסבים

עירית הס בכינוס השנתי על רקע תמונת הסבים

Irit Hass at the Memorial Meeting of Lubliners against the background of a photo of her grandparents.

באותו הערב אבא ואמא חזרו כרגיל מהעבודה, אכלו את המרק שהכנתי, ואמרו לי, שמחר בבוקר אצא איתם ממידן אל מחוץ לגטו, על מנת לפגוש את סבא וסבתא. כעת סבא וסבתא שוב נמצאים זמנית בלובלין ומוסתרם לא רחוק מהגטו.

וזה מה שאמרו:

"אָווי, מחר בבוקר תבואי אתנו, כאילו גם את, כמונו, הולכת לעבודה. תענדי כמונו על השרוול את הסרט עם המגן דויד, כדי שיחשבו, שאת ילדה בוגרת. אנחנו נעביר אותך בשער בין שנינו, על מנת שכמה שפחות ירגישו בך, וכשנהיה כבר בחוץ, בצד הארי, מיד תתנתקי מאתנו, תורידי את הסרט ותלכי לראות את סבא וסבתא. זאת הכתובת. זכרי אותה ולכי ישר לשם. לכי מהר ככל האפשר, אבל אל תרוצי ולכי בראש מורם. כי כך לא יחשדו בך, שאת יהודייה מפוחדת, שברחה מהגטו."

הייתה זאת יציאתי הראשונה אל מחוץ לגטו וגם ההתחזות הראשונה שלי לפולניה. זוכרת שהתרגשתי התרגשות של פחד ולא התרגשות של שמחה לקראת המפגש הצפוי עם הסבים. הייתי כבר עצובה מדי ולא מסוגלת לשמוח.

פעם כל כך אהבתי את סבא וסבתא. אהבתי אותם הכי הרבה בעולם. מיום שאני זוכרת, הם היו אצלי תמיד במקום ראשון. כך זה היה פעם. לא עכשיו. משהו קרה לנו. גם להם וגם לי. כבר לא חשתי מצדם את החיבה ואת תשומת הלב של פעם. כאילו הם כבר לא חושבים עלי. והאמת היא, שגם אני כבר לא חשבתי עליהם. רק עלי. על כמה רע לי. על כמה הכל עצוב.

את הסבים שלי מצאתי במרתף ענק וריק. הם התמקמו שם בפינה קטנטנה. סבא ישב על שרפרף נמוך מאוד. את סבתא ראיתי, כשהיא מתכופפת מעל לפרימוס דולק. היא בישלה. הייתה זאת הפינה המרוחקת ביותר מפתח הכניסה. אולי הם חשבו, שכך זה הכי בטוח - רחוק ככל האפשר ממה שבחוץ.

הם היו שם שנים, סבא וסבתא שלי, ונראו לי עכשיו זקנים מאוד. במרתף הענק הזה הם נראו קטנים כאלה, מכווצים בפינה, כמו שני גנבים המסתתרים מהמשטרה. לא היו שם חלונות, והרצפה הייתה עשויה אדמה בוצית שהודקה ויובשה. גם רהיטים לא היו שם, ורק בפינה - זוג יהודים זקנים ותשושים: סבא שלי, לאחר התקף לב, ברגליים יחפות, נפוחות מאוד מאי-ספיקת נוזלים. וסבתא - כנראה חולת פרקינסון, כי ראשה מתנדנד מצד אל צד, כאילו רוצה לומר "לא... לא... לא..."

הכל שקט. לא נשמעו קולות מבחוץ, וגם סבא וסבתא שקטים מאוד-מאוד: חלילה, שמישהו ישמע אותם, כי אז - יתגלו. קרן אור, שחדרה מאי-שם, או אולי הייתה זאת מנורת הנפט שלהם, האירה קצת את המרחב החשוך, שבין הקירות.

בצד, במקום ישיבתם של סבא וסבתא, גם הוא על הרצפה, דלק הפרימוס, עליו עמד סיר אלומיניום. דבר מה התבשל שם. סבתא קמה ונגשה לפרימוס. היא לחצה פעמים מספר את הידית כדי לשמור שהאש לא תדעך.

כך מצאתי אותם אז בצאתי מגטו מידן. כך ראיתי אותם בפעם האחרונה.

האם ידעו הסבים על בואי? האם ציפו לי? איני יודעת. אבל הנה אני נכנסת. ילדה קטנה, רזה ועצובה, ילדה יהודייה מגטו מידן. הנה אני שוב איתם - נכדתם היחידה. האהובה.

פעם, לפני המלחמה, רק המראה שלי, או אפילו עצם קיומי היה גורם להם אושר ושמחה... זה מה ששניהם שידרו לי במבטם, המלא אהבה ורוך. אהבה ורוך וקבלה - זה מה שתמיד חשתי מצדם.

והנה - אנחנו שוב ביחד: סבא-סבתא ואני... רק שכעת אני לא כפי שהייתי פעם, ואין בידם לשמח אותי. וגם סבא וסבתא שלי, גם הם לא כפי שהיו בעבר. אני אינני מבילה וגם אינני רוצה להבין עד כמה המצב חמור ובלתי הפיך. אבל הם, המבוגרים, הם כנראה, יודעים מזה זמן רב, מה קורה לנו. הרי סבא כבר בהתחלה, עוד בגטו, ברחוב לוברטובסקה, כשכולם עדיין חיו באשליות, כבר אז הוא, בניגוד לאחרים, טען שהכל אבוד...

כבר אז שמעתי אותו אומר: "לא לעבודה בכפר נלקחים האנשים באקציה, אלא למוות." "לא נראה אותם שוב", היה אומר. סבא הוא אדם חכם מאוד, היו אומרים, והיו מקשיבים לו.

רק שזה שייך כבר לעבר. עכשיו, בקיץ 1942, סבא סבתא ואני אמנם ביחד, אבל כמה הכל מוזר ושווה. הם מוסתרים כאן במרתף, ואני עוד מעט אמורה לחזור לגטו. למה בכלל אבא ואמא שלחו אותי לכאן? איזה מפגש עצוב. אבל הנה זה קורה לנו! ועוד איך זה קורה! הנה גם כאן סבא וסבתא שלי מפנים אלי שוב את

מבטם המוכר והאהוב, מבטם השמח, רווי אהבה. המבט של פעם... כאילו דבר לא קרה, דבר לא השתנה... כאילו כל המסביב, המחריד הזה, לא קיים, ואנחנו כאן בזמן אחר, במקום אחר... הרגע הזה במחיצתם של סבא וסבתא אוהבים ואוהבים, פסק זמן זה, המנותק מכל הגהינום, ים של אהבה במבטם, זה מה שהחזיר לי את הסבים שלי. סבים של געגוע.

סבתא מציעה לי מרק, המרק שבישלה שם בסיר מפויח על הפרימוס שעל הרצפה. זה היה מרק ירקות עם שיבולת שועל. סבתא מזגה לי מרק בצלחת גדולה. מרק של פעם! המרק של סבתא! כמה זמן כבר לא אכלתי מרק כזה! הוא מחזיר לי את התאבון, שאבד לי מזה זמן רב.

אני אוכלת את המרק של סבתא וגומרת את כולו. עד לטיפה אחרונה. בחיים לא אשכח את טעם המרק הזה,

מרק אחרון של סבתא שאכלתי.

וכשסיימתי - הגיע זמן להיפרד וללכת. עלי לחזור לגטו מייד.

סבא וסבתא לא בכו. הם לא הראו כל סימן של עצב או דאגה. הם חייכו והביטו אלי באותו המבט, מלא רוך ואהבה. כאילו רוצים לומר: "אין מה לדאוג, אָוּוּנוּ. ואז: "לכי עכשיו, מתוקה. לכי לאבא ולאמא שלך. ואל תדאגי. ולהתראות, אָוּוּנוּ, כן - להתראות..."

וכך זכרתי אותם. ה"להתראות" שלהם ליווה אותי מאז. משך השנים קשות ביותר בחיי, ועזר לי להאמין, שיום אחד כל זה אכן יעבור, כאילו לא היה, ואנחנו נראה שוב.

אבל לא התראינו...

סבא וסבתא בלומנשטוק (Blumensztok)

וסבתא?

סבתא שלי לא הרבתה בדיבורים. היא הייתה עסוקה תמיד, ודאגה למשפחה בכל מצב, בכל רגע. וזה מה ששמעתי עליה:

שנים רבות לפני שנולדתי, סבא חלה בטיפוס, מחלה, ממנה החלים ממש דרך נס. וסבתא - באותם הימים אישה צעירה, אם לשלושה - הלכה, לאחר החלמתו, ללמוד להיות מיילדת. אמרו, שעשתה זאת, כדי לא להיות, שוב, בעתיד, חסרת אונים במצבי מחלה, כמו בעת מחלתו של סבא. וסיבה נוספת (כך אמרו) מקור נוסף לפרנסה לילדים, למשפחה... זה קרה שנים רבות לפני שנולדתי, אבל כשנולדתי, כבר הייתה זאת סבתא, שיילדה אותי.

בגיטו, ברח' לוברטובסקה, שימש סבא שלי לאנשים כעין "גורו". הוא נחשב בעיניהם (וכנראה באמת היה) איש חכם מאוד. אנשים היו באים לשמוע את דעתו, כפי שעשו זאת בעבר במשרדו, בפיארכקה 2.

לפני המלחמה הם באו, כדי שינסח ויכתוב להם את פניותיהם לבתי המשפט, כי זו הייתה התמחותו ומקור פרנסתו. וכאן, בגיטו, כולם ציפו ממנו, שיתרום מחכמתו, שיעודד, שיסביר להם כמו אז, שיש מוצא. אלא שהנסיבות השתנו, ואצל סבא שלי לא זה היה הכיוון. הוא לא השלה את עצמו ולא את האחרים. לא פעם, כשהייתי חוזרת מהשיטוטים ברחוב, הייתי שומעת אותו מדבר ומסכם, כאילו תמיד ניתנה לו המלה האחרונה.

וזה מה שהיה אומר, חוזר ואומר:

"אין דבר כזה, שהגענו לתחתית. רק כשיגמרו אותנו, כשכולנו נמות, זה יספק את הגרמנים. לא פחות מכך." וגם זאת הספקתי לשמוע מפי סבא, שם, ברחוב לוברטובסקה בגיטו לובלין:

"נכון, יום אחד כל זה יגמר, אבל אותנו הם יספיקו לגמור קודם לכן."

אירית גוטליב (אירנה גברץ)

לובלין שלי, מאושרת ואומללה

אירית גוטליב ז"ל - מזכירת ארגון יוצאי לובלין
Irit (Irena) Gewerc-Gottlieb - Secretary of the
Lubliner Organization

מילות רקע על המספרת

ילידת לובלין. מוצאה ממשפחה ידועה, משפחת גברץ. לפני המלחמה עסקה המשפחה בסחר מתכות בלובלין. עלתה ארצה ב-1949. במשך כמה שנים הייתה מזכירת ארגון יוצאי לובלין, ארגון הכולל בתוכו את יוצאי העיר וצאצאיהם. ב-23 ביולי 1994 הגיעה לביקור בלובלין יחד עם בעלה ובתה חגית, ושם נפגשה עם מר רוברט קובאלק. הוא ראיין אותה והעלה את דבריה על הכתב. הייתה זו עבודה נסיעה מרגשת במיוחד, כיוון שהיא רצתה להראות לבתה את עיר הולדתה. הגברת גברץ-גוטליב הלכה לעולמה ב-24 באוגוסט 1999.

קבצנים. הם עבדו בשליחויות, בנתינת שירותים לאורחי המלון. כך למשל הם מסרו מכתבי אהבה לגברות מגברים שהתגוררו במלון, ובעיר היו להם הרפתקאות אהבה.

אני זוכרת שלפני המלחמה הייתה מגיעה שחקנית יהודייה מוורשה, אסתר רחל קמינסקה. בתחנת הרכבת בלובלין ציפו לה כבר סטודנטים יהודים. הם היו נרתמים לכרכרה במקום הסוסים, וכך מעבירים אותה למלון "אירופה" שלעתים היא הייתה מתארכת בו.

כאשר אני רואה את לובלין, אני נרגשת. בלכתי בעיר אני סוקרת הכול בעיניי ובנשמתי. אני חושבת שבעלי ובתי רואים את זה בצורה אחרת: בתי רואה עיר לא מתוכננת, רובע עתיק ומוזנח. זה ההפך מישראל – שם הכול מתוכנן, חדיש ובעיקר מתוחזק. לבי התכווץ כאשר עברתי ברחוב קרקובסקיה פשדמישצ'ה ליד בית המלון "אירופה". אני זוכרת את בית המלון הזה מלפני המלחמה. זה היה מקום מאוד אלגנטי: עברו שם נשים לבושות פרוות. לפני המלון עמדו נכים, אבל לא

1935 ברחה דודתי מהבית, ולמרות התנגדותו של סבא התחתנה עם גבר שהיה בעל אישור כניסה לפלסטינה. היא נשארה עמו כל חייה, אבל הסבא "ניתק מגע" ולא רצה לשמוע ממנה. גם אבי לא סלח לה, והיא עמדה בקשר רק עם אמי ועם האחים שלה. אחיה של אמי, אליאס אספס, היה גזבר ידוע בתחנת הכוח העירונית.

בית ההורים ובית הספר

הורי היו אנשים צעירים ומודרניים. התגוררנו בבית קולברג ברחוב נובוריבנה. בתחילה אבי היה זבן בחנותו של סבי, ואחר כך הקים עסק משלו ברחוב 3 במאי. הייתה זו חנות למוטות ברזל. התקיימנו מזה ברמה טובה: הייתה לנו עוזרת בית, ובחופשות נסענו לנובי דבור (Nowy Dwor) שליד העיירה לוברטוב (Lubartow). אבי היה מגיע אלינו בשבתות ובימי ראשון. בביתנו נשמרה המסורת היהודית. המטבח היה כשר, בימי שישי הדליקו נרות, אבל האב לא היה דתי כמו הסבא. הוא הלך בשבתות לבית הכנסת, ואחרי זה היה מתרוצץ וטרוד בכל מיני סידורים בנושא העסק. בבית דיברו בשפה הפולנית. עד להגעתי לישראל לא ידעתי יידיש, וגם עכשיו רק לעתים רחוקות אני משתמשת בה, כי בבית מדברים עברית. בביתנו הייתה ספרות פולנית, וגם שירונים ביידיש אשר כללו שירים עממיים של גבירטיג וקיפניס. אמי אהבה מאוד יידיש וידעה לשיר ביידיש. חיי התרבות מילאו תפקיד חשוב במשפחתנו. במוצאי שבת הורי ביקרו בתאטרון או בבית קולנוע. היו לי אח ואחות. אני הייתי הבכורה, ואחרי נולד אחי קובוש. בשנת 1939 הוא למד בבית הספר "תרבות" שברחוב נייצלה (Niecala), ושם חלק מהלימודים התקיימו בעברית. אחותי הצעירה רחלקה הייתה בת חמש עם פרוץ המלחמה. את לימודיה היא התחילה בגטו.

ידעתי לקרוא כבר כשהייתי בת ארבע. שנה אחר כך החליטו הורי שאני צריכה להתחיל ללכת לבית הספר. עמדתי בבחינה והתחלתי ללמוד בבית הספר לבנות שבמסגרת בית הספר הכללי "בית יעקב" ברחוב לוברטובסקה (Lubartowska). מתוך התחשבות בסבי נשלחתי לבית הספר הזה ולא לבית ספר פולני. בבית הספר הודגש נושא הדת, ולא התקיימו בו לימודים בימי שבת. לא היו לי קשרים עם בנות פולניות גם בחצר הבית שגרתי בו, כי גרו שם רק יהודים. כך היה גם אצל הורי אמי שגרו ברחוב גרודצקה, מקום ששיחקתי בו לעתים קרובות. לעומת זאת לאבי היו הרבה ידידים פולנים, והייתה לכך חשיבות רבה מאוד בימי המלחמה.

אני זוכרת את לובלין באושר. כעת, כשאני עומדת מול ביתי, אני מרגישה כאב חזק. חייתי שם יחד עם ההורים והמשפחה, הייתי מאושרת. כעת רחוב נובוריבנה (Noworybna) הוא אחר, גם האנשים שמתגוררים שם הם אחרים. כואב לי שאיני מצליחה למצוא את הרובע היהודי שלי מלפני המלחמה, ומה שנותר מהעיר נמצא במצב נורא. הרושם חזק ביותר.

הסבים

סבי מצד אבי, בנימין גברץ, היה חסיד של הצדיק מבליץ' והלך לבית הכנסת (שטיבל) שלו בלובלין. הוא היה עשיר, ולפני מלחמת העולם הראשונה היה בעל בית חרושת לנחושת וברזל ברחוב פורמנסקה (Furmanska). אף שהיה אב לשמונה ילדים, בביתו לא הורגש מחסור כספי. חשוב גם לציין שכל אחד מילדיו זכה להשכלה. שני דודים שלי היו עורכי דין, והדודות למדו באוניברסיטה. סבתי הייתה יוצאת ורשה, והיא עבדה בחנות. לפני המלחמה סבי וסבתי התגוררו בבניין ידוע אשר היה שייך לבורנשטיין ונמצא בקרן הרחובות פורמנסקה וצירולניצ'ה (Furmanska-Cyrułnicza). בעבר היו שם שני מעברים לרחוב, ועכשיו נשאר מעבר רק לרחוב צירולניצ'ה.

סבי החסיד היה מאוכזב מכך שלילדיו הייתה השכלה כללית, אבל הסבתא השפיעה עליו. כיוון שהיא עצמה הייתה מודרנית וורשאית אך לא רכשה השכלה, רצתה להקנות לילדיה השכלה כללית. אבי, דודי ודודתי קיימו את מנהגי המסורת רק בשל התחשבותם בסבא. דודי אף היה מסוגל ביום הצום הגדול ביותר, ביום הכיפורים ללכת בבוקר לבית הכנסת, ואחר-הצהריים לשבת עם חברתו הפולנייה בבית קפה.

הורי אמי, משפחת אספס, גרו ברחוב גרודצקה (Grodzka). עד לאמצע שנות העשרים היה סבא אספס בעל חנות גדולה של משקאות בפינת הרחובות קובלסקה ונובה (Kowalska – Nowa), אבל בשנת 1929 נאלץ להכריז על פשיטת רגל ולהחזיר את חובותיו לנושים שלו. הוא היה דתי, אבל לא חסיד. למעשה, לא אהב במיוחד את החסידים. הוא היה מתנגד. היה מבקר בבית הכנסת הכללי, האורתודוכסי.

לכל אחד מילדיהם הייתה השקפה פוליטית שונה. כך למשל אבי תמך ב'בוטינסקי והיה חבר בתנועת בית"ר הימנית, ואילו דודתי המתגוררת עד היום בישראל [הערת המתרגמת: היא נפטרה בינתיים] השתייכה לתנועת "השומר הצעיר" המזוהה עם השמאל הציוני. כאשר הדבר נודע לסבי, הוא התרגז מאוד. בשנת

לאחר סיום לימודי בבית הספר היסודי ב-1939 נכנסו הגרמנים ללובלין. עבור היהודים הייתה זו תחילת הימים הטרגיים. אחרי סגירת בית הספר התיכון ישבתי ללא מעש בבית במשך כמה חודשים. ברחובות היה מסוכן מאוד: הגרמנים תפסו יהודים והעבירו אותם למחנות עבודה. נמנעתי מטיולים ברחובות, כיוון שהגרמנים צדו את הבחורות היהודיות ולקחו אותן לעבודות משפילות במוסדות הגרמניים.

ב-1940 נפטרה אמי. היא מתה בבית החולים היהודי שברחוב לוברטובסקה לאחר מחלה אשר החלה בכאב בטן. בשל המצב התברואתי הירוד בבית החולים היא לא הצליחה לשרוד.

ב-21 במרס 1941 הגרמנים הודיעו שבלובלין יקום גטו. גירשו אותנו מהבית שברחוב נובורייבנה ועברנו לגור בבית הסבים גברץ ברחוב צירולניצ'ה.

בתחילה היה זה גטו פתוח, והתאפשר לצאת ממנו העירה. למעשה, לא היה זה גטו "רשמי", אלא רובע יהודי עבור התושבים היהודים בלובלין. נאסר עלינו להתגורר בעיר. בשנת 1941 הגטו היה פתוח עדיין - לא היו גדרות או חומות - אבל נאסר על היהודים לעבור לצדו האחר של רחוב לוברטובסקה.

בגטו היו אנשים עשירים מאוד וגם עניים מאוד. בבית שלנו לא סבלנו רעב וחיינו כמו קודם: יחד אתנו התגוררה אישה שהגיעה מלודז' וניהלה בדירתנו את המטבח. עם זאת, בגטו שררו רעב ומחלות. אנשים מתו מרעב, ילדים ביקשו נדבות. לא ראינו מתים ברחובות, כפי שהיה בעיר ורשה. בגטו הייתה משטרה יהודית, והשוטרים היו שונים זה מזה - אחדים שיתפו פעולה עם הגרמנים, ואילו אחרים שירתו אותם כדי להציל את קרוביהם. אני זוכרת היטב את שמאי גראייר; רבים מאלה ששרדו את הגטו בלובלין, זוכרים אותו. הוא היה סחטן, ידיד של אנשי גסטפו. גם לפני המלחמה הוא לא היה איש מעניין. השוטרים התהלכו בגטו עם אלות ולקחו חלק בחטיפות היהודים. היה להם מנהל משלהם, נציג היוזנרט. היושב-ראש של היוזנרט היה בתחילה המהנדס הנריק בקר, ואחריו עורך הדין מרק אלטן.

בגטו התנהל גם בית ספר יהודי. הוא היה בדירתנו ברחוב צירולניצ'ה. ניהל אותו מורה ידוע בלובלין, נחמן קורן. במשך שנתיים הספקנו לסיים ארבע כיתות. בית הספר פעל עד לגירוש.

The Lublin ghetto in the summer of 1941 (Photo by Max Kimberger/DHM)

בגטו לובלין, קיץ 1941

הגירוש

באותו היום עדיין נמשך בדירתנו השיעור של קורן, כאשר ברחוב נדסטבנה (Nadstawna) הגרמנים רדפו אנשים. למחרת הם כבר התחילו להלום בדלתות של דירת סבתי. ברחנו כמות שהיינו לרחוב גרודצקה, לסבים אספים, ושם הסתתרנו כמה ימים. במשך הזמן הזה הגרמנים העבירו את יהודי לובלין לבלז'ץ. אבי עבד: הוא הועסק אצל גרמני ושמו קרמין, מפקח שקיבל את העסק שלנו. היה זה בן אדם טוב לב אשר עזר לנו רבות. הודות לעבודה אצל קרמין אבי קיבל אישור להמשיך לשהות בגטו, ואנו ניצלנו מהגירוש. יכולנו לצאת מהמחבוא, כי גם אנחנו הועסקנו אצל קרמין. בזמן הזה קרמין ניהל שלושה מרכזי עבודה בלובלין – איסוף סמרטוטים ברחוב קלינובשצ'יזנה (Kalinowszczyzna), מרכז לאיסוף ברזל שנרכש ואוחסן במחסן שלנו ברחוב 3 במאי ומרכז לאיסוף זכוכית ברחוב זמויסקה (Zamojska).

גרנו אז בשרידי הגטו במיידן טטרסקי (Majdan Tatarski). הגרמנים ערכו שם סלקציות לעתים קרובות. במיידן טטרסקי נורה סבי: בעת האקציה מסר אותו שמאי גראייר, אדון החיים והמוות של היהודים בגטו. לאבי היה ידיד עשיר מאוד, עובדיה פרידמן שמו. גראייר הזמין אליו את העשירים ביותר מהגטו והודיע להם שהם חייבים לו כספים רבים – למשל: כל אחד מהם 20 אלף זלוטי. מובן שהאנשים אמרו שאף פעם הם לא לוו ממנו כספים. גראייר עמד על כך שהאנשים חייבים לו את הסכומים הללו, וכל אחד מהם נאלץ להביא לו את הסכום שהוא דרש. גראייר היה לבוש כמו אנשי אס אס, נשא אלה, ובזמן האקציות היה מסמן ואומר בשקט: "חבר, קום". היה זה פסק דין מוות. לאחר המלחמה אחותו התגוררה בישראל. אנשים התייחסו אליה שונה. היא לא הגיעה לפגישות של יוצאי העיר לובלין.

קרמין, הגרמני שעבדנו אצלו, היה ידידו של הממונה על המשטרה והאס אס. הודות לכך היה יכול להודיע לעובדיו על כל סלקציה עתידית במיידן טטרסקי. גם אותנו הוא הזהיר שב-1943 הגרמנים יחסלו את כל היהודים שקיימים עדיין בלובלין ואמר לנו לברוח. ברחנו. אצל קרמין נשארה הסבתא שלי, כי לא היה בכוחה להסתתר.

הייתי קריסטינה גריידה

מלובלין ברחנו לוורשה במאי 1943. יחד אתי ברחו אבי, אחותי והדודה. בעזרת הידידים הפולנים שלו אבא השיג מסמכים פולניים, וכך התחלנו להסתתר בוורשה - הדודה ואחותי במקום אחד, אבי ואני ברחוב חמיילנה. התגוררו שם גם שתי נשים יהודיות מלובלין אשר באופן רשמי היו רשומות כתושבות פולניות. לפי המסמכים שלי, שמי היה קריסטינה גריידה. הנשים שגרו אתנו מוצאן היה מבתיים עשירים: יפהפייה מלובלין, רובנליכט שמה, וסוחרת מרחוב צירולניצ'ה, הגברת צימרמן. הייתה זו דירת חדר שלא ניתן לצאת ממנה. יום אחד הגיעו שוטרים פולנים, ואנו נאלצנו לברוח. אבי שלח אותי לווסולה שליד ורשה, ושם גרתי בביתם של עובד רכבת ושל מורה. כאשר הבעל היה יוצא לעבודה, אשתו הייתה "מקבלת" בבית אוקראינים. את הכספים מאבי קיבלתי באמצעות פולני, אנדז'יי שמו. יום אחד אנדז'יי לא הגיע, והמורה זרקה אותי מביתה - ללא מעיל לגופי. נסעתי לוורשה לדירה הקודמת, אבל איש לא רצה לקבל אותי. הבנתי שאבי איננו עוד בחיים. למרבה המזל, פגשתי ברחוב את בעלה של יהודייה מלובלין. הוא היה במחתרת ועזר לי להתמקם במקום מסתור חדש. פעם אחת היה זה בדירת קומוניסט פולני, פעם אחרת התגוררתי אצל "סבתא" שעשתה לנשים הפלות אסורות. בסוף הגעתי לעיר העתיקה. התגוררתי יחד עם משפחה יהודית מוורשה (בנם היה פעיל בארגון היהודי הלוחם). במשך יום שלם נעלו אותנו בדירה. מהנדס פולני היה מגיע כדי להוציא את הדלי עם הצואה ומביא לנו סיגריות ואוכל. שם למדתי לשחק שח ושם היינו בעת המרד בוורשה. לנו לא היה שום מושג על אודות המתרחש בוורשה. כאשר בבית שלנו החלה שרפה, חשבנו שהסיבה לכך היא הפצצות של הרוסים. הצלחנו לברוח מהדירה, והגרמנים הוציאו אותנו מהמרתף. רק אז נודע לנו שבוורשה מתקיים מרד. את המכרים שלי שלחו לכפר כפולנים, ושם איכרים פולנים מסרו אותם לגרמנים. אותי שלחו לעבודה בברלין. עבדתי בבית חרושת והעמדתי פני פולנייה. "עשיתי את עצמי" מתפללת. בברלין סבלתי נורא. בכל לילה היו הפצצות. בשעות היום עבדנו, ובלילה ישבנו בבונקר. כך נמשך המצב עד לכניסתו של הצבא הרוסי. ראיתי את גרמניה ההרוסה. ראיתי את הגרמנים המושפלים והמוכים על

אירית גוטליב אחרי המלחמה

Irit Gottlieb after the war

מדינת ישראל, הגעתי למולדת. כאן עבדתי כמורה והכרתי את בעלי.

הארגון של יוצאי לובלין בישראל היה קיים עוד לפני שהגעתי ארצה. אני משתייכת לארגון הזה רק תשע שנים. התחלתי להגיע לפגישות רק לאחר פרישתי לגמלאות. בפגישות מדברים ביידיש ובעברית. בפולנית לא מדברים, כי האנשים לא בקיאים בשפה. יש לנו עיתון, "קול לובלין", יש ספר זיכרון של לובלין עם תמונות רבות. הנכדה שלי כתבה בבית הספר עבודה מוצלחת על לובלין. לארגון משתייכים אנשים יוצאי לובלין הגרים כעת בישראל, ארצות-הברית (הרבה מניו-יורק ולוס אנג'לס), קבוצה גדולה בצרפת, שבדיה, אנגליה ואוסטרליה.

מה עמדתם לגבי לובלין של עכשיו? שונה מאוד. רבים מהם מפחדים כי לובלין ללא יהודים היא בלתי-מובנת עבורם. לעומת זאת אני חושבת שצריכים לבקר שם, כי הכול היום הוא אחר מזה שכותבים בעיתונות בישראל ובארצות-הברית. גם לפני המלחמה היו בה אנטישמים, ולמרות זאת היהודים חיו שם מאות שנים. אני חושבת שזה עניין אישי. הרי האנשים המתגוררים כעת בלובלין לא אשמים במה שקרה כאן לפני חמישים שנה.

רשם וערך: **רוברט קובאלק**
תרגמה מפולנית: **שרה ברנע**

ידי הרוסים. בנו לא נגעו אפילו - להפך, שמרו עלינו ודאגו לנו לאוכל. עד לחזרה ללובלין לא גיליתי שאני יהודייה.

לובלין האומללה

חזרתי ללובלין והסתובבתי בודדה בקרקובסקיה פשדמייסצ'יה. מרחוב נובוריבנה גירשו אותי. הבעלים החדשים של הדירה היו פולנים, והם לא החזירו לי דבר ממה שהיה שייך למשפחה שלי לפני המלחמה. את הטרגדיה שלי העמיקו הסיפורים המפחידים על אודות קרובי משפחה ומכרים.

אני מכירה לובלין מאושרת ולא מאושרת. זו הייתה לובלין הלא-מאושרת. המשכתי להסתובב ברחובות. ממך פולני, שומר הבית, נודע לי שמשפחתי אינה עוד בחיים ואחותי היחידה נמצאת בבית הילדים. גיליתי שאחי ושני דודים נהרגו שבוע לפני השחרור. לא היה לי מה לעשות כאן. לאחר חודש נסעתי לעיר לודז', ומשם דרך ברלין הגעתי לאיטליה.

הדרך לישראל

באיטליה נשארתי שנתיים. למדתי והבנתי כבר שמקומי בפלסטינה. בדרך לשם תפסו אותנו האנגלים, ויחד עם יהודים אחרים נשלחתי לקפריסין. נשארנו שם שנה וחצי. בינואר 1949, למעלה מחצי שנה לאחר שקמה

הרובע היהודי בלובלין, 1938

The old Jewish Quarter, Lublin 1938

<http://bahaltener.livejournal.com/13203.html?thread=430739#t430739>

טעם של לובלין

טעמים - ריחות - מנהגים - פירורי הווי - רסיסי דמויות

מה היה במטבח של לובלין?

בדפים הבאים תמצאו ניסיון ללכוד עבר חמקמק, ניסיון לשחזר טעמים, ריחות, כלים, מנהגים.

הדפים הבאים משרטטים קווים קטועים של הווה שאבדה.

כשתקראו פרקים אלה, אל תשכחו כי זוהי לובלין של ראשית המאה העשרים. לובלין של לפני מאה שנה כמעט.

בחלקים גדולים של העיר אין עדיין מים זורמים. שואב המים מביא את המים מן הבאר אל הבתים.

בבתים הישנים בתי השימוש נמצאים למטה, בחצרות הבתים.

חיבור העיר לזרם החשמל רק החל. את חדרי הבית מאירים לעת ערב בעששיות. את הבגדים משהים במגהצי פחם כבדים.

הרחובות מרוצפים באבנים, לא באספלט. התחבורה העירונית מתנהלת בעיקר בעגלות ובכרכרות. כל מכונית עוברת מעוררת התרגשות אצל הילדים.

Zamojska St. (Photo: Lublin na Dawnej Poczłtówce)

רח' זמויסקה, לובלין 1937

רח' שווינטודוסקה 22, לובלין 1930

22 Świątoduska St. (Photo: Stefan Kielsznia)

זיכרון הריחות והטעמים מלובלין

שרה ברנע

ארוחת פרידה

חורבנה של יהדות לובלין הוא גם אובדנם של הריחות והטעמים מהחיים שהיו ואינם. האם נצליח להעביר קורטוב מהם אל הדורות הבאים?

לעתים הוגש המרק יחד עם אורז ושעועית לבנה גדולה ומתוקה, "צוקר באַבעס".

ברווז ממולא

בבוקר יום ששי אמי הייתה מנקה ברווז. היא הוציאה מתוכו את קרביו ותיבלה אותו במלח, בפלפל ובשיני שום. לתוך חלל הבטן הכניסה תפוחי עץ. את הברווזון הייתה מביאה אל התנור של המאפייה הסמוכה לחנותה. שם סיימו כבר את האפייה ופתחו את דלתות התנור, ששמר עדיין על חומו, בפני עקרות הבית.

אפוי, שחום ומדיף ניחוחות מעלפים הוחזר הברווז בצהרי יום שישי מהמאפייה לחנות של הוריי. באותה השעה הייתי מגיעה מבית הספר. אמא הייתה עסוקה, אך הייתה מציעה לי: "תטעמי משהו מהברווזון". טעמתי, וה"משהו" היה טעים. טעים מאוד. מאוד-מאוד. לעתים גם קרה שטעמתי הרבה... ולשאר בני המשפחה נשאר רק "משהו".

"הפרשת חלה"

שתי עוזרות הועסקו בבית הסבים שבטומשוב לובלסקי- העוזרת היהודייה הייתה ממונה על הבישול הכשר, ואילו העוזרת הגויה הייתה ממונה על הניקיון ועבודות הבית הקשות.

העוזרת היהודייה לא "התייחסה" אלי כלל. להפך, היא מנעה ממני לשחק במטבח - אף שלא היה מקום מתאים יותר למשחק בכל הבית, כי כל דייריו היו מבוגרים כבר. את החלות לשבת היא אפתה בתנור, אך מעולם לא זכיתי לקבל מִידה פיסת בצק כדי לאפות לעצמי חלה קטנה. הדבר המרגיז ביותר היה שהיא עצמה השליכה חתיכה קטנה מהבצק לתוך התנור! לנגד עיני ליחכו לשונות האש את הבצק. רק לאחר זמן למדתי על אודות מצוות "הפרשת חלה". חבל שאיש לא

שימור מורשת הוא גם שימור מסורות המאכלים שעלו על שולחן היהודי, ואלה היו שונים בכל אזור. לי זכור עדיין טעמו של הגפילטע פיש מבית הסבים שלי בלובלין.

הבדיחה הבאה על הרגלי האכילה של היהודים בשבת משקפת את הזיכרונות מה"בית" ואת האוכל שהיה מוגש בארוחות: יהודי חוזר בשבת מבית הכנסת, מקדש על העוגה (לעקעק), אוכל דג ממולא, כבד קצוץ, מרק עוף, בשר, קינוח ותה ושוכב לישון. אם אחרי זה הוא קם מהשינה – זהו נס!

מטעמי השבת

את ה"קידוש" של סבי בערב שבת ובשבת שמענו בעמידה ובשתיקה. לא הוצאנו הגה מפינו לפני שכל אחד מאתנו קיבל את חתיכת החלה ובירך "המוציא". לעתים הצטרף אורח - אדם עני או זר בעיר שסבי הזמינו לסעודת שבת. הכנסת אורחים הייתה דבר מקובל בקהילה.

את סיר החמין (הצ'ולנט) נהגו להביא ביום שישי למאפייה הקרובה ולהכניס אותו לתנור למשך השבת. בשבת לפני הצהריים עמדנו וחיכינו לסבא. כשהוא הופיע מכיוון בית הכנסת, רצנו למאפייה כדי להחזיר הביתה את סיר החמין. היה זה סיר חרס אשר כוסה בנייר ובמפתית הקשורים בחבל. סבתי חששה תמיד שלא נצליח לזהות את הסיר שלנו בין כל הסירים שהובאו למאפייה: היא הייתה מזכירה לי שהסיר שלנו קשור בסרט צבעוני כדי שלא נחליף אותו בסיר של מישהו אחר. עם הרמת הכיסוי מהצ'ולנט התפשט ריחו בכל הבית.

את המרק (גולדענע יוך) היו מגישים יחד עם אטריות דקיקות תוצרת בית. לפעמים העוזרת הייתה מכינה "פערפעלעך" - אטריות שנחתכו לאורך וגם לרוחב, חיתוכים אשר יצרו ריבועים קטנים.

הסביר לי אז את משמעות המצווה, כי כך הייתה נחשבת ממני עצבות רבה.

כרוב חמוץ

לעומת זאת כאשר העוזרת הפולניה החמיצה כרוב עבור המשפחה, היא הייתה מזמינה אותי לקפץ יחפה על הכרוב. הירק היה חתוך דק ושרוי במלח בתוך מכל גדול אשר כוסה בסדין. הקפיצות על הכרוב זירזו את הפרשת הנוזלים של הכרוב, והוא תסס והחמיץ.

שואב המים

בעיירה טומשוב לובלסקי לא היו רשת ביוב או מים זורמים. מדי בוקר היה מגיע לביתנו שואב המים עם דליי מים על אסל. את המים שפך לתוך המכל שבפרוזדור, ומן המיכל זרמו המים בצינור דק אל הברז שבמטבח. בדרך זו התקבל הרושם ש"יש מים זורמים". מתחת לכיור עמד דלי, והעוזרת הפולנייה רוקנה אותו כשהיה צורך בכך.

זכר האוכל שנמכר בקרן הרחוב או במעדניות בלובלין

- במעדנייה מכרו לחמנייה אשר כונתה "קייזערקע" יחד עם נקניק מבשר כבוש (קורנדביף) אשר כונה "אויפשניט".
- בלובלין, בפינת רחובות לוברטובסקה וריבנה, הייתה אישה מלאת גוף אשר מכרה "בובעלעך" – סוג של לחמניות מקמח כוסמת (גרע'ענע מעהל), שמרים ותפוחי אדמה. הן נאפו במאפייה בכלי חרס קטנים (ארדענע טעפלעך). הבובעלעך היו מונחות בסיר גדול אשר עמד מעל לגחלים לוחשות, והמוכרת ישבה על שרפרף מעל לסיר וכיסתה אותו בשמלתה הרחבה. הבובעלעך היו מחליקות ממש על הלשון. מה נפלא היה טעמן, אם הוסיפו ומרחו אותו בחמאה!
- בארץ מצאתי קמח כוסמת בחנות טבע. כמה פעמים ניסיתי לאפות את הבובעלעך של לובלין, אך ללא הצלחה.
- בפינת הרחוב – שני רחובות ממוכרת הבובעלעך, בדרך אל הדוד של אמי אשר התגורר ברחוב צ'יכה שברובע הנוצרי של לובלין – מכרו תפוחי עץ מוחמצים אשר הוכנו לפי מתכון מקומי. טעמם של התפוחים זכור לי עדיין, אף שמאז לא אכלתי דומים להם.
- טעמם של התפוחים האלה מהול בזיכרון: אמי קנתה לי תפוח עץ מוחמץ, ואני אכלתי אותו בשקיקה. אמי שאלה אותי אם הוא טעים, ואני הנהנתי בראשי. ואז אמי אמרה: "ילדה אוכלת לבדה, בלי להציע לאמה אפילו לטעום?" הרגשתי נזופה על לא עוול בכפי. הכול בגלל תפוח העץ המפתה. מהדרך הזאת זכורה לי הכנסייה. כשהפולנים ליד הכנסייה זיהו שאמא ואני יהודיות – הם היו מגרשים אותנו מהמדרכה לכביש.

שלט על חנות לכלי מטבח

Kitchen utensils. (Photo: Stefan
Kielsznia)

תפריט לשבת ולחגים

מנות ראשונות

דג ממולא (גפילטע פיש) – מידת מתיקותם של הדגים הייתה שונה באזורים השונים של פולין, החל בדגים מתוקים מאוד וכלה בדגים ללא סוכר. היה נהוג לומר כי "כמות הסוכר בדגים נמדדת לפי המרחק מוורשה. בוורשה הדגים המתוקים ביותר".
כבד קצוץ (געהאקטע לעבער) – עליו היו אומרים: "בעסער פון געהאקטע צורעס".

מנת ביניים - מרק

מרק עוף (יוֹרֶךְ) - מרק צת, מרק הכתר. בליל הכלולות, אחרי החופה, היה מוגש לכלה ולחתן בחדר הייחוד.

מרק העוף מוגש עם תוספות שונות, לפי החג או המועד:

- בראש השנה ובפורים - עם כיסנים (קרעפלעך)
- בפסח - עם כופתאות (קניידלעך)
- בשבת - עם אטריות תוצרת בית (לאַקשן) או עם אטריות חתוכות לאורך ולרוחב (פערפעלעך).

תוספת אחרת, שאינה מוכרת לכול, מעלה בי מיד זיכרון מהבית. כוונתי היא לאורז לבן ולשעועית גדולה לבנה ומתוקה (צוקער באַבעס) - האורז והשעועית בושלו בנפרד והוגשו בנפרד. הסועדים היו נוטלים ומוסיפים אותם בעצמם לצלחות מרק העוף.

מנות עיקריות - אחת או יותר

חמין (צ'ולנט)

לשון של עגל (צונג) ברוטב

בשר בקר ברוטב שום

עוף עם שום בתנור

ברווז (קאטשקע) בשום בתנור

תוספות

גזר מתוק (צימעס) – אצלי לא אהבו את הצימעס, אבל המשכתי להגיש אותו כמסורת. שמו של הגזר ביידיש הוא "מיירן" – ביידיש זאת ברכה לריבוי – אי אפשר לבטלו.

כוסמת עם בצקיות

מלפפונים חמוצים

קינוח (דעסערט)

לפתן מפירות יבשים (קומפוט)

או

רסק תפוחי עץ

בתיאבון!

דוכני פירות וירקות ברח' לוברטובסקה

Stallholders in the marketplace at Lubartowska St. (Photo: The Jerusalem of Kingdom of Poland)

יריד ולובלין

Fair in Lublin (Photo: The Jerusalem of Kingdom of Poland)

שוק ברח' נארוטוביצה פינת אוקופובה, לובלין 1939

The market at Narutowicza/Okopowa (Photo: Lublin na Dawnej Pocztcówce)

הלה שטרסברגר-בודון

ימים טובים שהיו בביתנו

הגיעו אלינו הסבתא מלובלין ואורחים נוספים לסעודת "שלום זכר". התכונה בבית הייתה רבה. לקראת הארוחה החגיגית בישלו את הגולדענע יוך (מרק עוף מוזהב) והכינו אייער מאנדלען (שקדי מרק מביצים). שקדי המרק האלה היו מעוצבים בצורה מיוחדת: היו מרדדים אייער מצעס (מציות קטנות עשויות ביצים בלבד), ובאצבעון הוציאו מתוך המציות עיגולים קטנים. נוצרה דוגמה יפה של חורים במציות, ומהעיגולים הקטנים הכינו שקדי מרק. בערב השולחן היה ערוך, הדירה הייתה מוארת באור גדול במיוחד, שרו שירים ונאמרו תפילות לשלום הילד. באותו הערב לא אכלו לחם, אלא מציות.

למחרת בבוקר הגיע הרבי-מלמד יחד עם הילדים מהחיידר. כפי שהיה נהוג, הילדים כובדו בממתקים ובמיני תקרובת. אני אהבתי במיוחד אַרְבֵּעס – גרגירי חומס מתובלים במלח ובפלפל שחור. הרבי והילדים התפללו והתכבדו.

את פעולת המילה עצמה אינני זוכרת. זוכרת אני כיצד אבי, מלווה בכמה גברים, לקח את אחי העטוף על גבי כר לבן גדול אל בית העירייה כדי לרשום אותו בספר מרשם התושבים.

רישום זה הוא היום העדות היחידה לכך שהיה לי אח. כעבור שנים חיפשתי הוכחה לנכונות הזיכרון הזה. בשנת 1999 פניתי לפולין, לעיר איזביצה. לבקשתי שלחו לי את תעודת הלידה של אחי ואת כל הרישומים על אודותיו. גיליתי כי שימע'לה נולד ב-28 בספטמבר 1936, ובהמשך התברר לי שהתאריך העברי של לידתו היה אכן בסוכות. אימתי את הזיכרון שלי.

זמן רב ביליתי יחד עם שימע'לה. הוא היה ילד יפהפה, זהוב תלתלים. הייתי קשורה אליו מאוד. אליו התגעגתי ואליו אני מתגעגעת כל הימים, עד עצם היום הזה.

בשנת 1932 נולדתי בעיר לובלין, בבית משפחת שטרסברגר שברחוב רוסקה מספר 5.

אמי, לאה לבית הרמן, הייתה בת למשפחה דתית אמידה מן העירייה איזביצה שבמחוז לובלין. אבי יעקב היה בנם הבכור של רפאל ונעמי שטרסברגר.

משפחתו של אבי הייתה שותפה בבעלות על בית הדפוס והוצאת ספרי הקודש 'לובלין', הוצאה ידועה ומפורסמת שהדפיסה ספרי קודש בעברית, ספרי רבנים ומלמדים. בהיותי בת שנתיים עברה משפחתי לעירייה איזביצה הסמוכה ללובלין, עירייה אשר משפחתה של אמי התגוררה בה.

הולדת אחי הקטן, שימע'לה שטרסברגר ז"ל

מילים ותעודת לידה הם עדות לחייו של אחי שימע'לה. בהיותי בת ארבע וחצי, בחג הסוכות בשנת 1936, נולד אחי שימע'לה ז"ל. הוא נולד בבית, כנהוג באותם הזמנים. אני זוכרת שבמוצאי יום הכיפורים חזרתי עם הורי מבית הכנסת, ואבי תקע את היתד הראשונה לסוכה. ישנתי בבית כשנתקפה אמי לאה ז"ל בצירי לידה. לפנות בוקר, כשתכפו הצירים, הוחלט להעביר אותי אל השכנה בדלת שממול, אשתו של אלי מילר. השכנה השכיבה אותי לישון, והיא עצמה עברה לדירתנו כדי לעזור לאמי בעת הלידה. לביתנו הגיעה גם המיילדת גִּנְטְלָה.

אני זוכרת שהשכנה נכנסה ובישרה לי על הולדת אחי. מה רבה הייתה שמחתי! שמחתי והתבוננתי כיצד מחתלים את התינוק הקטן העירום. ההחתלה הייתה מתחילה ברגליים: חיתלו את שתי הרגליים כשהן צמודות זו לזו, ישרות-ישרות. שאלתי את אמי המנוחה מדוע עושים כך, והיא השיבה: כדי שהרגליים יגדלו ישרות ולא ייווצר ביניהן חצי עיגול.

אני זוכרת היטב את הברית של אחי. יום לפני הברית

החגים בביתנו

זכורים לי היטב החגים בביתנו:

בראש השנה הייתה אמי מדליקה נר גדול מאוד. היא העמידה את הנר בכלי גדול ובתוכו חול כדי שהנר לא ייפול. הנר היה דולק במשך 48 שעות.

בערב יום הכיפורים הייתה אמי מדליקה את הנר הגדול, וכולנו היינו הולכים לבית הכנסת בהתרגשות ופחד מיום הדין. למחרת הייתה אמי לוקחת בתיקה אוכל עבורי, ובמשך כל היום שהינו בבית הכנסת.

עם צאת יום הכיפורים, כשחזרנו הביתה מבית הכנסת ועוד לפני שבירת הצום, אבי היה תוקע את היתד הראשונה לסוכה. במשך כל ימות חג הסוכות קיימנו את מצוות האכילה בסוכה: לא היינו אוכלים כלל בבית, אלא רק בסוכה.

בחג החנוכה היה אבי מדליק את החנוכייה, ואני הייתי הולכת לביתם של דודי ומקבלת דמי חנוכה.

לפני **חג הפורים** אמי הייתה מכינה עוגות ודברי מתיקה, ובעיקר אוזני המן. היא הייתה שולחת אותי לחלק בין הדודים והמכרים את משלוח המנות (ביידיש "שלחמונס").

בחג השבועות היינו אוכלים מאכלים חלביים. בחג נאסר על הדלקת אש, ולכן היה מגיע גוי ומדליק את תנור הבישול.

ערב חג הפסח הייתה תכונה גדולה בבית. את המצות היו כולם אופים במאפיות בעיר אשר הוכשרו והוכנו למטרה זו. בדרך כלל אמי הייתה הולכת למאפייה בשעות הלילה, בסמוך למועד החג, ובהתאם למיקומה בתור הייתה אופה במו ידיה את המצות.

את המצות המוכנות היו מביאים בתוך סדין לבן ולא מעומלן, וזאת בשל החשש שהעמילן מכיל חמץ. את הסדין ובתוכו חבילת המצות היו מביאים למקום שהוכן מראש, ושם תלו אותו גבוה כדי שהחבילה לא תיגע ברצפה (מחשש לחמץ). גם בעת המלחמה הקפידו להמשיך לקיים את המנהג: את חבילת המצות תלו אז בעליית הגג בשל הצפיפות ששררה בדירה. את קמח המצה היו מכינים בבית מהמצות אשר נאפו. המצה הכתושה הייתה מנופה, ואילו את החתיכות הגדולות (אלו שלא נכתשו עד דק) – פערפלאך – הייתי אוכלת בארוחת הבוקר כשהן טבולות בקקאו.

זכורים לי הכלים היפים שהיו מופיעים על שולחן ליל הסדר. הכוס של אליהו הנביא הייתה כוס בדולח (קריסטל) שצורתה כשל חבית קטנה. במשך כל הלילה הייתי עוקבת אחריה ומחכה לאליהו הנביא. המרק הוגש תמיד עם אטריות ביצים (אייער לוקשן) – אמא באה ממסורת חסידית, ולפי המסורת שהייתה מקובלת עליה לא אכלנו כופתאות (קניידלעך) בליל הסדר מחשש למצה שרויה.*

לחג הזה חיכיתי בציפייה גדולה, באהבה וביראת כבוד. בלילה שלפני החג הבית היה נקי ומצוחצח. אבי היה לוקח קבוצת נוצות גדולות, מחשיך את הבית ומדליק נר. עזרתי לו לחפש בכל פינות הבית אם נשאר חמץ... החיפוש המשותף גרם לי להתרגשות.

כילדה ידעתי גם על אודות קיומה של ארץ ישראל. לפני הדלקת הנרות בערבי שבת היינו מפקידים סכום כסף בקופסת הקרן הקיימת הכחולה שהייתה בביתנו. אמי הסבירה לי כי הציור על הקופסה הוא מפת ארץ ישראל. פסל של הרצל קישט את הבית. מפעם לפעם היינו מקבלים מכתבים מקרובים שעלו לארץ ישראל. דודה של אמי עלה לארץ ישראל יחד עם אשתו ובנותיו. בת-דודתה של אמי נישאה, ומיד לאחר החתונה עלתה לישראל והתגוררה בתל-אביב. בעקבותיה עלו גם בני משפחתה, ההורים ואחיותיה. למכתבים שהגיעו צורפו תמונות מארץ ישראל: אמי נהגה לקרוא לי מן המכתבים שהגיעו מהארץ הרחוקה ולהראות לי את תמונות המקומות הקדושים. זכורה לי בבהירות תמונת קבר רחל שהייתה מודפסת על הבולים. הורי שאפו לעלות לארץ ישראל, ואבי אף למד ערבית מתוך מילון כדי להכין את עצמו לעלייה ולהסתגלות בארץ החדשה. אלא שאביו-סבי התנגד לכך: הוא חשש שאם בנו ובני משפחתו יעלו לארץ, הם לא ימשיכו לשמור בקפידה על דתם, יתפקדו ויעזבו את הדת. הורי חששו מן השינוי הגדול ומהקשיים הרבים המצפים להם ולשני ילדיהם הקטנים עם ההגירה לארץ חדשה ולא מוכרת, ואנו המשכנו לחיות בפולין.

* מצה שרויה – מצה שנרטבה או בושלה במים. החסידים, המקפידים לא לאכול בפסח מצה שרויה, נמנעים מלאכול קניידלעך בפסח. אבי בא ממסורת ליטאית שלא גרסה כך. אבל בנושא זה קבעה אמא.

יהודית מאיר

טעמים, צלילים, פירורי הווי ורסיסי דמויות מלובלין -

כפי שסיפרה לי אמי

החכם שלף החוצה את הזבוב ופסק שלמשפחה אסור לאכול את האוכל. יש להביאו למשפחה ענייה. סבתי עשתה כמצוותו אך אמי הילדה התקוממה וכעסה. כאשר בגרה, הבינה את תבונתו של הרב ואת גדלות הנפש של אמה. לימים בריקמן, הבעלים של המפעל לעיבוד עורות, בנה לרב ולמשפחתו בית קטן בשטח המפעל, ליד בית הכנסת.

סבי, הרש (צבי) אקרמן, התפרנס מייצור מגפיים לגברים (בפולנית officerki, כלומר מגפי קצינים). לקוחותיו היו קצינים, כמו גם אנשים שידם הייתה משגת לרכוש מגפיים כאלה. בית המלאכה שלו שכן בתוך חדר המגורים היחידי של המשפחה – וילון אטום הפריד בינו לבין שאר החדר. ב"עונה הבווערת" סבי העסיק כמה עובדים, אך בקיץ עבד בכל עבודה שהצליח להשיג.

רוב הדירות בבניין כללו מטבח וחדר מגורים גדול. בבית לא היו מים זורמים, ואת המים שאבו מנחל הביסטוצ'צה שזרם מאחורי החצר. השירותים היו בחצר. בשיחה שלי עם מינדל-הלנה, חברתה של אמי, היא סיפרה לי שהבית של סבתי הבהיק בניקיונו. הסדר בו היה מופתי, ובארון כלי המיטה בצבצו משולשי מפיות קרושה משולי כל מדף. על המפיות היו מסודרים כלי המיטה המעומלנים והמגוהצים, "כמו חיילים במסדר". כל מערכת של כלי מיטה הייתה מופרדת וקשורה בסרט סאטן צבעוני.

סבי וסבתי נהגו ללכת לתאטרון היידי ולקחו עמם תמיד את אמי. אמה סיפרה לי שזכורות לה ההצגות המצחיקות עם דז'יגן ושומאכר (שניהם היו אז צעירים מאוד). בייחוד הצחיקה אותה הצגה אשר דז'יגן גילם בה את תפקיד האם, ואילו שומאכר היה בה תינוק בעגלה ומוצץ בפיו. הוריה נהגו לקחת אותה יחד עמם גם לנשפי צדקה. סבתי אפתה עוגות למכירה בנשפי הצדקה וסבי היה מוכר שם משקאות. בשבתות ובחגים משפחות האחים והאחיות של הורי אמי נהגו לבקר אלה את אלה. אמי אהבה ביקורים

אמי, מלכה זיסקינד לבית אקרמן, אהבה את עירה לובלין. בעת שחשה געגועים, חלקה עמי את חוויותיה. אמא הייתה הבכורה מבין ששת הילדים במשפחה. היא נולדה וגדלה ברובע קלינובשצ'יזנה (Kalinowszczyzna, ביידיש: די ווליע). רוב היהודים ברובע זה השתייכו למעמד הפועלים, וחלקם עבדו בבתי חרושת לעיבוד עורות. משפחתה גרה ברחוב טוברובה (Towarowa) מספר 21, בניין אשר מחצית מדייריו היו יהודים. בכניסה לבניין הייתה תמיד סטרוז'ובה (Struzowa) – השוערת, האחראית לניקיון ולאחזקת הבית והמפקחת על הנכנסים. כל החלונות בחזית הבניין היו עטורים וילונות לבנים, ועל אדני החלונות פרחו עציצים. בדירת המרתף הקטנה גרו רב, אשתו ועשרת ילדיהם. רק אחד מכל האחים שרד את המלחמה. בבניין הזה שרר שלום בין הדיירים היהודים והפולנים. השכנים השתדלו לא להתערב בריבים ובקטטות בין הילדים הרבים מאוד.

אמא נהגה להזכיר את האישה שמכרה בובלעך חמות-לחמניות אפויות מקמח כוסמת. השכם בבוקר הייתה מוכרת הבובלעך משרכת את רגליה העייפות מבית לבית ומנסה למכור את מעשה ידה. אחרי חצייתן של הלחמניות ומריחתן בחמאה היה להן "טעם גן עדן". בימי שישי כל הבית, כמו גם הבית השכן, המו והיו כמרקחה. הנשים היהודיות התכונו לשבת. הריחות גרמו להזלת ריר, והרעש החריש אוזניים. דומה היה שהחלונות עומדים להתפוצץ, והבית עומד לקרוס. מכל הדירות של השכנות היהודיות נשמעו דפיקות עזות וקולות של ריסוק דגים, כבד, בשר לקציצות ובשר מבושל לקרעפלעך (כיסונים). כל פעולות החיתוך נעשו על קרש עץ באמצעות סכין חיתוך גדולה ומיוחדת – האק מעסער (קופיץ). השכנות הפולניות נהגו לצאת לפרוודור ולהתבשם מניחוח התבשילים. קרה שנפל זבוב (או עכביש קטן) לתבשיל (או למרק). סבתי יהודית שלחה אל המרתף את בתה הבכורה מלכה, ובידיה הסיר, לשאול את הרב קושיה. הרב

אמי, מלכה זיסקינד לבית אקרמן, סבי הרש אקרמן ודודי
יעקב אקרמן

Malka Zyskind, my grandmother (nee Akerman); Hersch
Akerman, my grandfather and Jacob Akerman, my uncle

העיר לקניות. אמי אכלה מעט מהאוכל הטעים, והשאר
השביע את רעבוננו של החייט האינטליגנטי. כאשר
אכל לשובע, נהג לשיר בקולו הערב אריות מאופרות
מפורסמות בשפת המקור.

אמא התחתנה ביום האחרון של שנת 1937 עם יחיאל
וויצמן. בחתונתם נכחו כמאתיים אורחים, כולם בני
משפחה קרובים. מכל אלה שרדו רק שתי בנות דודות
ושני בני דודים. ממשפחת בעלה לא שרד איש, וגם הוא
נספה.

הזוג גר בברונוביצה, ברחוב סקיבינסקה, בקרבת תחנת
הרכבת. שאלתי את אמי איך הם בילו בזמנם הפנוי. היא
ענתה שבימי ראשון אהבו לטייל בסביבה באופניים
יחד עם חברים ולערוך פיקניק ביער. בערבים הלכו
לקולנוע ותאטרון או אירחו חברים. התעניינתי איך היא
אירחה אותם, והיא חיכה ואמרה שהאירוח היה שונה
מזה של ימינו. "ריסקתי תפוחי אדמה וטיגנתי הר של
לאטקעס (לביבות). לפני כן ירדתי למטה, לקונדיטוריה
של היווני או של הטורקי, שהיו הטובות בעיר. עוגות
הגבינה, הפרג ועוגות השכבות הפריכות היו מעולות.
קניתי שני סוגי עוגות וגם 'בלוק' של שוקולד שחתכו
מגוש גדול בסכין מיוחדת. נהנינו מהלאטקעס וקינחנו
בתה, עוגות ושוקולד".

ועוד זיכרון:

האק מעסער - מתנה של סבי לסבתי

אמי סיפרה לי שסבי, הרש אקרמן, הזמין האק מעסער
מיוחד לכבוד יום הולדתה של סבתי יהודית. הסכין
הייתה מעוצבת בצורת שועל: ראש קטן, גוף הסכין
מעוגל בקצוות והידית בצורת זנב שועל מפואר.

אלה, ובייחוד את הביקור של סבתה. הסבתא
בביקוריה לבשה חצאית ארוכה ורחבה בעלת שני
כיסים "ענקיים", ואלה היו מלאים תמיד בממתקים
עבור נכדיה. אני קינאתי ודמיינתי איך זה שיש כל כך
הרבה דודות, דודים, בני דודים ובייחוד סבים וסבתות.

אחרי שאמי סיימה את לימודיה בבית הספר היסודי,
לא היו בידי הוריה האמצעים לשלוח אותה לגימנסיה.
היא החלה לעבוד במתפרה לבגדי גברים במרכז העיר.
החייט הבכיר במתפרה היה גם הגזרן, ואך בקושי
הצלח לפרנס את אשתי וששת ילדי הקטנים. הם
גרו בחדר קטן במרתף ברובע היהודי. לעתים קרובות
נזרקה המשפחה לרחוב ונאלצה להישאר בו עד שהאב
הצלח לגייס את שכר הדירה הזעום. וכך תיארה אותו
אמי:

איש מרשים, גבוה, לבוש חליפה ופפיון. את החליפות
הישנות היה מקבל מארגנטונה ממאהבת לשעבר ותיקן
אותן למידתו. נעליו היו מצוחצחות למשעי והבריקו
כמו נעלי לכה, אלא שהסוליות היו משופשפות לגמרי.
הוא ריפד את הנעלים בקרטון, וכאשר ירד גשם מצב
רגליו היה בכי רע.

הייתה לו חזות של פרופסור. הוא נהג לצאת מביתו
השכם בבוקר, לעבור דרך כמה הוצאות של עיתונים
בעיר ולקרוא את עיתוני הבוקר המוצגים בוויטרינות.
כאשר הגיע לעבודה, ידע מה קורה בעולם, בפולין
ובלובלין.

אף פעם לא הביא עמו אוכל. כאשר כל העובדים אכלו,
הוא קרא ספר.

ותמיד היה רעב. סבתי נהגה להביא לבתה סיר קטן
עם תבשיל כמה פעמים בשבוע, כאשר הגיעה למרכז

זמן מה לאחר סיום המלחמה, לפני שעזבה את לובלין, הלכה אמי לבקר את השכנים הפולנים בבית שגדלה בו. אלה שהיו להם תמונות של בני משפחתה, נתנו לה את התמונות. מצבה הנפשי היה טעון, כאשר ראתה את תמונות יקיריה. היא ביקרה גם אצל השכנה מאותה הקומה, ולהפתעתה הרבה ראתה את הסכין של אמה תלויה על הקיר במטבח. רגליה כשלו. היא עזבה מיד ולעולם לא שבה לבקר בבית הזה.

ולסיום:

אני רוצה לצטט קטע קצר מדברים שאמא כתבה בחודשים האחרונים לחייה. היה זה בשנת 1986, והיא הייתה כבר חולה מאוד. את המחברת מצאתי אחרי מותה.

אי-אפשר לשכוח את בית המשפחה, את העיר שאדם נולד בה ואת החיים שהיו עד לכיבוש הנאצי והשמדת כל יקירי. איני יכולה לשכוח את המקהלה, את מועדון התרבות ברחוב גרודזקה, את האיגוד המקצועי, את מועדון הספורט יוטז'ניה (Jutrznia) שאליו השתייכתי. חוץ מהצעירות הייתה גם קבוצה של נשים מבוגרות, ביניהן בלה שפירו, ממנהיגות הבונד. הכול היו קשורים זה בזה. אולי כאן בישראל חייהם של אנשים נוחים יותר מאשר לפני מלחמת העולם השנייה, אך מציק חוסר המשפחה שנספתה. איני יכולה לשמוח כמו אז, וזיכרון הזוועות שהתרחשו מדיר שמחה – אם בערות ואם בשינה.

הראהוט (Herauchut) כתב והלחין שיר על לובלין:

ניו יורק, פאריז און ווין	ניו יורק, פריז ווינה
זיי זענען אלע שיין,	יפות הן,
נור שענער איז לובלין.	אך יפה יותר לובלין.
א שיינינקע שטאט,	עיר יפה,
א פיינינקע שטאט,	עיר טובה,
א שטאט ווי מען זאגט,	כמו שאומרים,
צו גאט און צו לייט.	לאלוהים ולאנשים.
די קראקובסקיע, די לובארטובסקע	קרקובסקה, לוברטובסקה
און די גרודזקע, גאס אין פראכט –	ורחוב גרודזקה, בפארן וחינן –
שיין ווי דאס מיידל מיט א שיין קליידל,	יפות כמו בחורה נאה בשמלה יפה,
ביי טאג און ביי נאכט....	נאה גם ביום וגם בלילה...

לא לכולם גרודזקה היפה הייתה מוכרת.

יש לשיר עוד בית שמתאר ומפאר את לובלין, אך איני זוכרת אותו כרגע...

בלובלין היה יישוב יהודי גדול (מעניין שהיא השתמשה בביטוי העברי "יישוב" בתוך טקסט שכתבה בפולנית) ואחרי כניסת הנאצים היהירים, גסי הנפש - הכל הושמד ונגמר.

אפריל 2013

חנוות למוצרי ברזל, רח' שווינטודוסקה 18, לובלין 1930
 Shop for iron products at 18 świętoduska St. (Photo: Stefan Kielsznia)

נטע ז'יטומירסקי אבידר

פירורים מתוך סיפוריו של אבי

מצות

"את יודעת מתי החלו בלובלין ההכנות לפסח?" שאל אותי אבי.

"בפורים?" ניסיתי לנחש, רואה בדמיוני עקרות בית חרוצות מנקות ארונות במהלך החודש שבין פורים לפסח.

"בחנוכה!" הייתה התשובה הנכונה.

"בלובלין לא מכרו מצות במכולת. כל משפחה הייתה צריכה לאפות לעצמה את תצרוכת המצות לפסח. עם תום ימי החנוכה המשפחות התחילו לקבוע תור

לאפיית מצות במאפייה. ביום שנקבע הלכנו למאפייה, ושם אפו עבורנו את המצות. המצות נוצרו בעבודת יד. הן לא היו מרובעות ושטוחות כמו בחבילות של ימינו, אלא הוצאו מהתנור מעוגלות ומעוקלות. אספנו וצררנו אותן בסדין גדול, לבן ונקי. קשרנו היטב את קצות הסדין והבאנו אותן הביתה. בבית תלינו את צרור המצות על התקרה. הצרור העטוף היה תלוי מעל ראשינו, שמור מחמץ ומאבק, צופן בחובו הבטחה של חג. ההבטחה הזו התממשה כשהצרור הורד והותר בליל הסדר."

רח' קובלסקה 6, לובלין 1930

האפרוח

סבתי חיה הייתה עקרת בית. היא ניהלה בית יהודי כשר. הפרנסה הייתה בדוחק. לא היה רעב בבית, אבל ספרו את פרוסות הלחם. בשר וביצים לא עלו על השולחן, אולי רק בחגים. פעם קנו אפרוח – שמחה גדולה לאבי, שהיה אז ילד קטן. הוא שיחק עם האפרוח וגידל אותו. האפרוח היה לפרגית, וזו בגרה והייתה לתרנגולת שהחלה להטיל ביצים. מפעם לפעם אבי היה מגלה ביצה חמימה ומביא אותה למטבח אל אמו. בערב החג לקחה האם את התרנגולת, בת טיפוחיו של אבי, אל השוחט. ישב הילד ליד השולחן, ראה את העוף המבושל בצלחת – ולא היה מסוגל לאכול אותו.

חמין לשבת

בערבי שבת סבתי חיה הייתה מכינה את סיר החמין ושולחת אותו בידי אבי אל המאפייה. בבית לא היה תנור, והתנור שבמאפייה היה מוסק במשך כל ימות השנה. בערב שבת שלחו נשות העיר את סירי החמין אל המאפייה, ובצהרי השבת הילדים באו לקחת את הסירים הביתה. לפעמים בשל טעות הוחלפו הסירים זה בזה. יכולת לקבל בשוגג את הסיר של הדלפונים, אבל לעתים קיבלת את סירו של הגביר. ומה קיבל הגביר באותה השבת?...

6 Kowalska St. (Photo: Stefan Kielsznia)

Lubartowska St. (Photo: Lublin na Dawnej Pocztcówce)

רח' לובורטובסקה

יש אוטובוסים! הם משמשים לתחבורה בין-עירונית. כאן: אוטובוס בקו לובלין - חלם
A bus on the Lublin – Chelm line (Photo: Lublin na Dawnej Pocztówce)

תלמידות צועדות
בזוגות לאורך
רח' לוברטובסקה,
לובלין 1930

Pupils in pairs
walking along
Lubartowska St.,
1930 (Photo:
Stefan Kielsznia)

רח' נווה 17,
לובלין 1930

17 Nova St., 1930
(Photo: Stefan
Kielsznia)

כובעים, מגבעות, אופנות גברים ונשים, בדים -
שלטי חנויות ברחובות לובלין, 1930

Illustrations on the walls of shops
in Lublin: "Hats", "Caps", "Men and
Women's Fashions", "Textiles", "Fabrics".
(Photo: Stefan Kięsznia)

רח' קרקובסקי פשדמיישצ'ה, לובלין 1915
Krakowskie Przedmieście, Lublin 1915 (Photo: Lublin na Dawnej Poczłówe)

שרה שוסטק

הוי, לובלין שלי

סיפורה של משפחה ושל תקופה

(לפי מכתבים שנשלחו לאמי עד 1938)

לזכרה של אמי האמיצה והמופלאה

אמי מרים שוסטק (לבית גמרא
הלברסברג)

Miriam (nee Gmara-
Halbersberg) Shostak,
my mother

שרה שוסטק מנחה את טקס האזכרה השנתית בנחלת יצחק

Sara Shostak leading the Memorial Ceremony on Holocaust Day at Nahalat Yitzhak

צילום משפחתי משנת 1925
סבתי פייגע-ביילה לבית קורן עם בעלה השני יצחק-יעקב הכהן הלברסברג
ועם אמי מרים - כאן ילדה בת 11

Family photo, 1925
Feiga-Beila, my grandmother (nee Korn) with her second husband Yitzhak- Yakov HaCohen Halbersberg,
and my mother Miriam who was 11 years old at the time.

פתח דבר

בהיותה בת 11 אמי, **מרים גמרא הלברסברג** (לימים שוסטק, לאחר נישואיה), "נקרעה" ממשפחתה הענפה שבלובלין - אחים, אחיות, דודים, סבא וסבתא - ועלתה לארץ יחד עם אמה ואביה המאמץ.

השנה הייתה 1925. הייתה זו העלייה הרביעית, "עליית גראבסקי".*

שנים קשות עברו על המשפחה בתקופת התאקלמותה בארץ - מסכת ייסורים קשה, איבוד אדמות, הפסד כספים ומחלת הקדחת. כל זה התרחש בכרכור; המטרה העיקרית באותן השנים הייתה להקים ביישוב את "אחוזה לובלין". לאחר חמש שנים של סבל ומחסור, כשהיא מחוסרת כול, עברה המשפחה לירושלים והשתכנה ב"חצר דוד". כיום לא נותר זכר לניסיון התיישבות זה, ואף ספר אינו מזכירו. בכרכור נשארה משפחה אחת מלובלין, משפחת שנטל.

בראשית המאה ה-20 סבתי, **פייגע-ביילה לבית קורן מפינסק**, נישאה ל**שמחה-יעקב גמרא**, אלמן (מאשתו חיה), שהתגורר ברחוב נובה בלובלין.

בשנת 1914 נולדה להם אמי.

לאביה של אמי היו חמישה ילדים בוגרים: שלוש בנות נשואות ובעלות משפחה - **אתל (אשת ישראל) סייקביץ', גולדה (אשת גרשון) וינר ומנוחה (אשת יעקב) ניימן** - ושני בנים, לייבל שנפטר וישראל-יצחק שהיה נכה ברגלו.

אהבה רבה שררה בין אמי לבין אחיה ואחיותיה, והם נהגו כבוד בסבתי - אמם החורגת.

כשהייתה אמי בת שבע, נפטר אביה. סבתי נישאה בשנית לאלמן, **יצחק-יעקב הכהן הלברסברג** שמו. הוא אהב מאוד את אמי ואמץ לו כבת.

היו לו שמונה בנים מנישואיו הראשונים - **לייבל, מרדכי, צדוק, דוד** (ארבעת אלה נספו בשואה; בתו של דוד חיה בארץ), **משה-אהרון, שלמה, אליעזר ודב**.

משה-אהרון איבד את אשתו וארבעת ילדיו בשואה. הוא היה קצין בצבא הפולני ונשבה על ידי הצבא האדום יחד עם עשרות אלפי חיילים וקצינים פולנים. הקצינים שהו במחנה השבויים קוזלסק שביער קאטין (במחוז סמולנסק שבברית-המועצות). ב-1940 נערך טבח המוני בהם בהוראתו של סטאלין, "טבח יער קאטין". יום לפני הטבח הודיע אחד השומרים למשה-אהרון על אודות העומד להתרחש, והוא הצליח להימלט מהמחנה. לאחר

עלייתו ארצה שימש כרבה של עליית הנוער, ובמסגרת תפקידו זה סייר במנזרים באירופה וניסה להציל ילדים יהודים. בדרך זו הוא מצא את בנותיו של אחיו, דוד הלברסברג, במנזר אשר נמצא בבולגיה (סמוך לגבול עם הולנד).

שלמה - עלה ארצה ב-1934.

אליעזר (לייזר) - התנדב ל"פלוגת נפתלי בוטוויך", מחלקה של 150 יהודים דוברי יידיש שהוקמה ב-12 בדצמבר 1937 ופעלה במסגרת פלוגת "דומברובסקי" הפולנית. מחלקה זו לחמה במלחמת האזרחים בספרד נגד הכוחות הלאומנים שבהנהגת הגנרל פרנקו. דגלה כלל את סמל הכוכב משולש הצלעות של הבריגדה הבין-לאומית ואת המילים "לחירותכם ולחירותנו" - בפולנית, ביידיש ובספרדית. ב-1938 נהרג בגנדסה.

דב - עלה ארצה ב-1925 (יחד עם אמי).

לאחר פטירתה של אמי גיליתי בביתה 111 מכתבים מצהיבים ומתפוררים. המכתבים (חלקם היו כרטיסי ברכה מאוירים לשנה החדשה) נכתבו ביידיש ונשלחו מהמשפחה בלובלין לארץ ישראל; האחרונים שבהם נכתבו בשנת 1938. מהמכתבים האלה עולה מסכת מרתקת של החיים בלובלין עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה: בעיות פרנסה, אהבה, קנאה, כאב, סבל וייסורים רבים, געגועים עזים לאמי שבארץ. שאלות רבות מופיעות בהם: מה קראו? מה ראו? היכן טיילו? המכתבים מלאים בחלומות, בתשוקות, בטרגדיות ואף בתכנים קומיים. לעתים דומה שהסיפורים נלקחו מסיפוריו של שלום עליכם. המכתבים נכתבו לסבתי ובעיקר לאמי הילדה, אחות צעירה ואהובה של הכותבים. דומה כי הם סיפקו הרגשה של המשכיות וגישרו במידת מה על הנתק שנוצר.

תובנות רבות עלו בי בעקבות קריאת המכתבים. הרבה דלתות נפתחו עבורי ואפשרו לי, לאחר התלבטות ארוכה, לתמצת את הדברים לסיפור שיהווה מעין הנצחה למשפחה ולתקופה.

אמי התגעגעה מאוד למשפחתה. זה הורגש תמיד, אך מעולם היא לא הביעה את געגועיה. את הכול טמנה עמוק עמוק בתוך נשמתה ודאבה בדממה. רק כשחלתה, בסוף ימיה, נפרץ מעט הסכר הזה.

* "עליית גראבסקי" - כינוי לעלייה הרביעית. רוב העולים השתייכו למעמד הבינוני (סוחרים, בעלי מלאכה ואנשי תעשייה זעירה) והגיעו לארץ ממזרח אירופה. עלייה זו כונתה כן על-שם שר האוצר הפולני ולדיסלב גראבסקי (Grabski); בשנות העשרים של המאה הקודמת הוא הטיל מסים כבדים על היהודים והצר את צעדיהם (גזרות גראבסקי).

Chanah Rainerman – A good friend of my grandmother from 6 Kowalska St. The photo was probably taken at the beginning of 20th century.

חנה ריינרמן - חברתה הטובה של סבתי מרח' קובלסקה 6. צולם כנראה בראשית המאה העשרים

סבתי פייגע-ביילה ואמי מרים. צולם באמצע שנות השלושים בירושלים
Feiga-Beila, my grandmother, with my mother Miriam. The photo was probably taken in the mid-thirties.

קריאה במכתבים

מכתבים משנת 1926

אמי בת 12. שמועות על המצב הרע בארץ ישראל, ובפרט על הקשיים שאמי ומשפחתה נקלעו אליהם, מחלחלות ומגיעות ללובלין.

אחיה של סבתי, **יצחק קורן**, כתב: "כואב לנו. שמענו מהבן של ויטשבר, שהיה אצלכם ארבעה ימים, ואין בביתכם פת לחם. אני שואל אותך אחותי, מה יהיה? כך תבזבזו שם (בא"י) את שנות חייכם? למה את מתענה?" חברתה הטובה של סבתי, **חנה ריינערמן** מרחוב קובלסקה מספר 6, פורטת על נימי נפשה וכותבת לה: "**חשבי על אביך ועל אמך, עיניהם דומעות ביום ובלילה**". אפילו הרב היה מוכן להלוות למשפחה שבמצוקה 20 פונט... דומה שכולם התגייסו כדי להביא לחזרתם ללובלין של אמי, סבתי ואביה המאמץ. אולם אמי, הילדה בת ה-12, השיבה להם כך: "**עדיף לגור בכפר ולהתפרנס מאשר לגור בלובלין ולהתענות בהשגת פרנסה**".

הם לא חזרו. בלובלין נשארה משפחתם הענפה. משפחתה של אמי עסקה במסחר זעיר. כולם היו בעלי חנויות ובעלי דוכנים בשוק המקומי – בעיקר בענפי ההלבשה, ההנעלה והמזון. בתקופות מסוימות ההתמודדות עם קשיי הפרנסה הייתה קשה (בעיקר בחורף, כשהטמפרטורות צנחו והיו מתחת לאפס מעלות), אך למרות זאת הם הצליחו לשרוד, חסכו לתקופות קשות והמשיכו בשגרת החיים, הבילויים והחברות – הליכה לקולנוע ולתאטרון ("קיננו פנתאון"), טיול משפחתי בשבת ברחובות לובלין, משחקי חברה דוגמת "פיאנטאלקע" (סוג של דומינו) ו"טערניטשקע" (משחק שולחן). הם תפרו, נסעו לנופש ביער ובכפר וחיו חיים מלאים: שמחות קטנות, קצת רכילויות, לידות, קצת תלונות ואנחות על מכאובים ומחלות, כעסים ומתחים. כמו שאומרים – חיים!

דודתי, **מנוחה ניימן**, הייתה הדומיננטית מבין האחיות. היא ומשפחתה גרו ברחוב ריבנה מספר 10, ולאחר מכן ברחוב ריבנה מספר 4. קשר עמוק ומיוחד היה בינה לבין אמי, קשר של אהבה והערצה שלה לילדה, האחות הצעירה שעזבה לישראל. עשרות שירים נשלחו אל הילדה שבארץ.

נפש עדינה ורומנטית הייתה לדודה מנוחה. היא מספרת שבשעות הערב, כשהילדים ישנים, היא הופכת לאדם אחר – חדש וחופשי. לפעמים (כך כתבה) היא יושבת בפתח הדלת, נותנת דרור למחשבות ומתמסרת כל

כולה לצלילים הנוגים העולים מהפסנתר של גיווערצין. היו לדודה שני דוכנים בשוק, ובעונת השיא אפילו שלושה דוכנים. היא הייתה אישה חכמה בעלת שפה עשירה, כתבה שירים, ציירה. כתב ידה היה נדיר ביופיו, והיא גילתה מומחיות בענייני אופנה. אין ספק שבימינו היא הייתה יכולה להיות מעצבת על, אופנאית צמרת. היא התלבשה בצורה מלכותית ונראתה כדוגמנית בירחון אופנה.

ובשוק כמו בשוק: "**הדלפקים**", כתבה מנוחה, "**עומדים כפי שעמדו קודם. האיכרות שעמדו ברחוב ריבנה עברו לעמוד על יד הטריבונל**". רעש והמולה התערבבו בריחות, טעמים וצבעים, בקולות מכל עבר, בעמידה על המקח, במישוש סחורה. היו אלה חיים תוססים ובריאיים. בשנת 1937 הגיעה הקדמה אל השוק – דוכנים סגורים ונעולים. הודות להם הסחורה מסודרת ואינה מתקמטת, ואין צורך לקפלה לאחר שעות העבודה. שני שומרים התהלכו בין הדוכנים במשך הלילה, האחד פולני והאחר יהודי; נוסף על כך סוחר תורן היה ער בלילה ומשגיח על הדוכנים. התשלום עבור השמירה הזו היה שני זלוטי בשבוע.

פרט לעבודה בשוק יש לדאוג למשפחה, לילדים (הילדים זכו במכתבים להדגשה מיוחדת והוזכרו בהם בהרחבה ובגאווה גדולה), לבעל, לבית. יש לדאוג לבריאות הילדים, לרווחתם הפיזית והנפשית, להגשים חלומות ורצונות וכן הלאה.

אך יש ובאו תקופות חריגות ויוצאות דופן. המכתבים מלמדים כי הן היו רצופות בקשיים, בפחד ובניסיון מתמיד לשמור על השפיות.

1927

הייתה זו שנה קשה במיוחד. קר היה בחוץ וקר היה בלבות ההורים. בחורף חלו ונפטרו מאות ילדים, נשמות קטנות וטהורות. פחד אחז בקהילה: איך מתגברים על האסון? תוגה גדולה ירדה על העיר לובלין. יהודי העיר אמרו סליחות ותהילים, וכל משפחה תרמה 18 גרוש מתוך תקווה שהתרומה תשמור ותגן עליה.

לא רק מחלות הכו ביהודים בשנה הזו. מצוקה כלכלית קשה מאוד פקדה את העיר, ומשפחות רבות איבדו את מקור פרנסתן ונותרו רעבות וחסרות כול.

גל של התאבדויות – לא רק בלובלין, אלא גם בוורשה – החריד את הקהילה היהודית. שלוש נשים מסרו את נפשן לבורא עולם. שתיים מהן קפצו אל מותן: ברינק הייתה זו אישה שהותירה ילד, וברחוב זמויסקה הנערה היפה ביותר הטילה עצמה לרחוב מהקומה השלישית.

ישראל יצחק גמרא - אח של אמי. צולם כנראה בשנת 1937
Israel-Yitzhak Gmara, my mother's brother. The photo was probably taken in 1937.

1933-1936

ב-1926 התחוללה הפיכה צבאית בפולין. מנהיגה היה המרשל יוזף פילסודסקי, גיבור לאומי בעל שורשים סוציאליסטיים שנתמך על ידי הצבא והמחנה הליברלי. יחסו של שלטון פילסודסקי אל היהודים לא התאפיין באנטישמיות של קודמיו (כמו למשל גראבסקי), וזו לא שימשה אותו כמנוף לעריכת שינוי חברתי וכלכלי. משטרו של פילסודסקי דגל בנאמנות לעקרונות השוויון ותיקן שורה של עיוותים. עם זאת, האווירה הכללית בפולין בין שתי מלחמות העולם לא הייתה אוהדת ליהודים.

עם השנים חל שינוי אטי אך משמעותי באווירה. מותו של פילסודסקי ב-1935 בישר על מפנה דרמטי ביחסם של הפולנים אל היהודים. "משהו רע עומד בפתח, מנסה להתפרץ וסופו שיצליח" כתבו אחיותיה של אמי.

המסחר היה בשפל המדרגה, המסים כבדים, הכסף החל לאזול. המצב הקשה פגע גם בבעלי היכולת. האנטישמיות הרימה ראש, ונשמעה קריאה לא לסחור עם יהודים. יהודים הותקפו ברחובות ונפגעו פיזית מידיהם של בריונים. במקרים מסוימים יהודים התנגדו, והיו תגרות ברחובות.

בלובלין חלחל הפחד מפני תופעות אלו, וילדים נשארו בבתייהם ולא הלכו לבית הספר. היו מקרים של הכאת יהודים ברחובות לובלין, אך המשטרה המקומית טיפלה בהם ביעילות רבה.

ב-1933 החלו מנוחה ויעקב ניימן להרהר באפשרות של נסיעה לארץ ישראל. יש לציין כי באותה העת יהודים רבים החלו לעזוב את פולין. תכניתם זו לא יצאה אל הפועל - אם בשל בעיות כספיות ואם בשל בעיות אחרות. וכך כתבה מנוחה ניימן, אחותה של אמי: "כאשר אני מקבלת ממך מכתב, אני מרגישה כל כך טוב. פתאום אני מקבלת חשק לחיות, ושמחה רבה ממלאה אותי. אחות יקרה, חלמתי חלום, שאני נוסעת לפלסטין..."

כמה געגועים עזים וכואבים בכל כך מעט שורות. מכאן ואילך הם מוזכרים בכל מכתב ומתעצמים. בתחילה בלטו התקווה, הכמיהה, התחושה הבלתי-נשלטת להיות במקום אחר יחד עם אהוב הלב - במקרה זה אמי. ככל שעברו השנים החל מנקר הספק, עד כדי פגיעה נפשית של ממש: "אנחנו רחוקים ממך", כתבה

ברחוב ריבנה מספר 10 תלתה את עצמה צעירה הרה, אם לילד קטן. בשל הרעב הגדול והמצוקה אשר שררו בפולין בקרב היהודים, הרבנות בוורשה הכריזה על יום תענית ב-ז' באדר - יום פטירתו של משה רבנו.

באותה התקופה דודתי גולדה, יחד עם בעלה השען גרשון וינר וילדיה חיה ושמחה, עברה לאוטווצק. הם קיבלו את ברכת הרב של אוסטרובייץ, מצאו באוטווצק את פרנסתם וחיו ברוחה. אוטווצק הייתה מרכז בריאות ונופש מבוקש הודות לאקלימה הנוח ולהיותה מוקפת ביערות רבים. יהודים רבים. השתכנו בה, וב-1927 הוקם בעיר בית המרפא היהודי "עזרה לחולים עניים". ב-1928 נחנך בה בית כנסת מפואר אשר יכול היה להכיל כ-650 מתפללים, ולידו נפתח בית מדרש חדש.

חג הפורים באותה השנה היה שונה מקודמיו וצנוע יותר. המצב הכלכלי הורע, ערכו של המטבע הפולני ירד, וכתוצאה מכך לא הוגשו בחג דברי מאפה או תפוחי זהב. גם המנהג של משלוח מנות לא התקיים באותה השנה. מחירו של תפוח זהב היה 70 גרוש - מי יכול להרשות זאת לעצמו? "אני מתארת לעצמי", כתבה מנוחה, "שבפלשתינה תפוחי זהב זולים יותר. לנו יש תפוחי אדמה כל החורף, וכבר נמאס לאכלם".

חורף 1932

גם בשנה זו החורף היה קשה מאוד. ארובות השמים נפתחו - מבול ירד על הארץ. בלובלין - סערה. בעיתונות דווח כי ביתו של השוחט נחרב, ובגן ברנוביץ' נפלו כל העצים.

מהמכתבים עולה תמונה של מצב פיזי קשה ואווירת ייאוש. השמים, שמעניקים יופי אינסופי בכל גוני התכלת, הם אותם השמים, שנושאים בחובם הרס רב, ויכולים רגע אחרי זה להמטיר גשם זלעפות, ללא רחמים.

סערה שנייה מגיעה, כעבור כמה ימים, זמן קצר לפני הדלקת נרות שבת. נעשה מעונן, רעמים רעמו, ברקים הבריקו. טיפות גשם כבדות החלו לרדת, ועד מהרה היו לגשם סוחף.

ובשוק - שוד ושבר. גלי מים אדירים הציפו את כל הדוכנים והחנויות וגרמו נזק כבד לסחורה. דומה היה כי תקופת המבול חוזרת: לובלין היא עיר חוטאת, ואנשיה הם חוטאים שיש לטהרם.

דודתי את'ל לבית גמרא (אחות של אמי) עם בעלה ישראל סייקביץ
Ethel, my aunt (nee Gmara) with her husband Israel Saikevitch

מנוחה, "ואני מפקפקת אם אי פעם נתראה. אולי משהו ישתנה, ואני אוכל לעזוב את החיים כאן בפולין. העיקר שאוכל לראות אותך..."

גולדה וינר, אחותה של אמי, הוסיפה: "את יקרה לי מאוד. נשאתי אותך בזרועותי, הלוואי שלא היינו רחוקות אחת מהשנייה. ככה נגזר, כנראה: שלוש האחיות יחיו בנפרד... בכול אשם המוות של אבא. לו לא היה מת כל כך מהר, הבית היה נשאר בית, אתל הייתה עדיין בחיים, את [כלומר אמי] לא היית בארץ ישראל, ואמא [כלומר סבתאי] - שהייתה לנו אמא אמיתית - הייתה רווה נחת מאתנו ומילדינו. אך לך תריב עם אלוהים. כך הוא רצה".

ואכן, כך רצה הגורל. עצבות אווזת בי ואינה מרפה. אני חשה תחושה של החמצה. איבדתי משפחה יפה ונפלאה.

דודתי אתל גמרא-סייקביץ'

הי אתל, דודתי היקרה והצדיקה. צר לי עלייך בחיך וצר לי עלייך במותך.

קשה הסיפור. הלב נחמץ והעיניים דומעות. סלחי לי על שחשפתי את סיפורך, אך נשמתך זועקת ואינה רגועה. אולי עכשיו תזכי למעט שלוה ומנוחה.

נאנקת, דאבת, הושפלת ונפגעת מידיהם של בעלך החסיד ישראל סייקביץ' ושל אמו. שניהם פעלו ללא רחמים ונהגו בך באלימות - פיזית, מילולית ונפשית. חמישה ילדים יפים הבאת לעולם (חבל שאין לי תמונות להתגאות בהן) ופרנסת את המשפחה, אבל לא הצלחת להתגבר על מסכת של רמאויות והתעללות קשה ומבישה.

לאחר לידת משה'לה, ילדה החמישי של אתל, החלה ההידרדרות הבריאותית. מחלתה החמירה ורגליה צבו. "כסף הוא לא נתן לה", כתב אחיה ישראל גמרא, "הוא היה המנהיג של הבית. כשהיה צריך כסף, הוא נתן לכל דבר בנפרד. לאט לאט היא נסוגה מכל דבר ואיבדה מכוחותיה. היא שכבה שמונה ימים עד שיכלה להזיז את הרגל, והוא רץ כמו משוגע וצעק: 'מה יהיה איתך? נשכבת במיטה. אין לך כלום!' הוא התחיל לטלטל את המיטה..." כשהוטב מצבה, שבה לעמוד בחנות בחורף הקשה והקר, כשהיא קפואה, והוא נעלם לשעות. היא רותה מיום ליום, והוא האדים מיום ליום, ועורפו תפח מיום ליום. כך זה נמשך בחורף ובקיץ, וכך עברו להם עוד שלושה חורפים מיוסרים. אתל לקתה בלבה ובריאותיה. בצעד נואש החליטה אתל לנסוע לאוטווצק, מקום מגוריה של אחותה גולדה, במטרה לשנות אווירה, לנשום אויר צח,

להירגע. היא נסעה לבדה, וסְבָלָה הנוראי אתה. במהלך הנסיעה התעלפה כמה פעמים. אנשים זרים עזרו לה וליוו אותה לבית המרפא.

לאחר כעשרה ימים הגיעו לבית המרפא אחיה ישראל ואחותה גולדה והעבירוה לבית החולים בוורשה. במשך שבעה-עשר ימים שכבה, דעכה אל קיצה לאט לאט, ואין איש לידה.

איזו הרגשה, הלב מתפלץ. בסוף 1930, נר חמישי של חנוכה, החזירה את נשמתה לבורא עולם. מברק בהול הגיע, וזעזוע עמוק נפל על המשפחה.

בעלה "הצדיק" רץ ברחובות ובכה כמו ילד קטן. "למה אתה צורח עכשיו", אמר לו יעקב ניימן, "למה לא דאגת לה קודם? עכשיו זה כבר מאוחר".

במשך ארבעה ימים שכבה בחדר המתים. רק אז הגיעו קרוביה וקברו אותה בבית הקברות שברובע פרגה בוורשה. לאחר מותה לא רצה "החסיד" להעמיד מצבה על קברה, ובבית הקברות נותרו רק שברים מחייה וממותה.

ב-1932, פחות משנתיים אחרי מותה של אתל, עזבה את בעלה "החסיד" גם אשתו השנייה - תשעה חודשים בלבד לאחר נישואיהם! - ושכרה דירה נפרדת (החלטה פמיניסטית מאוד באותם הימים).

הוזנחו הילדים, הוזנחה הדירה, אין מי שיבשל לילדים. חלה הידרדרות. המשפחה התפרקה!!!

ואת, אמי היקרה, לא אמרת מילה. כאילו קפא לבך. במשך שנים רבות שתקת, וכך היה גם בסוף חיך. כמה גדול הכאב.

"כששלוש עליכם מגיע" - בצחוק ובדמע

מה שבינו לבניה!

אהבה יש? אולי כן, אולי לא.

להינשא צריך? - צריך.

לקיים מצוות פרו ורבו צריך? - צריך.

מה עושים? שידוך.

נדוניה צריך? לא תמיד.

החיים נמשכים. אין מאבדים תקווה. בנושאים אלה סגנון המכתבים הוא ציורי, מלא חן ומעט אירוני. המבט חומל ואוהב.

דודתי גולדה לבית גמרא (אחות של אמי) עם בעלה גרשון וינר
Golda, my aunt (nee Gmara) with her husband Gershon Winner

● והרי לכם חדשות מרעישות: לייבל ומשה-נחום כתבו תנאים. מנוחה, גולדה ואתל נכחו באירוע. לייבל לקח נערה יפה מאוד והתהלך אִתָּה חמש שנים. נוו! הגיע הזמן, ומאחר שהיה צריך להתגייס לצבא, כתב תנאים. משה-נחום גם הוא כתב תנאים עם האחות השנייה. הוא קיבל נדוניה גדולה - 300 דולר, שעון זהב ובית עם רהיטים - והיא נערה יפה למדי וחכמה. אלא מה? היא קצת חירשת. אהבה גדולה ביניהם. הוא נראה כחתן אמיתי.

● גם שרה מתחתנת. קיבלו אותה למשפחת החתן ללא נדוניה. כולם שבעי רצון: הרי לקחה חתן אילם.

● נעבעך, דינה האומללה. כמה אירוני וטרגי לאהוב בצלו של המוות. זה היה אחד הסודות הכמוסים ביותר, וסופו שהתגלה.

דינה עמדה להיפגש עם שטיינמן, אהובה משכבר הימים. שש שנים חלפו מאז נפרדו, וכל אחד הלך לדרכו, ואולי בכל זאת יש תקווה ושמחות קטנות. הבעת אושר התפשטה על פניו של שטיינמן. אהבתו יקדה בו, והוא פתח את סגור לבו. הוא סיפר וסיפר, את אשר התרחש בינו לבין סאלצ'ה מנוחתה עדן, ירחם השם. וככל שהיה מאושר יותר, אפפה האומללות את דינה. היא חשה את הדיכאון מזדחל לאטו על גווה. איך? איך תוכל להיות מאושרת במחיצתו? אבל החתונה התקיימה.

חצי שנה היו נשואים. הוא אוהב, והיא נמוגה לאט לאט. לאחר ביקור בבית הקברות אשר סאלצ'ה קבורה בו - בקבר יפה, מכובד וידוע בכל העיר - דינה החלה זועקת, שופכת את מר לבה. אין היא יכולה עוד לחיות באושר בצילה של סאלצ'ה, והיא משתגעת.

● **"הצילו"**, צעקה חנה'לה בעת שקפצה מהקומה השלישית בבית ברחוב קובלסקה. חנה'לה, הבת השנייה של יושע מוילס, התארסה. כבר נקבע תאריך לחתונה: שבועיים לפני פסח. אך אוי לאותה הבושה - חנה'לה התאהבה בסנדר, בנו של הנפת, אהבה שאביה לא היה מוכן לקבל. אמבולנס העבירה בעודנה בחיים לבית החולים, ושם נקבע מותה. למרבה הטרגדיה והאירוניה בשבוע שלאחר מותה הגיעו 200 דולר מאחיה ומאחותה לכיסוי הוצאות החתונה.

● לייבל שלאאס לא גר עם אשתו במשך כל החורף. הוא רצה להתגרש ממנה, אך היא סירבה לתת לו גט. בינתיים הצליח לייבל להתחתן עם אחרת למרות היותו נשוי. איך ייתכן דבר כזה? לייבל סיפר שרימה את הרב בנושא הגט, והלה התיר לו להינשא. עם האישה השנייה הוא שכר חדר ומטבח ברחוב שבסקה [באותה העת, שנת 1926, גם אחותה של אמי - גולדה - גרה באותו הרחוב].

חדשות האופנה

"הסתפרתי פאלקיס [תספורת קצרה], **ואני נראית כעלמה צעירה**", כתבה מנוחה בהתלהבות, כאילו אין טרדות יום-יום וקשיי פרנסה.

גם דודתי גולדה הביעה את דעתה בדבר חידוש הגרדרובה וצרפה חשבונית הוצאות: "שיפוץ שמלה - 11 זלוטי. שתי כותנות חדשות - 12 זלוטי. טיפול שיניים - 25 זלוטי. נעליים חדשות ושמלה שחורה שהפכה למעיל - 85 זלוטי". אכן הוצאה נכבדת.

רוח חדשה פקדה את לובלין: צו אופנה חדש ומחייב. הקיץ התקרב, מזג האוויר נהיה חם, והגברות - זקנות וצעירות - לבושות בשמלות קצרות, שהסתיימו מעט למעלה מן הברכיים. לכך נלוו גרביים בהירים ממשי, אפים מפודרים ושפתיים צבועות באדום צועק וחי. תארו לכם שביילע החליטה להסתפר! זה היה שינוי רציני, כיוון שלאחר נישואיה הפכה ל"ידענע" אמיתית. ואילו מנוחה, דודתי, שמרה על הופעתה כעלמה. לדבריה אסור לאישה להראות מוזנחת. והיא הוסיפה וכתבה: **"אני נראית כמו גבירה פריזאית"**. וגם אתל הכינה לה פאה בתספורת "פוני".

בחורף חידשו את הגרדרובה: מעילים שחורים עם צווארון מפרוות טלאים [קאראקול], כובעים חדשים המותאמים לבגדים, נעליים חדשות תואמות. הכול כדי ל"הרביץ הופעה" בטיולים השבועיים ברחובות לובלין "ולהוציא את העיניים" לנשים האחרות: מי זאת? איך היא מתלבשת? כמה כסף זה עלה לה? איך הגברת יכולה לבזבז כך?

דודתי מנוחה לבית גמרא (אחות של אמי) עם בעלה יעקב ניימן ועם
ילדיהם שמחה וחיה.
מנוחה ניימן מצולמת כאן בתקופת התספורת הקצרה.
הילדה חיה מצולמת בשער החוברת בגן הילדים שלישית מימין בשורה
הראשונה.

Menuchah, my aunt (nee Gmara) with her husband, Yakov Naiman,
and their children Simchah and Chaya.
In the photo of the kindergarten on the cover of "Kol Lublin" Chaya
sits in the first row, third from the right.

עיתונים, רבותי, עיתונים

3. "דער מאַמענט" (הרגע) - עיתון יומי כללי. פעל מ-1910 עד 1939.

עיתון זה היה המתחרה העיקרי של העיתון "היינט". מייסד העיתון היה נח פרילוצקי, מנהיג המפלגה הפולקיסטית היהודית בפולין אשר דגלה באוטונומיה לאומית תרבותית כפתרון הרצוי להמשך הקיום היהודי בגולה. הפובליציסט הבולט בעיתון היה הלל צייטלין. בשנותיו הראשונות אופיו של העיתון היה א-פוליטי, וניכרה בו תמיכה בהשתלבות היהודים בחברה הפולנית. באמצע שנות השלושים נעשה העיתון לביטאונה של התנועה הרביזיוניסטית, והחלו להתפרסם בו מאמרים שכתבו זאב ז'בוטינסקי ואורי צבי גרינברג. גם בעיתון הזה התפרסמו רומנים בהמשכים בעלי אופי סנסציוני, שכוננו בידי "שונדראמאנען" (רומנים למשרתות). אחד מהם, "במורד ההר", התפרסם במשך שנה שלמה. בהקשר הזה כתבה דודתי גולדה: "עכשיו מתחיל סיפור חדש, 'דם יהודי'. מה זה אומר עלי? שיש לי ראש ריק? שיש לי בראשי דברים כאלה שאפשר לכנותם 'דברים טיפשיים'?"

חתימה

"כל המצייר נפש אחת מישראל גורם הנאה לדורו, וכל המעמיד ציון לאלה הבריות המסתלקות, כאילו קיים עולם מלא, עולם שהולך ונחרב. הבריות הללו עומדות לפניך ותובעות תיקון: ציירונו, כתבונו בספר למען יידע דור אחרון."

(שלום עליכם)

במאה ה-20 רוב העיתונים שיצאו לאור בפולין, כשלושים במספר, היו ביידיש. חמישה היו בפולנית. נוסף על כך התפרסמו לא פחות מ-132 שבועונים, לרבות ארבעה בעברית. במכתבים מוזכרים שלושה עיתונים:

1. **יידישער טאגבלאט** – עיתון יומי כללי. נוסד בוורשה ב-1906. העיתון היווה מהפך אמיתי בתחום העיתונות, מאחר שסיפק לקוראים ידיעות מרעישות אשר לא היה מקובל לדווח עליהן (סיקור מהשטח). עורך העיתון היה שמואל יעקב יצקן, מוסמך לרבנות ועיתונאי מובטל שלפני כן כתב "הצפירה". לאחר כשנתיים שונה שם העיתון ל"היינט" (היום), והוא היה לאחד משני העיתונים היומיים היהודיים החשובים ביותר בפולין.

2. **"היינט" (היום)** - עיתון יומי בעל אופי ציוני. פעל מ-1908 עד 1939.

בין הכותבים בעיתון היו י"ל פרץ, דוד פרישמן והלל צייטלין. שלום עליכם פרסם בו בהמשכים את הרומן "דער בלוטיקער שפאָס" (בדיחת הדמים) ואת הסדרה השנייה של "מכתבי מנחם מנדל". גם אחרים פרסמו בעיתון רומנים בהמשכים אשר יועדו לקהל מגוון ביותר של קוראים.

במשך שנות קיומו סבל העיתון מהצנזורה, כיוון שביקר את שלטונות פולין על העלמת עין מההתנכלויות ליהודים.

ב-1927 פרסמה מערכת העיתון מודעה המזמינה את הקוראים לקחת חלק בתחרות של כתיבת סיפורי חיים - חיי נישואין, בינו לבינה, מפגשים ראשונים בין הבעל לבין אשתו וכן הלאה. בהקשר הזה נכתב שיוענקו פרסים לזוכים: פרס ראשון – 200 זלוטי, פרס שני – 100 זלוטי, פרס שלישי – 50 זלוטי. למערכת הגיעו כ-330 סיפורים, לרבות סיפור שכתבה דודתי גולדה גמרא וינר. באחד המכתבים היא הביעה תקווה גדולה שסיפורה יתפרסם, ואז תוכל לשלוח העתק שלו לארץ ישראל.

שירים ששלחה מנוחה ניימן מלובלין לאחותה מרים גמרא בירושלים

רגע / מנוחה ניימן

אל תבכה על הזמנים החולפים,
הנח לדאגות!
אל תבכה על היום שחלף,
אשר לא ישוב לעולם.

ה"אֶתְמוּל" המת אותך מִחֶפְזִים,
מוֹרָה על מותו של "הַיּוֹם".
רק כהרף-עין אתה כאן,
הִרְגַע לך הוא ידיד.

ראה, איך חולפים הימים ושוקעות השנים,
מהר, אל תִזְנַח את ה"כָּכָר"!
כאשר תעמוד ליד הבאר – שְׁתֵּה...
עכשיו הוא הזמן לעבוד, עכשיו הוא הזמן לדרוש שכר.

לא הבכי לך יעזור וגם לא יללה.
כל מה שחלף לא ישוב לעולם.
רוחות הזמן בכנפיהן
לא ישיבו אנחתך לכאן.

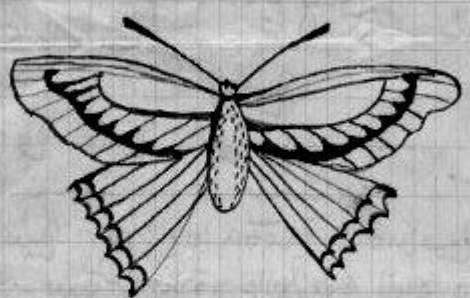
הרבה "היום" הפכו ל"אתמוּל",
אותם "היום" שהיו פעם "מחר".
אפילו היום של "היום" יאבד
אם אותו תזנח.

בן אדם, נותרו לך רק רגעים
בטרם תקח אותך האדמה הקרה.
דרוש את חובך! בטוב או ברע,
אתה חייב להלחם בחרבו של גורל!

מנוחה ניימן עם בתה חיה ברחוב בלובלין, 1934
Menucha Naiman with her daughter Chaya on a street in Lublin

הנה נאמר כי כל האדם
 אשר יעשה צדקה וירחם
 ויתן עמוס ויחיה ויבנה
 ויבטח ויחיה ויבטח ויחיה
 ויבטח ויחיה ויבטח ויחיה

1
 ואלה שמות האנשים אשר
 עשו צדקה וירחם ויתן
 עמוס ויחיה ויבנה ויבטח
 ויחיה ויבטח ויחיה ויבטח

2
 ואלה שמות האנשים אשר
 עשו צדקה וירחם ויתן
 עמוס ויחיה ויבנה ויבטח
 ויחיה ויבטח ויחיה ויבטח

3
 ואלה שמות האנשים אשר
 עשו צדקה וירחם ויתן
 עמוס ויחיה ויבנה ויבטח
 ויחיה ויבטח ויחיה ויבטח

4
 ואלה שמות האנשים אשר
 עשו צדקה וירחם ויתן
 עמוס ויחיה ויבנה ויבטח
 ויחיה ויבטח ויחיה ויבטח

5
 ואלה שמות האנשים אשר
 עשו צדקה וירחם ויתן
 עמוס ויחיה ויבנה ויבטח
 ויחיה ויבטח ויחיה ויבטח

לך פיל איבערן פיל און און און

Mann

2. 1. 2.

3. 4. 5.

1.
 ; פיל איבערן פיל און און און
 ... פיל איבערן פיל און און און
 "פיל איבערן פיל און און און"
 ; פיל איבערן פיל און און און

2.
 פיל איבערן פיל און און און
 פיל איבערן פיל און און און
 פיל איבערן פיל און און און
 ... פיל איבערן פיל און און און

3.
 פיל איבערן פיל און און און
 ; פיל איבערן פיל און און און
 פיל איבערן פיל און און און
 ; פיל איבערן פיל און און און

4.
 פיל איבערן פיל און און און
 פיל איבערן פיל און און און
 פיל איבערן פיל און און און
 פיל איבערן פיל און און און

5.
 פיל איבערן פיל און און און
 פיל איבערן פיל און און און

צחים ומוארים הם השמים / מנוחה ניימן

צחים ומוארים הם השמים;
רענן ועליז הרוח נושב...
" שיר לי, שיר לי שיר של קיץ!" –
הילד החלש, החיוור מבקש:

"בוא אתי אל הגיא, אל הגן,
שזור לי זר
מן הפרחים הצומחים שם
גדולים ויפים בהדר לבלובם..."

אחה ילדי! האם תראה?
שבור הוא הנבל התלוי על הקיר;
כבר מזמן נגמלה מלנגן
זו ידי החלשה, החולה.

זה מכבר נגמל משמחות מתוקות
לבי החולה.
קיץ, חורף, סתיו, אביב
נשאר בתוכי הכאב הישן.

מרים גמרא הלברסברג בת 15 בירושלים
Miriam Gmara Halbersberg, age 15, in Jerusalem

גן ילדים בלובלין, 19.6.1929

תמונת גן ילדים בלובלין, 19.6.1929. דרישת שלום מילדות רחוקה.

מבין כל ילדי הגן מזוהה רק ילדה אחת.

היא יושבת שלישית מימין בשורה הראשונה.

חיה-הלה ניימן.

חיה'לה.

בתם של מנוחה ויעקב ניימן. בת-דודתה של חברתנו שרה שוסטק.

והשאר?

ילדים.

הם יושבים בחגיגות מול המצלמה, כפי שהורו להם. זים קצת באי-נוחות, מתבוננים, מחייכים, עושים פרצופים...

ילדים.

התאריך בגב התמונה הוא 19.6.1929.

אולי זה צילום הכיתה המסורתי בסוף שנת הלימודים? אולי.

ואולי זוהי חגיגת יום ההולדת של שלושת הילדים שעטרות הנייר סביב ראשיהם הן כתרם, לעומת העטרות של שאר

הילדים המקושטות בפרח עגול וציצת רפֵּה?

שתי גננות עמלו, הכינו את התלבושות וביימו את ההצגה שלא ראינו.

הגננות נעימות סבר. מי הן?

היו גני ילדים בלובלין של ראשית המאה שעברה. אבל איזהו הגן הזה?

מי הם הילדים האלה?

הרבה שאלות.

אף לא תשובה אחת.

השקיעה בפוסולי / פרימו לוי

לא לשוב, אָנִי יוֹדֵעַ מָה פִּירוּשׁוֹ.
מִבְּעַד לְגִדְרוֹת הַתֵּיִל
רָאִיתִי אֶת הַשֶּׁמֶשׁ יוֹרְדָת וְגוֹנֶעֶת;
חֲשֵׁתִי שָׁאֵת גּוֹפִי קוֹרְעוֹת
מִלּוֹת הַמְּשׁוֹרָר הָעֵתִיק:
”שִׁמְשׁוֹת יְכוּלוֹת לִפּוֹל וְלָשׁוּב:
אָנוּ, לְכַשְׂיִכְכָּה מְעַט הָאוֹר,
לִיָּלָה נִצְחִי אֶחָד תֵּאָרֵךְ שְׁנֵתָנוּ”.

7 בפברואר 1946

פוסולי הוא המחנה שממנו נשלח פרימו לוי לאושוויץ.
השיר לקוח מתוך הספר "אתם החיים בבטחה" - מבחר שירים מאת פרימו לוי.
תרגם מאיטלקית אריאל רטהאוז, הוצאת כרמל, 2012

קמפּוֹ דִּי-פִּיּוּרִי / צ'סלב מילוש

בְּרוּמָא, בְּקמפּוֹ דִּי-פִּיּוּרִי,
סָלִים שֶׁל לִימוֹן וְשֶׁל זֵית,
עַל הַמְרֻצָּפֶת נִתְזִי-יָיִן
וּרְסִיסִי פְּרָחִים.
תִּגְרָנִים עוֹרָמִים עַל שֶׁלֶחַן
פְּרוֹת יָם וְרֵדִים,
אֲשֶׁכְּלוֹת עֲנָבִים כֹּהִים
מִכִּסִּים פְּלוּמֶת אֶפְרָסֶק.

כָּאֵן, בְּכֶכֶר הַזֹּאת
שָׁרְפוּ אֶת גִּוְרֵדְנִי בְּרוֹנוֹ,
הַתִּלְגֵּן שֶׁלַח אֵשׁ בְּמוֹקֵד
בְּקֶרֶב הַמּוֹן סִקְרָנִי.
וְאֵךְ שִׁכְכָה הִלְהָבָה,
שׁוּב נִתְמַלֵּא מִסִּבָּאוֹת,
סָלִים שֶׁל לִימוֹן וְשֶׁל זֵית
נִשְׁאֹו תִּגְרָנִים עַל רֹאשׁ.

זִכְרָתִי אֶת קמפּוֹ דִּי-פִּיּוּרִי
בְּנוֹרָשָׁה לִיד הַסְחָרְחָרֶת,
בְּעֶרֶב אֶבִּיב שְׁלוֹ,
לְצִלִּילִי הַמוֹסִיקָה הַעֲלִיזָה.
אֶת מִטְחִי הִיָּרִי בְּגִטּוֹ
עִמָּעַם הַלַּחֲנוֹ הַעֲלִיזוֹ,
וְהַתְנַשְּׂאוֹ זֹגוֹת הָאוֹהָבִים
מַעֲלָה אֶל שָׁמַיִם שְׁלֹוִים.

לְעֵתִים נִשְׂאָ הָרוּחַ מִן הַבָּתִּים הַבוֹעָרִים
עֲפִיפּוֹנִים שְׁחוּרִים.
הַחֲגִים בְּסִחְרְחָרֶת
אֶת קִרְעֵיהֶם תִּפְשׁוּ בְּמַעוֹפָם.
בְּדָרָה אֶת שְׁמָלוֹת הַנְּעֻרוֹת
רוּחַ זֶה מִבָּתִּים בּוֹעָרִים,
צִחְקוֹ הַמּוֹנִים עֲלֵיזִים
בְּיוֹם רֹאשׁוֹן וְרִשְׁאֵי יִפְהָפָה.

תרגם מפולנית: דוד וינפלד

השיר לקוח מתוך ספר השירים של צ'סלב מילוש "זורח השמש ובא השמש".

מוֹסֵר הַשֶּׁכֶל מִיִּשְׁהוֹ, אוֹלִי, יִלְמַד מִכָּאֵן,
שֶׁהֲמוֹן וְרִשְׁאֵי אוֹ רֹמָאִי
סוֹחֵר, מִבְּלָה, אוֹהֵב
בְּחִלְפוֹ עַל פְּנֵי מוֹקֵדֵי הַיִּסוּרִים.
אַחֵר יִלְמַד מִכָּאֵן מוֹסֵר הַשֶּׁכֶל,
עַל חִלּוּפֵיּוֹת מַעֲשֵׂי הָאָדָם,
עַל הַשִּׁכְחָה שְׁגוּבָרֶת
עוֹד בְּטָרָם כְּבִתָּה הִלְהָבָה.

אוֹלָם אֲנִי אִזְ הִרְהָרִתִּי
בְּבִדְיוֹתֶם שֶׁל הָאוֹבְדִים.
בְּכֶךְ שֶׁבַעֲלוֹת גִּוְרֵדְנִי
עַל פְּגוּמֵי הַמוֹקֵד,
לֹא נִמְצָאָה לוֹ בִּשְׁפֶת אֲנוּשׁ
מָלָה וְלוֹ כֶּק אַחֲתִי,
לְהַפְנוּתָהּ אֶל הָאֲנוּשׁוֹת,
אוֹתָהּ אֲנוּשׁוֹת שְׁנוּתֶרֶת.

הֵם כְּבָר אֶצוּ לְגִמְעַ יָיִן,
לְמִכָּר כּוֹכְבֵי-יָם לְבָנִים,
סָלִים שֶׁל לִימוֹן וְשֶׁל זֵית
נִשְׂאוּ בְּהִמְלָה עֲלִיזָה.
וְהוּא כְּבָר רָחַק מֵהֶם,
כְּמוֹ חִלְפוֹ דוֹרֵי-דוֹרוֹת,
וְהֵם חֲכוּ כֶק רָגַע
עַד יַעַל בְּלִהָבָה.

וְאֵלָה הָאוֹבְדִים, הַבוֹדְדִים,
הַנִּשְׁכָּחִים כְּבָר מִלֵּב הָעוֹלָם,
שֶׁפִּתְנוּ הַפִּכָה זָרָה לָהֶם
כְּשִׁפְת כּוֹכֵב לְכֶת קִדְמוֹן,
עַד הַכֹּל יִהְיֶה לְאַגָּדָה.
וְאִז מִקֶּץ שָׁנִים רַבּוֹת
בְּקמפּוֹ דִּי-פִּיּוּרִי חָדָשׁ
מִרְדַּד יִצִּית דְּבַר הַמְשׁוֹרֵר.

מיין שוועסטער חיה / בינים הלר

מיין שוועסטער חיה, מיט די גרינע אויגן,
מיין שוועסטער חיה מיט די שווארצע צעפ.
די שוועסטער חיה וואָס האָט מיך דערצויגן,
אויף סמאָטשע גאַס, אין הויז מיט קרומע טרעפ.

זי האָט גערוימט, געקאָכט דערלאַנגט דאָס עסן,
זי האָט געצוואָגן אונדז די קליינע קעפ.
נאָר שפילן זיך מיט אונדז האָט זי פאַרגעסן,
די שוועסטער חיה מיט די שוואַרצע צעפ.

די מאַמע איז אַוועק פון שטוב באַגינען,
ווען אויפן הימל האָט ערשט קוים געהעלט.
זי איז אַוועק אין קרוים אריין פאַרדינען,
דאָס בידנע דראָבנע גראַשנדיקע געלט.

מיין שוועסטער חיה מיט די אויגן גרינע,
אַ דייטש האָט אין טרעבלינקאַ זי פאַרברענט.
און איך בין אין דער יידישער מדינה,
דער סאַמע לעצטער, וואָס האָט זי געקענט.

און חיה איז געבליבן מיט די ברידער,
און זי האָט זיי געקאָרמעט און געהיט.
און זי פלעגט זינגען זיי די שיינע לידער,
פאַר נאָכט, ווען קליינע קינדער ווערן מיד.

פאַר איר שרייב איך אויף יידיש, מיינע לידער,
אין טעג די שרעקלעכע פון אונדזער צייט.
ביי גאָט אַליין איז זי אַ בת-יחידה,
אין הימל זיצט זי ביי זיין רעכטער זייט.

מיין שוועסטער חיה מיט די גרינע אויגן,
מיין שוועסטער חיה מיט די לאַנגע האָר.
די שוועסטער חיה וואָס האָט מיך דערצויגן,
איז נאָך נישט אַלט געווען קיין צענדלינג יאָר.

בינים (בונים) הלר (1908 - 1998)

מהבולטים במשוררי יידיש בגוש הסובייטי.
ליד ורשה. עלה לישראל בשנת 1957.
זכה בפרס מנדלי מוכר ספרים לספרות יידיש מטעם עיריית תל-אביב.
את שירו "מיין שוועסטער חיה" קראה **יהודית מאיר** באזכרה השנתית של ארגון יוצאי לובלין ביום השואה האחרון.

חיה אחותי / בינים הלר

היו לחיה ירשת העין
צמות שחורות לחיה אחותי.
בבית מט לנפל בסמוצ'ה שתים
שם גרה חיה וגדלה אותי.
והיא נקתה, בשלה וגם טורחת,
חופפת את ראשינו הרבים,
ורק את זאת היתה תמיד שוכחת -
שילדים זקוקים למשחקים.

עם שחר כבר הלכה ממני אמא,
לקנות, למכר, לשבת, לחכות.
לפני הנץ חמה אמי השכימה,
לשלל יומה כמה פרוטות שחוקות.
אחות היתה לי ירשת העין,
אבל טרבלניקה בא לכלותה,
ורק אני נותרתי בינתיים
בארץ ישראל לזכר אותה.

וחיה היא לבד היתה נשארת
עם כל אחיה ומאכילה,
והיא היתה שומרת ומשוררת
שירים יפים לשעת האפלה.
שירי בידיש בנדאי יגיע
מכאן, בעת קשה ומחרידה,
הישר לימין האל שברקיע,
שבו תשב בתו היחידה.

היה לחיה ירשת העין
שער שחור לחיה אחותי.
והיא אפילו לא היתה עדן
בת עשור חיה כשגדלה אותי.

מיידיש: בני מר

Wróciłam z Izraela. Spotkałam tam chłopców i dziewczeta, których znałam jako dzieci w latach 1944-1945 w Polsce. Były to sieroty, które cudem ocalały po pogromach hitlerowskich. Patrzałam obecnie w ich zmężniałe, złocisto-brązowe, opalone twarze, błyszczące oczy, na ich dumna postawę, słuchałam opowiadań o ich nieustraszonej odwadze i wytrzymałości w walce z wrogiem i rozpalona pustynia i zadawałam sobie raz poraz pytanie, czy to oni - ci sami, czy inni

I w ten słoneczny ranek na ziemi izraelskiej prawem kontrastu wyłonił się przede mną obraz z lat, gdy ziemia drżała jeszcze od niemilknącej kanonady, okna były zaciemnione i miecz zagłady wisiał nad głowami tych dzieci, na które prawo rasowe wydało wyrok śmierci. Z tego okresu "Wielkiego Strachu" przesuwam się przed moim wzrokiem taśma filmowa z obrazami martyrologii dziecięcej...

פנחס זיונץ

הערות למאמר של אנה נתנבלוט (Anna Natanblut)

ועזבו בסתר את בית היתומים כדי להגיע לישראל. אנה ראתה בכך כישלון חינוכי אישי, ובאמצע 1946 עזבה את בית היתומים וחזרה לוורשה יחד עם בתה. בוורשה היא "גילתה" שוב את האנטישמיות של הפולנים. זמן לא רב לאחר שובה לוורשה, בראשית שנות החמישים, היא עזבה את פולין וקיבלה אזרחות שבדית.

באמצע שנות החמישים נוצר קשר ראשון בינה לבין "ילדיה". ב-1958 היא הגיעה לביקור ראשון בארץ. הפגישה שלה עם קבוצה קטנה למדי של חניכיה בעבר הייתה מרגשת. מאז היא ביקרה בארץ מדי שנה והתארכה בעיקר בקיבוץ מענית (ופעם אחת גם בקיבוץ עין השופט), כיוון שבקיבוץ זה נמצא הריכוז הגדול ביותר של "ילדיה". היא התעניינה בכל אחד ואחת מחניכיה לשעבר. אלה בגרו בינתיים, הקימו משפחות, רכשו השכלה ומקצוע ומילאו תפקידים ציבוריים בחברה.

הפגישות האלו מילאו את אנה בגאווה, אך וגם בפליאה: האם בוגרים אלה החיים בישראל הם אותם היתומים? ואולי אלה אנשים אחרים? לאחר ביקורה האחרון בארץ היא ביטאה את תמיהותיה האלו במאמר שכתבה. ב-1964 היא שלחה אותו אלי. כעבור כחצי שנה נפטרה. חניכיה בארץ ובחו"ל שומרים לה מקום בלבם וזוכרים בחיבה את האישה הנפלאה הזו.

בית היתומים היהודי הראשון שהוקם בפולין אחרי המלחמה היה בלובלין. הוא הוקם כבר בשלהי 1944 והיה הגדול ביותר מבין 23 בתי היתומים בפולין. בית היתומים התחיל לפעול בתחילת חודש ספטמבר 1944. חיילים של הצבא האדום (ביניהם חיילים יהודים) מצאו כבר בחודש אוגוסט 11 ילדים יהודים במיידנק, וטיפלו בהם במחנה הצבאי בפאתי לובלין. אח"כ הם העבירו אותם לבית היתומים. אלה היו הילדים הראשונים בבית היתומים. מדי חודש הגיעו עוד ילדים והשיא היה בחודש אפריל 1945, בו שהו כבר 175 ילדים בבית היתומים.

אנה נתנבלוט מונתה למנהלת בית היתומים הזה בשל ניסיונה הרב בתחום החינוך: לפני המלחמה היא הייתה מורה בבית היתומים של קורצ'אק בוורשה. בבית היתומים היו 175 ילדות וילדים בני שלוש עד שמונה-עשרה. אנה ראינה את הילדים ותיעדה את קורות חייהם הטרגיים בשנות המלחמה. היא הפנימה היטב את סבלם של הילדים ועשתה רבות לשיקום חייהם. נראה, שהיא הייתה קרובה בהשקפתה לבונד. היא האמינה שיש להקים מחדש קהילה יהודית בפולין, והילדים עשויים להוות גרעין ובסיס למהלך כזה. לאכזבתה, חלק מן הילדים חברו לתנועות ציוניות

האם הם אותם האנשים או אלה אנשים אחרים?

מאת אנה נתנבלוט / מנהלת בית היתומים בלובלין

המקור נכתב בשפה הפולנית ב-1964, תרגום לעברית ב-2012 ע"י גנית עירון, ירושלים

שבתי מישראל. פגשתי שם את הבנים והבנות שהכרתי כילדים בשנים 1944-45 בפולין. היו אלה יתומים שניצלו בדרך נס בתקופת השואה. התבוננתי עתה בפניהם שהתבגרו, שזופים בגון חום זהוב, בעיניהם הבורקות, בעמידתם הגאה והאזנתי לסיפוריהם על גבורתם העשויה ללא חת, על התעקשותם והתמדתם במאבקם עם האויב ועם המדבר הלוהט. בהיטי על כל אלה שאלתי את עצמי האם הם אותם האנשים שהכרתי אז, או שהם אנשים אחרים...

ובבוקר שמשי זה על אדמת ישראל - בניגוד גמור למראה עיניי - נגלתה לפניי התמונה משנים שבהן עדיין רעדה האדמה מהלמות כלי הנשק, החלונות היו מואפלים וחרב ההשמדה התהפכה מעל ראשם של אותם הילדים, שחוקי הגזע הוציאו נגדם פסק דין מוות. מאותה התקופה של "האימה הגדולה" עוברות מול עיניי תמונות כמו מסרט ובו תמונות של המרטירולוגיה של הילדים...

חלק ראשון

שהצליחה לתפוס. בקופסת שימורים היו לה מים לשתייה, שהביאה משלולית שבדרך. רוז'ה הקטנה צפתה למשתה, אשר אמור היה להשקיט את רעבונה ולשכך את כאבה שקרע אותה מבפנים...

(2) לאורווה הגדולה, שעליית הגג שבה הייתה מלאה בקש, התפרצו בצעקות רמות הטובחים האוקראינים. הם היו חמושים בקלשונים וזעקו: "צאו, יהודים!" בהפכם את הקש האסוף. אבל שם בתוך הקש, שבו ציפו למצוא את הנמלטים, הם לא היו. לעומת זאת הערמות הצדדיות, שהזדקרו כלפי מעלה, החביאו עמוק בתוכן את שני הבנים הקטנים שהיו קפואים מפחד.

ראשון יצא מהמחבוא **מוטק ליבר** (Motek Liver) בן השבע. בשקט הוא קרא לחברו, אך ההוא לא ענה. בחושך הוא הגיע אליו, לערמת השחת, נגע בו, אך לא הייתה תגובה. מוטק נענע אותו חזק יותר ולבסוף הצליח להעירו מהעילפון. הם שמעו יחדיו מעבר לקיר רעש, יריות ובכי של היהודים הנרצחים. זה היה החיסול של קבוצת המומחים, שהושארו בחיים כדי

(1) לילה. חושך. האדמה מכוסה בשלג. לרגלי אלון עבות בקצה היער דבר מה זז, מרשרש. אחרי רגע מזדחל מהמאורה בזהירות ראש של ילד. זאת **רוז'ה זילברשפון** (Rozia Zilberszpun) היא ברחה ליער בזמן של הטבח הגדול ביהודים, כאשר רצחו גם את משפחתה. חמקה מהכדורים בדרך נס. היא ניצלה יחד עם אחותה. בעזרת כף שמצאו ובאצבעותיהן הצליחו לחפור לעצמן את המאורה בכניסה ליער, ליד הדרך שבה נבלעו צעדיהן בצעדי האנשים האחרים. רוז'ה הקטנה הזדחלה מהמאורה, יחפה וחצי ערומה, כחולה מקור ומרעב. כמו צל היא נעה לכיוון השדה, במהירות ובזריזות הוציאה תפוחי אדמה. הרוח הזיזה את העלים, היא שמעה רחש, קול צעדים... ליבה קפא בתוכה, היא לא זזה, השתטחה על האדמה. רוז'ה האזינה, פקחה את עיניה: לפני חזיר בר... לאחר זמן קצר במאורה היא חשבה על הצלתה הפלאית. על שני פחמים צלתה את תפוחי האדמה הגנובים ואת מעט הצפרדעים

לעבוד למען הגרמנים. הדבר קרה כבר אחרי שהושמדה כל האוכלוסייה היהודית בעיירה ובסביבה. המומחים האלה נתנו לילדים להתחבא בעליית הגג אחרי הפוגרום וטיפלו בהם עד כה. קריאותיהם הנואשות, זעקותיהם החייתיות והרעש הבלתי פוסק של כלי הנשק מילאו את פנים האורווה. ברצונו להימלט מהטירוף המדמם הזה הכה מוטק בן השבע בשמשה באגרופו הזעיר, (עד עתה נשאר לו חתך עמוק כתוצאה מהמעשה). אחריו קפץ חברו. הם הגיעו לחוטי התיל ונמלטו דרכם בהשאירם עליהם שרידי בגדיהם ועורם. הם רצו קצרי נשימה דרך העיר ופנו לרחובות הצדדיים כדי להטעות את רודפיהם ולמנוע את תפיסתם. מוטק הגיע למה שהיה בעבר בית משפחתו, ונתפס עתה על ידי דיירים אריים. הוא דפק בדלת וביקש את נעליו הישנות כדי להנעילן על רגליו המדממות. זרקו לו את נעלי אימו שהיו בעלות עקב גבוה וגירשו אותו. לוצק, היא עיר מולדתו והכול זעקו בקול מאיים: "יהודי, תפסוהו!" מוטק הקטן רץ ונמלט מהקריאה הזאת, מהעיר הזאת, לתוך החשכה, לשדה, רחוק יותר ויותר.

כאן המתין לו בית רגעי. באמצע השדה ניצבה ערמת תבואה. מוטק נכנס לתוכה ויישר את גופו הדואב. אך מה זה? הוא לא היה לבדו שם. הוא שמע צעדים, ריצה. לאחר רגע התרוצצו מעליו והשמיעו קולות. אלה העכברים. בעבר פחד מהם, אך עתה כבר לא. אחרי ההתנסות שלו עם בני אדם, העכברים לא היו מסוכנים. שותפיו אלה לא היו מאיימים והוא נשאר איתם, עד שהצליח לנוח מעט, עד שהיה מוכן להמשך המאבק.

(3) ליד המחסה ביערות העבותים שליד חרובישוב Hrubieszow יושב **שמואל הלפמן** (Szmul Helfman) בן הארבע עשרה. הוא חימם את רגליו הקפואות בשמש של חודש מרס. הוא חי לבדו. את הזאבים וחזירי הבר נהג לגרש בעזרת האש. שמואל היה יוצא לבדו לכפר להשיג מזון ולפעמים שומר היער היה מביא לו אותו. לאחר אובדן הוריו ואחיו נעשה אדיש, חדל לפחד. גם רגליו הפצועות חדלו לענייניו. אבל עתה הן הכאיבו לו מאוד. הוא ישב על גזע עץ ובדק את האצבעות הנרקבות. ברגל אחת כולן כבר היו אבודות וברגל השנייה ארבע עוד היו במצב טוב. כשיגיע הזמן לברוח

מה יהיה? שמואל החליט. הוא חשק את שיניו ובעזרת כף חתך את חמש האצבעות של רגל אחת ואצבע אחת ברגל השנייה ולחץ...

(4) בדרך מהכפר לכיוון הגטו הריק התקדמה עתה תהלוכה מוזרה. חמישה נערים יהודים ומחלקה של חיילים גרמנים עם נשק שלוף. הנערים עבדו כרועים אצל בעלי המשקים, אך אנשים בגדו בהם והם הוסגרו. העמידו אותם ליד הקיר של הגטו ובהישמע הפקודה "אש" הם נורו.

לאחר זמן מה התעורר **ניוניק שוורץ** (Niuniek Szware) בן הארבע עשרה. הוא שכב חי תחת גופות חבריו. לא נפצע אפילו. האם אלה התנסויות מעולם אחר? הוא מישש את גופו, ניסה להזיז את אבריו, התבונן בסביבה המוכרת. אכן באמת הוא היה חי. אחר כך נדחף כמו על כנפי הרוח ורץ עד לערמה הקרובה ואחר כך נמלט עמוק ועמוק יותר לתוך היער...

(5) הסרט מימי הכיבוש נע בפניי. כאן קפצו הנערים מרכבת דוהרת, שהביאה את הוריהם לתאי הגזים. הקורבנות בעלי הרגליים הקטועות, שכדורי הרודפים השיגום, צבעו בדמם את הדרך, אך האחרים כמו רוח נמלטו בחסות היער.

פה שוב האזור, שבו ערכו סלקציה של האנשים הערומים: מי לתאי הגזים ומי למחנה. לתאי הגזים נשלחו הילדים, הזקנים והחולים... החזקים - באופן זמני - נחוצים היו ככוח לעבודה. במחנות העבודה עינו אותם הסדיסטים הסוטים בני הגזע הנבחר. הקורבנות האלה מתו לא פעם בגלל המכות, הרעב והמחלות.

חלק שני

והנה אחרי יותר מעשור נפגשתי שוב עם גיבורי הסרט המסויט הזה, עם קורבנות הטירוף של היטלר, על אדמתה שטופת השמש של ישראל. השינוי שחל בהם מופלא כל כך, עד שקשה להאמין באמיתותו. זה נראה כמו אגדה ומכאן שאלתי: "**האם הם אותם האנשים או אלה אנשים אחרים?**"

הם צמחו והפכו לבוני המולדת הצעירה, מלאי עוז, תושייה ורגש אחריות. הם לא ישבו במשרדים, לא התפרנסו ממסחר ולא משום עיסוק קל. הם עיבדו את האדמה, קצרו את שפע יכולה, הפריחו את שממת המדבר, גידלו וטיפחו גנים. הם סללו דרכים חדשות, בנו ערים, בתי חרושת, נהגו בטרקטורים ובמנופים. בקיבוצים ובמושבים הם תרו אחרי דרכי חיים חדשות ואחרי צורות ארגון חדשות של עבודה. בהיותם מחנכים ומורים הם דחו את כל צורות העבודה המיושנות ושאפו לחנך אדם טוב יותר, חופשי ומאושר.

הם הובילו אותי ברחבי המשקים הקיבוציים היפים. התפעלתי לא רק מההישגים המדהימים אלא גם מהיחס של האדם לעבודה. בקיבוץ מענית מציג בפניי **מייטק אייכל** (Mietek Ejchel) המאוהב בגננות, את החלקה הניסיונית שלו לטיפול עצים וצמחים חדשים. הוא נגע בעדינות בצמחים וליטפם כאילו היו ילדיו. חברו, **נתן גיברץ**, סיפר לי בהתרגשות רבה על העצים שהורכבו ועל הניסיונות לאקלם בארץ עצים וצמחים מחלקי עולם שונים. באותו היחס הרגשי לעבודה בגננות וביערנות נתקלתי גם בקיבוץ האחר, בעין השופט. עצים, צמחים ופרחים היו אהובים ביותר בכל ישראל. אפילו הילדים לרוב לא פגעו בהם וזה בניגוד למקומות אחרים שבהם קוטפים הילדים צמחים רק למען חדות הקטיפה בלבד. האוויר רווי היה בריח של פריחת ההדרים כבר בעת הנחיתה בשדה התעופה. זהו הריח שליווה את האדם בכל מקום יחד עם הריח של פריחת ההרדוף, הקקטוסים וריח הוורדים הנפלאים שהקיפו את הבתים. כל זה יחד עם ריח הצמחייה ומרבדי הפרחים, שלא היו מוכרים לי, יצרו רושם של מריצה שנפלה מהשמיים על האדמה הזאת כדי לברך את העמל האנושי הקשה, אשר באהבה ובעבודה רבה מאוד חצב פה חיים חדשים מהמדבר. על השטחים שהופרו על ידי מערכות השקיה הזהיבו סוגים שונים של תבואה. הנה זו הבשילה והתקיים הטקס של תחילת ספירת העומר, המקדים את ליל הסדר.

התארחתי ביום הטקס הזה כמו גם בליל הסדר עצמו **בקיבוץ עין השופט**. כל חברי הקיבוץ כולל הילדים, (סך הכול כמה מאות אנשים) פנו בבגדים חגיגיים לשדה הקרוב. לשם הגיעה משאית מקושטת ועליה רקדניות,

מקהלה ותזמורת. התזמורת פרימיטיבית מאוד הורכבה מחלילנים ומכלי הדומה לתוף שהקישו עליו את הקצב. ילדי המקהלה רקדו כשראשיהם עטורים בזרים. הרקדניות לבשו חצאיות ארוכות ורחבות וחולצות הדוקות צבעוניות מאוד. בעזרת השרוולים הארוכים שהתנפפו הן דימו את תנועת הדגן, את גלי השדה ואת הקציר. זה היה הריקוד המסורתי של הקוצרים. שני צעירים תמירים כמו ברושים עמדו בשני קצות השדה. אלה התערבו בריקוד ובזמרה על ידי הקראת שירים וסיפורי התנ"ך. סביבם התהדק מעגל הרוקדים עם הזרים, האלומות ופרי אדמה אחר. לידם, בדרך, הובל עדר גדול של כבשים על ידי הרועה שחילל בחלילו ונעזר במקלו. טלאים ורודים קיפצו ברצונם להשיג את אימותיהם. מהשדה הגיעו בכבדות ובאיטיות הפרות. הן נעו בשורה לרפת שבה חלבו אותן מכוונות ומסרו את חלבן המתוק והניחוחי למען האנשים.

כל זה ביחד - הקבוצה הלוהטת של הקוצרות, הילדים הקטנים עטורי הזרים ששרו, הצעירים התמירים כמו מתפללים, ההמון השותק והמקשיב לקולות האדמה, השמים שהתאדמו במערב, עץ תמר בודד על הרקע הזה והקול החדגוני והעצוב של החליל - כל אלה הרכיבו תמונה חד פעמית ובלתי נשכחת.

חלק שלישי

ליל הסדר התקיים באולם ענק, מקושט בירק רב ובסמלי החג, ובהם בלט סמל השלום. השולחנות ערוכים היו ליותר מחמש מאות איש (בלי הילדים). לידם הסבו חברי הקיבוץ ואורחיהם. החלק הראשון של ליל הסדר עד לכוס הראשון הוקדש לתבואה ולחג האביב. לאחר מילות הפתיחה על החג יצאו מפינות האולם ילדים עם העומר, אשר נלקח על ידי הקוצרים הרוקדים. אחר כך הוקראו קטעי ההגדה על ידי אנשים שונים ועל ידי קבוצות. בכל זה השתלב השיר "הנה הסתיו חלף עבר לו..." אחרי ההקראה המשותפת של "הא לחמא עניא" שתינו את כוס היין הראשון התחילה הארוחה החגיגית והטעימה. אחרי האוכל הקשבנו להגדה. מקהלה של הילדים

הקטנים ביותר שאלה בשני קולות את "מה נשתנה?". את המרד של היהודים במצרים הציגה בפנטומימה קבוצה של רקדנים מצוינים. כל פעם קמו אנשים אחרים מבין משתתפי הסדר ולימדו את כל הקהל את תולדות בני ישראל במצרים על ידי שירים וקטעי הקראה מההגדה. הודגש שם העניין של השעבוד והשחרור. את כוס היין השני שתו ככוס הגאולה.

החלק השלישי נפתח בתהלוכה של הפרטיזנים היהודיים. אחרי תמונה קצרה של המרד בגטו, הוקרא השיר של אלתרמן על המלחמה היהודית ערבית מ-1948 ואחרי התפילה לזכר המתים והנרצחים הושמע שיר הגעגועים לארץ ישראל מאת יהודה הלוי, "ציון הלא תשאליו..." והבקשה להגשמת נבואתו של ישעיהו "וכתתו חרבותם לאתים..." לאחר הנבואה הזאת שתינו כוס שלישי למען הגשמתה.

לסיום קראנו על קיבוץ הגלויות העתיד להביא את כול היהודים מכל קצות תבל לארץ ישראל. ושוב חזרו לעניין פרי הארץ והתפללו תפילת הודיה ואחריה שתו כוס רביעי, הכוס האחרון.

באופן הזה ההגדה העתיקה ליוותה את היהודים בנדודיהם לאורך הדורות ודרך המרטירולוגיה של מלחמת העולם השנייה ומלחמת העצמאות והתחברה עם החיים הנוכחיים בישראל החדשה.

חלק רביעי

המשכתי להכיר את עבודתם של מגדלי הכבשים, הבקר, העופות, את הסידורים המודרניים ומכונות החליבה. המנהל של הלול שבו גידלו כמאה אלף עופות, החניך שלי בעבר, **איזיו פרלמן** (Izio Perlman), הסביר לי את המורכבות של העבודה הניסויית שלו שכללה בדיקות, חיסונים, הרכבות בין זנים כדי לקבל סוגים טובים יותר של בעלי החיים ותפוקה יעילה יותר. הוא עשה זאת באופן מעשי וגילה אחריות רבה. אומנם לא הייתה בו אותה רגישות, אהבה ולבביות שבה עטף אייכל את הצמחייה שלו או כפי שגיברץ התבונן בבוסתניו, אך נראה לי שההבדלים נבעו מהבדלי האופי. ברם, המשותף לכולם הייתה ההכרה בצורך ובחשיבות של

העבודה כיסוד מהותי לקיומה של חברה. ביטא זאת בצורה ברורה חניך אחר שלי מהקיבוץ שליד לבנון, **מנדל גולדברג** (Mendel Goldberg): "צריך לעבוד. זהו הבסיס לחיים. ביליתי עם הפרות חמש שנים. עתה צריכים אותי כמהנדס במפעל המכונות הקיבוצי, ועל כן אני לומד בטכניון וכשאסיים, אלך לבית החרושת." מנדל - הכרתיו כאדם מוכשר ואינטליגנטי. הוא למד לבחינות הבגרות רק בזמנו הפנוי מעיסוקיו הקיבוציים. כאשר הערתי לו שהפסיד חמש שנים בעבודתו עם הפרות, הוא שאל בפליאה: "האם הפרות פחות חשובות מכל דבר אחר?" כל העבודות הן בעלות אותה החשיבות, ואין עבודה שמשפילה את האדם, שאינה מכבדת את בעליה. המטרה של הקיבוץ היא סיפוק הצרכים של כל החברה. מובן שעורך העיתון עורך אותו, המורה מלמד בבית הספר, המהנדס נמצא ליד המכונות או בונה, החייט תופר והחקלאי והרפתן נמצאים בשדה, בבוסתן או ברפת או בדיר. יחד עם זאת העבודות הלא נעימות כמו תורנויות המטבח או תורנויות לילה מתחלקות שווה בשווה בין כל חברי הקיבוץ. כך פיתחו את התחושה של השוויון בעבודה. עקרון השוויון הוא גם הבסיס בתחום החינוך וההוראה. כל הילדים בקיבוץ מקבלים השכלה זהה, שש שנים של בית הספר היסודי ושש שנים של בית ספר תיכון עד שמגיעים לגיל שמונה עשרה ומתגייסים לצבא. אחרי השירות הצבאי בא לידי ביטוי ההבדל האינדיבידואלי של כשרון, נטייה לתחומים שונים, חריצות וכ"ו. לעומת זאת החינוך וההשכלה השווים עד לאותו השלב מבטיחים למדינה עובדים אינטליגנטים בכל תחום. כדי שהמוכשרים פחות יוכלו ללמוד עם המוכשרים יותר נהוגה בבית הספר מידה רבה של עזרה פרטנית. "אנו מושכים אותם בציציות ראשם" כך אומר החניך שלי בעבר, **פנחס זיונץ**, שהוא כעת מורה בתיכון. יחד עם אשתו, **רחל**, שהיא מורה בבית הספר היסודי, הם מסבירים לי את כל השיטה הנהוגה כאן של הלימוד בבית הספר. אין ציונים, אין פרסים ואין השארת תלמיד בכיתה לשנה נוספת. השיטות החדשות של הלימוד מסייעות להצלחה, אך דורשות עבודת הכנה עצומה של המורים.

מוסד מעניין וחשוב ביותר הינו עליית הנוער. מזמן הקמתה התחנכו כבר 75,000 בני נוער, שהגיעו לכאן מכול קצות תבל. על התוכניות של ההוראה בעליית הנוער מספר **בנימין פיינשמידט** (Binjamin Fajnszmidt), עובד מסור ביותר של המוסד. בעברו כמו בעברם של האחרים כלול הפרק של בריחה קשה מפני האויב בזמן המלחמה, שהות קצרה בבית הילדים בפולין אחרי השחרור, הבריחה לישראל דרך קפריסין ומכשולים אחרים ולבסוף הקליטה בקיבוץ. הוא גילה רצון ברזל ודבקות במטרה כאשר אחרי שעות עבודתו הקיבוצית למד הוראה ועתה עוסק באהבה רבה בחינוך הצעירים בעליית הנוער.

בנימין מספר על הדאגות והשמחות של עיסוקו. בדרך, שבה טיילנו, פגשנו את תלמידיו ממרוקו ומארצות אחרות. הוא הציג אותם בפניי. מובן שהיה רוצה לבנות ולפתח יותר את המוסד, במיוחד עתה, כאשר כמות החניכים מהמזרח גדלה, אך חוסר התקציבים מונע זאת. הסוכנות הקציבה השנה מתקציבה בן 212 מיליון רק 6 מיליון לעליית הנוער וזה לא הרבה.

מיוחד במינו בישראל הוא היחס לילדים. הם מהווים מוקד של עניין וטיפול מצד כל החברה הן בקיבוץ והן מחוצה לו. הילדים זוכים לטיפול יוצא דופן בטיבו. כאילו רוצים להעניק להם את כל הטוב שההורים עצמם לא זכו בו. הילדים הם יפים, נקיים, לבושים היטב, פתוחים ולא ביישנים בהתנהגותם. בקיבוץ עין השופט ליוותה אותי **נעמי קלסקי** (Noemi Kalski) אחת החניכות שלי בעבר. היא ערכה לי סיור במשק, בבית הספר, בפעוטון, שכל מקום היה מתגאה בו, בבתי המלאכה ובבית החרושת. הלך אתנו בנה, אייל בן השלוש וחצי. הוא משך אותנו לטרקטורים, למשאיות ולמכונות שונות, כי גילה בהם עניין יוצא דופן. התפעלתי מהיחס מלא ההתחשבות וההבנה של נעמי לבנה, מההבנה שלה בעולם הילד ומסבלנותה ללא גבול. נעמי עובדת כמטפלת של הילדים הקטנים ומגלה אותו היחס כלפי כל הילדים, כי יש לה עניין בהבנת עולם הילד ויש לה לב גדול. ברם, את הסבלנות לילדים, גם אם הם בלתי נסבלים ומציקים, גיליתי בכל מקום ותמיד. אני סבורה, שהעבר הטראגי של ההורים, שנגזלה מהם ילדותם, משפיע כך על יחסם לילדיהם.

ידועה בעולם הטענה של האנטישמיות, שהיהודים הם אינטלקטואלים, שהם נדחפים ללמוד באוניברסיטאות ובורחים מעמל כפיים.

בחלק הראשון של הטענה אנו רואים תכונה חיובית ועל כן מקבלים אותו. את ההוכחה לכך ניתן לראות בישראל, במידה הרבה שבה האנשים משלימים לימודים ולומדים בכוחות עצמם. אין כנראה עם אחר, אשר חש צורך כה עמוק בלימוד ובידע. הצימאון העמוק הזה גרם לכך ש**רחל ויינשטוק** (Rachel Wajnsztock) שלי, אף על פי שחווה את הצייד כלפי הילדים בפולין, אף על פי שנדדה ממקום למקום לפני בואה לארץ ישראל, הינה היום אחות כירורגית מוערכת ביותר בתל השומר, שפינחס ובנימין הם מורים, שמנדל לומד בטכניון, **שיזי** (Jerzy) הינו קצין גבוה ושהפועלים החקלאיים והאחרים כל הזמן משתלמים ומגיעים להישגים בניסויים שונים, ואלה שאינם בעלי תעודות אוניברסיטאיות ממשיכים להשתלם וסובלים מתסביך בנקודה זאת כמו נעמי המטפלת, **לונק** המסגר ו**מוטק** העובד על הטרקטור והסולל דרכים במקומות הכי קשים בארץ.

לאלה המאמינים בחלק השני של ההאשמה, בדבר סלידת היהודים מעבודה פיזית, אני ממליצה להגיע לישראל. הם יראו אדמה יפיפיה, גני פרי ושדות, דרכים יפות, ערים חדשות ובתי חרושת, כאשר היוצר של הפלא הזה באדמת המדבר, השוממה מזה אלפי שנים הינו הפועל היהודי.

לי בעצמי קשה היה להאמין שההורים של הצברים, האנשים שהדהימו אותי בהישגיהם ובעמדתם האזרחית, הם אותם החניכים שלי מלפני שנים, אשר סבלו בהתחלה ממוראות השואה ואחר כך מתלאות הנדודים ובקפריסין. לכן השאלה האם הם אותם האנשים או אנשים אחרים, רדפה אותי ונכחה בתוכי. מה נתן להם את הכוח, שיש בו ההוכחה שהם עשויים מפלדה? התשובה יכולה להיות אחת: גרעין טוב בנשמה ובלב של הילד היהודי והאווירה בארץ שהגיעו אליה עוד בהיותם ילדים, כאשר האופי מתעצב עדיין. את האווירה הזאת לא ניתן לתאר. חשים בה וקולטים אותה על האדמה ספוגת השמש של ישראל.

לזכרם • צום אנדענק • IN MEMORY

צפורה דסקל (לבית ויסלפיש)

2013–1914

אמי היקרה,

דור הולך ודור בא, והארץ לעולם עומדת. תשע שנותיה האחרונות של אמי לא אפיינו את תשעים שנותיה הראשונות הסוערות. לדאבוני, אחותי האהובה אורה לא זכתה להאריך חיים ולהיות נוכחת בהלוויית אמנו.

בשנת 1914 אמא נולדה בעיר הגדולה לובלין שבפולין. משפחתה הייתה גדולה, ענפה ואמידה, וכולה גרה בבית גדל המידות בן ארבע הקומות שבנה סָכָה ברחוב 3 במאי מספר 26.

ב-1989 הזדמן לי לראות את המבנה הזה. היה זה בעת שביקרתי בלובלין יחד עם מקהלת הקיבוץ הארצי. טיפסתי במדרגות העץ שהובילו לקומות העליונות. באותו הביקור המקהלה הייתה גם במחנה הריכוז מיידנק, המקום אשר רוב יהודי לובלין הומתו בו – לרבות כל משפחתה של אמא.

בכל שנותיה הרבות לא פסקה מלקונן על המשפחה היפה שהייתה לה ואבדה בשואה. רק היא ושניים משמונת אחיה נותרו כאודים מוצלים מכל המשפחה המפוארת הזו.

מגיל צעיר הייתה חברה בתנועת נוער ציונית. בשנת 1936, בהיותה בת 21, הגיעה לחוות ההכשרה קלוסובה שליד ורשה ושהתה בה במשך שלוש שנים. מהחוה

התארגנה עלייה לארץ ישראל. למזלה הרב של אמי, האונייה הפליגה מנמל קונסטנצה שברומניה בספטמבר 1939. היא היטלטה במשך חודש בים התיכון, ורק אז הבריטים אפשרו לה ולשאר המעפילים לעלות לחוף.

הצעד הראשון שלה על אדמת הארץ היה במחנה ההסגר בעתלית. אמא הייתה אמורה להיות חברה בקיבוץ רמת הכובש יחד עם חבריה להכשרה, אך הגורל רצה אחרת. ב-1940, מיד לאחר הגעתה, נישאה לראשונה. ב-1942 נולדתי אני, וב-1945 נולדה אחותי אורה.

ב-1950 התפרקה המשפחה. כל אחד הלך לדרכו, ואותי שמו במרחביה. מאז אני כאן, בעמק יזרעאל הפרוס למרגלותינו, העמק שאמא חלמה עליו תמיד.

לאמא היה עולם עשיר, מגוון וסוער. בגיל מאוחר למדה בתכנית ברוקדייל המיועדת למבוגרים ופועלת באוניברסיטת בר-אילן. נוסף על כך אמא מצאה פנאי תמיד לפעולות התנדבות.

המון תחומי עניין ופעילויות היו לה. היא אהבה לשיר ולשרוק. בשנות הארבעים והחמישים שרה במקהלה בניצוחו של שלמה קפלן. אמא אהבה מוזיקה והייתה שורקת תמיד יצירות מוזיקליות קלאסיות.

אהבה פרחים ועצים, אהבה לטייל

בעולם ויותר מכול אהבה בני אדם. ביד מושטת ונדיבה הייתה מקבלת ומארחת אנשים בביתה. ביתה היה מלא אור תמיד וריחות טובים שבאו ממטבחיה. היא אהבה מאוד לבשל וגילתה יצירתיות בנושא זה. אמא דאגה תמיד לשני אחיה, זייליק וקלמן, שנותרו בחיים יחד עמה וניצלו מהשואה. הקשר ביניהם היה קרוב ביותר, והם שמרו היטב זה על זה.

אמא אהבה לכתוב פרוזה ושירה. שני ספרונים שלה ראו אור, ובאלה מופיעים שירים והגיגים שלה על יפי הטבע ועל אנשים. את העברית למדה בכוחות עצמה, ועל זאת הייתה גאוותה הגדולה.

אשתי שלומית, אני וילדינו אהבנו לבוא לבקר את אמא בגני יהודה, המושב שהיא חייתה במשך שלושים שנה. ב-1991 הבאנו אותה למרחביה, ומאז היא הייתה יחד עִמָנו בקיבוץ.

גם במרחביה, למרות גילה המתקדם, המשיכה לעסוק בהמון פעילויות. היא גם טיפחה את הדירה הקטנה ואת הגינה שמסביב לדירה.

אמא אהבה את החיים אהבה עזה ונאחזה בהם חזק חזק - גם עבור משפחתה שנספתה.

נוחי בשלום, נזכור אותך תמיד.

בנך, **זוהר גולן**.

19.4.2013

צפורה דסקל

כה הייתי רוצה לספר להם / צפורה דסקל

על דברים פשוטים -
בישול על קיטור, חשמל, גז,
ללא פחם, לא פית, לכלוך,
מול טרחה - של אז.
על להבה פורצת,
בלחיצת כפתור.

* * *

יש הרבה לספר
אך אוזניהם לא שומעות.
נשמותיהם הוצאו
בעינויים ולהבות.

רק בתוך תוכי
אני להם מספרת.
חיוך צף על פניהם,
רגע של נחמה -
על כל ייסוריהם.

ואני עם כאבי נותרת.
למה נותרו הם שם
ולא זכו לחיות במולדת?
ולמה כה מר היה גורלם?

לספר על קיום המדינה,
דבר הנראה כה מובן,
הניתן לאומה ואומה,
והיה בגדר חלום -
לאומה הדוויה.

לספר על ארץ ירוקה
וגינה לפני בית,
על עץ התפוז
ועץ הזית.

על שמי תכלת מרהיבים
ללא עב - חודשים ארוכים,
"הקודרים" לעתים קרובות
בהתנכל אויבים.

על דג'טים, ג'מבו, סילונים,
המגביהים עוף.
על מרחקים שצומצמו
על תקשורת - כציפור תעוף.

הדסה פינקוס

(לבית הלב שטדט)

2012-1924

הדסה עם בתה ציפי פינקוס

אמא שלנו היקרה, אצילת הנפש ונדיבת הלב.

היית צנועה, אמיצה, חכמה, מעצימה ואוהבת כל כך.

מסכת חיך הייתה מופלאה כל כך: בית הוריך היה לך בית במלוא מובן המילה. אבא שלך, ר' שלמה'לה הלב שטדט, היה ראש קהילת לובלין ומזכיר ישיבת חכמי לובלין. יחד אתו גרו בבית אמא שלך ושלוש אחיות.

הימים המאושרים נמשכו רק עד שהיית בת 15: הנאצים נכנסו ורצחו את משפחתך. באותו היום לא היית בבית, והודות לך ניצלת בפעם הראשונה.

בתקופת המלחמה התגלגלת עד לאושוויץ. התפעלנו מתעצומות הנפש שלך ואמרנו שכבוגרת אושוויץ ידעת להתמודד עם כל קושי.

שרדת 12 וחצי שנים של טיפולי דיאליזה, טיפולים שנערכו שלוש פעמים בשבוע. אנחנו לא מכירים אנשים ששרדו טיפולים קשים אלה במשך יותר מחמש שנים.

סיפרת לנו שעם השחרור מאושוויץ, ההצלה השנייה שלך, חלומך הגדול היה להיות "מענטש". לא רצית דבר לעצמך, רק להצליח להיות בן אדם ראוי! הגשמת את החלום הזה ובגדול!

את ואבא הייתם חסרי כול, אך ביחד בניתם משפחה מפוארת. מצאת כוחות ללמוד, לעלות לארץ

חדשה ולהתחיל הכול מחדש. בפעם השלישית הכול מחדש... השתלבת במכון ויצמן ועבדת בו כספרנית. במשך שנים רבות התנדבת גם בבית החולים קפלן.

היית לנו מודל לגאווה, להזדהות ולחיקוי: צנועה, מעצימה, נדיבה עד בלי די. הנתינה שלך לכולם - כל הזמן, בלי גבולות - הייתה עבורנו מקור להשראה. את ניצחת בגדול!

זכית לראות את משפחתנו הקטנטונת מתרחבת. ארבעה נכדים שלך הקימו כבר בית משלהם. כולם מוכשרים, מצליחים, והעיקר - אנשים טובים מאוד! כל אחד מהם, כמו גם בני ובנות זוגם, הוא "מענטש". כפי

שחלמת...

וששת הנינים - כמה מבטיחים.

הלילה נגאלת מייסורי הגוף. המחלה לא פגעה באופטימיות שלך, בחיוך שלך. ביקשת שניתן לך ללכת. אמרת לנו שאף אחד לא חי לנצח...

ואנחנו כאן מודים לך על כל דקה שהיית אתנו, שלנו, בשבילנו.

נוחי בשלום, אמא שלנו היקרה. אנחנו אוהבים כל כך וכבר מתגעגעים כל כך.

בתך,

ציפי פינקוס

בני משפחת הלברשטדט, ציפי פינקוס, ישראל פלד, אור הלברשטדט ואיטה פישברג מדליקים נר זיכרון בכינוס יוצאי לובלין.

Members of the Halberstadt family, Tzipi Pinkus, Israel Peled, Or Halberstadt, and Ita Fishberg lighting the memorial candle at the Annual Gathering of Lubliners

תרומות שנתקבלו מעובמבר 2012

200	עמיר מרים
250	פולברמכר תקוה ואל
50	פוליסצקי (פדרבוש) חנה
50	פישמן שרה
200	פלד ישראל
150	פלד שלמה ועליזה
500	פלסקוב טובה
200	פרי שרה
250	פרידמן ברוניה
100	פרידמן יורם
400	פרל ברוך
50	פרנקנברג סופי
50	צוקר חיים
300	קפלן אירית
100	רבינוביץ יוכבד
150	רבינר זאב ורינה
200	רגינה בהיר
50	רובינשטיין שפירא חוה
100	רוזן ענת ועמוס
360	רוזנברג ציפי
250	רוט שולמית
300	רוקח אסתר
180	ריד בלה
500	ריינהרץ זהבה
360	שוסטק שרה
100	שור חנה
100	שחר מרים ואילן
350	שטרנשוס חנה
150	שייביץ אלכסנדר
360	שמואלי מרים
100€	שסנג קרול Crole Chssang
100	שפבל הניה
1,000	שפט ירוחם
100	תמרקין מרדכי ואביבה

50	הד יצחק
150	הולצמן עדה
200	הורביץ אריה
300	הלברשטט יוסי
300	הס עירית
500	העמותה למורשת יהדות טומשוב
100	הר-גיל אמיר
200	הרפז חיים
620	ווקס בריגיט'
250	וישגרוד אברהם
200	וישגרוד אברהם
30	וקס טובה
500	זילברמן חנה
200	זינגר לאוניה
250	טומפסון דברת
150	יניב יעקב
100	כהן ציפי
250	כרמי יצחק וקריסטינה
250	לאודן עדנה ודוד
50	לב יעקב
100	לוקסמבורג שמעון
180	ליוואנט אלכס
200	לור שושנה
500	מאיר יהודית
100	מייטס דינה
150	מלמד אבנר ורחל
500	מנדלאי אסתר
100	מנדלבאום בצלאל
250	משולם לאה
100	נישטיין נתן
250	ניצן אילנה
200	סולד צלינה
350	סולומון עליזה
100	סלונים מינה
180	סליגמן רחל ושלמה

250\$	Arie Hochberg
300\$	Robinn & Daniel Magid
\$ 40	Sifrah Hollander
200	אבידור יובל
200	אבידור יעקב
200	אבן חן ציפי
300	אובליגנהרץ אברהם
250	אור אליעזר
200	אינגר עליזה
250	אלרון יצחק
200	אסתר זיו ומיכל שהם
200	אפרת חנה ויואב
100	ארגון יוצאי ביאליסטוק יעקב כגן
300	ארגון יוצאי ז'מושץ'
200	בודוך הלה
200	בן דיאנה
200	בלס רם ויהודית
100	בן עמי גבעון ונלי
500	בנק מאיר וירום אסתר
500	בר ישראל שמואל
200	ברוש שני
100	ברנהרד אסתר ויוסף
250	ברנע שרה
500	גולדמינץ חוה
50	גולן בתיה
1,000	גורי גד
600	גורני(גריצמכר) איתן
100	גורפינקל יעקב
100	גל משה ושושנה
150	ג'פרי ריקי
250	גרדל עמנואל וקרן רות
250	גרדל שמואל כהן שפרה
180	גרסמן יעקב ולאה
300	גרינשטיין יהונתן
200	דונר דבורה ואסתר מלמוד

A new site was put on line on 25-9-2013 by
Teater NN

Oral History – Historia Mowiona

www.historiamowiona.teatrnn.pl

Tomasz Pietrasiewicz, Director of “Brama Grodzka – Teatr NN” had put in words the purpose of the project “Oral History”:
In a few years there will be no living witnesses to these dramatic events which took place. We have started collecting told or written evidences, the memories of those who were living witnesses. Besides testimonies concerning the murder of Jews and the war, we also record stories concerning everyday life of Jews and Christians in Lublin. By saving these personal memories from forgetfulness we also save the memory of those times and pass it to the future.

The project contains:

1733 - witnesses of the history
2621 - hours of recording
6713 - fragments of recordings of the stories on line
379 – photographs from the archive on line

In the site there is an alphabetic index (about 20 pages) with the names of the witnesses with photographs of some of the witnesses.
There is a picture of Lublin with years indicated. For each year the site can be open and a relation of the witness about the events which took place that year is seen.

תיאטר NN העלה לרשת אתר חדש

ב-25.9.2013

היסטוריה מדוברת

www.historiamowiona.teatrnn.pl

תומאש פייטרשבִּיץ, מנהל “ברמה גרודצקה- תיאטר NN” התווה את מטרת הפרוייקט “היסטוריה מדוברת”:
אנו מתקרבים לרגע שלא יהיו עוד עדים חיים לאירועים הדרמטיים שהתרחשו בלובלין.

בהיותנו מודעים לזמן האוּל, אנו מנסים להקליט כמה שיותר עדויות. ההקלטות הללו מאפשרות לנו לראות את ההיסטוריה מכיוון אחר, מזווית אישית.
פרט לעדויות על אודות חיסולם של היהודים ועל אודות המלחמה, אנו גם מקליטים סיפורים על אודות החיים הרגילים היומיומיים של יהודים ונוצרים בלובלין.
באמצעות הצלת הזיכרונות האישיים האלה מהשִׁכָּחָה אנו מצילים גם את הזיכרון של הזמנים ההם ומעבירים אותם לעתיד.

כל הזיכרונות האלה, תמונות ישנות ותיעוד נוסף מרוכזים באוסף של המרכז “ברמה גרודצקה - תיאטר NN”.

הפרוייקט כולל:

1733 עדויות
2621 שעות הקלטה
6713 קטעי עדות מוקלטים on line
379 תמונות ארכיון on line

האתר החדש מכיל רשימה של שמות העדים (כ-20 עמודים) בסדר אלפביתי, בצירוף תמונות של חלק מהעדים.

על תמונת העיר לובלין מסומנות שנים לאורך ציר הזמן. סימון כל אחת מהשנים פותח עדויות על האירועים שהתרחשו במהלכה.

נחתם הסכם היסטורי

בין ארכיבי פולין (PSA) לבין JRI (Jewish Records Indexing)

ב-15 בפברואר נחתם, בוורשה ובמריילנד, הסכם רב שנתי אשר ירחיב את הגישה לרשומות של יהודים באמצעות האינטרנט.

המאגר המקוון של JRI-פולין מאפשר חיפוש רשומות מידע מלמעלה מ-550 ערים וכולל למעלה מ-5 מיליון רשומות. ההסכם הנוכחי יאפשר להרחיב משמעותית את מספר הרשומות באתר, ומנהליו צופים כי במהלך השנה הקרובה יתווספו עוד כמיליון רשומות למאגר.

מנהל ארכיבי פולין, פרופ' ולדיסלב סטפניאק אמר כי החתימה על ההסכם היא שלב חדש בשיתוף הפעולה בין JRI לבין PSA, והוא משוכנע כי תוצאות של שיתוף הפעולה זה יאפשרו לאנשים רבים המתעניינים בחקר משפחותיהם שחי בפולין. עוד נמסר כי PSA מתחילה במאמץ מסיבי לדיגיטציה של כל רשומות המרשם ביותר מ-30 ארכיונים אזוריים, והמידע יהיה זמין ללא תשלום בארכיון הלאומי ובאתרי הארכיונים

האזוריים. בנוסף, JRI מאפשר למשתמשים להזמין, תמורת תשלום, עותקים של התיעוד הארכיוני מכל אחד מהארכיונים שבפולין.

בנוסף לשימושים הגנאלוגיים משמש מאגר הנתונים הגדול של JRI לצורך איחוד משפחות שהופרדו בשואה, סיוע לילדים שהוסתרו למצוא את זהותם, ומסייע בהתחקות אחר ההיסטוריה הרפואית, במיוחד אצל אלה שהם בסיכון מוגבר למחלות תורשתיות.

JRI-פולין הוקם על ידי סטנלי דיאמונד ב-1995, ומנוהל על ידי מועצה עולמית, נעזר במאות מתנדבים, משרת אלפי חוקרים וממומן על ידי קבוצות ובודדים ברחבי העולם.

רישום, מידע, חיפוש:

http://www.jewishgen.org/jri-pl/news/2013_PSA_Agreement_News_Release.htm

העמותה הישראלית לחקר שורשי המשפחה

The Israel Genealogical Society – Your Gateway to Genealogical Resources in Israel

<http://www.isragen.org.il>

העמותה הישראלית לחקר שורשי המשפחה משמשת כבמת מחקר ודיון לשורשי המשפחה. היא מקיימת הרצאות, סיורים, ימי עיון וכנסים.

לעמותה תשעה סניפים: ירושלים, תל אביב, באר שבע, ראשון לציון, מודיעין, פתח תקווה והסביבה, רעננה, חיפה וטבעון.

בכל הסניפים מתקיימות פגישות, בדרך כלל, אחת לחודש, שבהן ניתנות הרצאות מגוונות הקשורות לחקר תולדות המשפחה היהודית בארץ ובתפוצות.

בין הנושאים שבהן עוסקות ההרצאות:

מקור שמות משפחה אשכנזים וספרדיים; הדמוגרפיה של העם היהודי (הגירות ונדודים); שימור זיכרון המשפחות והעיריות שנכחדו בשואה; כלים ומקורות ארכיונים לחיפוש ולמחקר גנאלוגי; מקורות מקוונים באינטרנט; הדרכה בבניית אילנות יוחסין והעלאתם לרשת.

Polish State Archives and Jewish Records Indexing - Poland sign historic agreement providing expanded access to Jewish records in Poland

http://www.jewishgen.org/jri-pl/news/2013_PSA_Agreement_News_Release.htm

Bethesda, Maryland and Warsaw, Poland, February 15, 2013 / Today the Polish State Archives (PSA) and Jewish Records Indexing - Poland (JRI-Poland) entered into a new multi-year agreement to expand access to Jewish records. PSA General Director, Professor Władysław Stępnik observed: "The signing of this agreement will open a new phase in the cooperation between JRI-Poland and State Archives in Poland. I am convinced that the results of our mutual efforts will be helpful for many people interested in centuries-old Polish-Jewish relations, shared history and family history research."

JRI-Poland's searchable online database of records from more than 550 towns is the starting point in Jewish family history research in Poland. The database of records going back to the late 18th century belies the misleading notion that Jewish records of Poland were destroyed in World War II.

The agreement will enable JRI-Poland to rapidly expand its current online database of indices to five million records, the largest database of Jewish vital records online. Indices to more than one million additional records are expected to become available within a year and will dovetail with the opening in Warsaw of the new Museum of the History of Polish Jews.

In a statement reflecting the strong significance of these records and their importance to family historians around the world, the PSA announced that they are beginning a massive effort to digitize all vital records in their more than 30 Regional Archives. These will be available - free - on their National Digital Archives and Regional Archive websites.

JRI-Poland will serve the research community and PSA by linking its search results to the PSA's digital images of the Jewish records. As a result of the massive indexing undertaken by JRI-Poland since 1995, the indices to Jewish records will form the bulk of all digital image linking on the PSA website. Thus, for the first time a non-profit organization will be linking its search results to vital record images provided by a European archives.

In addition, JRI-Poland and the PSA will institute a new Order Processing System to vastly simplify the process of obtaining copies of archival records. JRI-Poland will have the administrative responsibility for processing orders for records from branches of the Polish State Archives. Researchers will be able to place orders by clicking on record index entries of interest in the JRI-Poland search results and paying by credit card via the JRI-Poland website. The Order Processing System will eventually be phased out as digitized records become available online.

The JRI-Poland database and volunteers have been instrumental in reuniting families separated by the Holocaust and helping hidden children find their identities. JRI-Poland has been recognized by the medical and scientific communities for the potential assistance to Ashkenazic families trying to trace medical histories, particularly those at increased risk for hereditary conditions and diseases. As a result of statistical analyses indicating a high incidence of medical and genetic abnormalities in individuals of Polish-Jewish descent, JRI - Poland serves as a finding aid for those who may need answers to medical-related questions or require bone marrow or other transplants. Because of this, JRI-Poland has received commendations from the Gift of Life Foundation and the National Marrow Donor Program.

Founded in 1995, JRI-Poland was an outgrowth of Executive Director and Montrealer Stanley Diamond's need for access to Jewish vital records of the former Łomża Gubernia area of Poland for research into his family's genetic history. JRI-Poland is run by a global board, aided by hundreds of volunteers and serving thousands of researchers, funded by groups and private genealogists around the world.

For further information, please contact:

Stanley Diamond
smsdiamond@aol.com

Please visit: www.jri-poland.org and
www.archiwa.gov.pl/en/news.html

The home of Jewish vital record indices of Poland on the Internet at www.JRI-POLAND.ORG

17 במרץ 2012.

שבעים שנה אחרי חורבן יהדות לובלין מראיינים תלמידים פולנים מלובלין את בניהם ונכדיהם של יוצאי לובלין. תמונה זו מראה ראיון עם ירוחם שפט (בנו של דוד שטוקפיש ז"ל) ומשפחתו ב"מרכז ברמה גרודצקה-תיאטר NN". "תיאטר NN" יזם מפגשים אישיים-אנושיים אלה ויפרסם אותם בקרוב בספר.

On March 17, 2012, seventy years after the Holocaust, Polish students from Lublin interviewed descendants of Lublin's Jews.

Yerucham Shafat (son of the late David Shrokrfish) and his family are depicted being interviewed at the Brama Grodzka Center / TeatrNN.

TeatrNN, who initiated the idea of the interviews, will publish them in a book.

I asked my mother how they spent their leisure time. She told me that on Sundays they liked to hike or bike in the area and in the woods together with friends. In the evenings they used to go to the cinema or theatre or invite friends. I wanted to know how she hosted them and she smiled and said that everything was different in those times.

"I grated potatoes and fried a pile of "latkes" (potato pancakes). I went down to the bakery either the Greek's or the Turk's which were the best in Lublin. Their cheese, poppy seed and layer cakes were excellent. I bought two sorts of cakes, and a piece of chocolate which was cut from a big block with a special knife. We enjoyed the latkes and the deserts with tea".

Another memory:

My mother told me that my grandfather Hersh ordered a special chopper ("hack messer") for my grand mother's Judith (Ides) birthday. It was in a shape of a fox: with a small head, a roundish blade (the body) and the handle in a shape of a magnificent fox tail.

A short time after the war, before she left Lublin, mother went to visit the Polish neighbors in the house on Towarowa Street where she grew up. Those who had pictures of her family gave them to her. She was very excited to see the images of her dear ones. When she visited the neighbor next door, to her surprise she saw her mother's chopper on the wall of the kitchen. Her legs trembled, she left immediately and never came back.

I asked her why did not she ask for the chopper, the only souvenir of her mother and she replied that the shock and emotions were so strong that she was unable to do a thing.

I would like to quote a small fragment my mother wrote in the last months of her life. It was in 1986 and she was very sick. I found the copybook after her death.

"It is impossible to forget the home, family and the town in which I was born and the life before the Nazi occupation and extermination of all my loved ones. I cannot forget the choir, the culture club on Grodzka Street, the Union, the sport club "Jutznia" to which I belonged. There were groups of youngsters as well as elderly women, among them Bella Shapiro one of the Bund leaders, in the sport club. Everyone was attached to each other.

Maybe, nowadays, in Israel, people lead more comfortable lives than then, but the lack of family is constantly disturbing. It is hard for me to be as happy as I was then and the memories of the atrocities, whether I am awake or asleep, takes away the joy.

Herauchut wrote and composed a song about Lublin in Yiddish:

New York, Paris and Vienna

Are beautiful

But the most is Lublin

A beautiful city

A nice city

A city they say

Is for God and for people

The Krakowska, the Lubartowska

And the Grodzka street in splendor

Pretty as a young beautiful girl

In a pretty dress

At day and night...

Not everyone in town knew the Grodzka Street. There is more of the song that describes and enlarges Lublin, but I do not remember the lyrics at the moment...

There was a big Jewish population in Lublin (mother wrote in Polish but she used the Hebrew expression Yishuv), and after the invasion of the murderous Nazis everything was destroyed and vanished."

April 2013

of the Rabbi and the kindness of her mother.

Later, Mr. Brickman, the owner of the tannery built a little house inside the yard of his factory close to the synagogue for the Rabbi and his family.

My grandfather Hirsh manufactured male officer's boots (oficerki in Polish).

His clients were Polish officers as well as others who could afford to buy such boots.

His workshop was inside the only living room in the flat, separated by a sealed curtain.

During the season he employed workers, but in the summer, when work was scarce, he took any work he could find in order to feed his family.

Most of the flats in the house consisted of a kitchen and one big room. There was no running water and water was brought from the Bystrzyca river that flowed behind the yards. The toilets were in the yard.

In a conversation with Mindl Helena, mother's friend and neighbor, she told me that my grandmother's home was amazingly clean and neat. Crocheted triangles on every shelf, the linen in the wardrobe stacked in "military order", each set of linen separated and tied with a colored satin ribbon.

My grandparents used to go to the Yiddish theatre, always with their eldest daughter, my mother, who told me that she remembered funny skits with Dzigan and Shumacher (both of them were young in those times). She was especially amused where Dzigan's role was a mother and Shumacher's a baby in a carriage with a pacifier in his mouth.

Her parents used to take her also to dancing charity balls.

My grandmother's mission was to bake cakes for sale and my grandfather's to sell liquor at the ball.

On Shabbat and Holidays the families of my grandparents brothers and sisters used to visit each other. My mother loved those visits, especially her grandmother's, who wore a long and wide dress with two "huge" pockets, always

full with sweets for the grandchildren.

I was jealous and imagined how it feels when someone a big family and grandparents.

After graduating elementary school, mother's parents could not afford to send her to high school and she started to work in a menswear saloon in the center of Lublin.

The chief tailor, who was also the cutter could hardly support his wife and 6 children. They lived in one small room in the cellar in the Jewish quarter. Often the family was thrown out and had to stay on the street until the father could gather the paltry rent.

My mother described him as an impressive man, tall, dressed in a three piece suit and tie. An ex sweetheart used to send him old suits from Argentina and he fixed them to his size. His shoes shone like varnish, but the soles were wiped out and he upholstered them with cardboard, but when it was raining the state of his feet was fatal.

He looked like a professor, used to leave home very early, pass by few newspaper publishing houses in the town and read the newspapers displayed in the glass-cases outside. When he came to the workshop he already knew the news of the world, Poland and in Lublin. He never brought food like others. When all the staff had their meals he read a book, and was always hungry. My grandmother used to bring her daughter a little pot of cooked food whenever she came to the center of town for shopping. My mother ate some of the tasty food and the leftovers satisfied the intelligent tailor's hunger. After the meal he used to sing selected arias from famous operas.

My mother married Yehiel (Hilik) Wajtzman on the last day of 1937. About 200 guests, most family attended the wedding. Of the family only 4 cousins survived. My mother's husband and his whole family were exterminated.

The young couple lived on Skibinska street in the Bronowice quarter, near the train station.

Tastes and smells of Jewish Lublin

Judith Maier

Tastes, sounds, crumbs and splashes of images of figures from Lublin.

Told me by my mother

סבתי יהודית (ידעס) אקרמן לבית
גורפינקל

Judit Akerman (nee Gurfinkel) –
my grandmother

My mother, Malka zyskind nee Akerman, loved her town Lublin. When she missed her past, she shared her experiences with me.

She was the eldest among 6 children in the family. She was born and grew up in the Kalinowszczyzna quarter ("di Vole" in Yiddish), on 21 Towarowa street. Most of the Jews in the quarter belonged to the working class, part of them worked in the Tanneries.

Half of the tenants in the house were Jewish. The Concierge (struzowa), who was in charge of the maintenance, cleaning and order sat in the entrance. All the front windows of the building had white curtains and flower pots on the windowsills. A Rabbi, his wife and 10 children lived in a small apartment in the cellar. Only one of them survived.

There was peace between the Polish and Jewish neighbors, and they tried their best not to interfere between the quarrels of the many children in the house.

My mother used to remember the woman who, trudging on tired legs from door to door early in the morning, tried to sell her tasty hot "bubalach", (buns baked with buck-wheat flour - kasha). After cutting them in half and spreading with butter, they tasted like "heaven". On Fridays all the houses were as busy as hives. The Jewish women prepared the Shabbes meals. The smells were mouth-watering and the noise was deafening. It seemed that the windows were going to burst and the house to collapse. This was the "chopping" cacophony in order to prepare fish, liver, meat balls, and "kreplach" (dumplings) on the wooden cutting board using a chopper (hack messer). The Polish neighbors used to go out into the corridor to enjoy the scents of those dishes.

Sometimes it happened that a fly or small insect fell into the soup or stew. My grandmother, Judit (Ides) sent my mother, Malka, with the pot to the cellar to ask the Rabbi for advice.

This clever man pulled the insect out and pronounced that the family cannot eat this food, that it has to be given to a poor family. My grandmother did as said, but my mother, the little girl, was upset.

When she grew up she understood the wisdom

מאנצער זאגן

2 ביטל 8 מאנצער 3
 2 ביטל 8 מאנצער 4
 2 ביטל 8 מאנצער 5
 8 מאנצער 6
 1 ביטל 4 מאנצער 7
 10 מאנצער 8
 2 ביטל 9
 10 ביטל 10

100 / 100 / 100

8 מאנצער 1
 8 מאנצער 2
 6 מאנצער 3
 12 מאנצער 4
 8 מאנצער 5
 12 מאנצער 6

זאגן זאגן זאגן

15 ביטל 1
 6 ביטל 8 מאנצער 2
 6 ביטל 2 מאנצער 3
 1 ביטל 4 מאנצער 4
 4 ביטל 2 מאנצער 5
 6 ביטל 2 מאנצער 6
 3 ביטל 3 מאנצער 7
 4 ביטל 4 מאנצער 8
 8 ביטל 5 מאנצער 9
 10 ביטל 6

Bakery Recipes

Mandelbread – 1:

2 pounds 8 ounces sugar
2 pounds 8 ounces flour
2 pounds 8 ounces crumbs
8 ounces eggs
1 pound 4 ounces walnuts
10 ounces milk
baking powder
Cinnamon

Mandelbread – 2:

2 pounds almond paste
4 pounds sugar
1 quart egg yolks
1 quart eggs
3 pounds patent flour
3 pounds cake flour
3 ounces baking powder

Honey Cake:

6 pounds honey
1 with 8 ounces sugar
½ quart egg whites
½ quart oil
1 quart water
3 ounces soda (baking soda)
6 pounds rye flour
flavors
fruit

Sachar Torte:

8 ounces fat
8 ounces sugar
6 ounces cocoa
12 ounces eggs
8 ounces cake flour
12 ounces egg whites

Coconut Donuts:

15 pounds flour
6 ounces with 8 ounces sugar
6 with 2 ounces fat
1 quart eggs
4 with some whole quart
milk slightly warmed
6 with 2 ounces baking
powder
3 ounces salt
4 pounds macaroons
8 ounces water
flavors

Donuts:

3 quarts milk
12 ounces yeast
1 pound 2 ounces sugar
3 ounces salt
1 pound cake flour
11 pounds patent flour
1 ½ pounds fat
1 ½ quarts eggs
3 ounces baking powder

Coffee Cake:

1 quart milk
1 pound yeast
1 pound 4 ounces sugar
2 pounds fat
1 quart eggs
1 ounce salt
4 pounds flour

Marble Cake:

5 pounds cake flour
3 ounces baking powder
1 pound almond paste
4 pounds sugar
1 ½ quarts eggs
½ quart milk
3 pounds 2 ounces fat
½ quart egg whites

Danish:

5 quarts milk
1 pound yeast
4 pounds sugar
2 pounds fat
3 quarts eggs
5 ounces salt
2 pounds cake flour
20 pounds patent flour

Krakofski:

(If there is any reader who
is able to identify what this
recipe is for, or how it is
used please let us know.)

2 pounds 11 ounces sugar
1 pound 2 ounces nuts
2 ounces flour
egg whites
flavors

Honey Cake:

6 pounds honey

1 with 8 ounces sugar

½ quart egg whites

½ quart oil

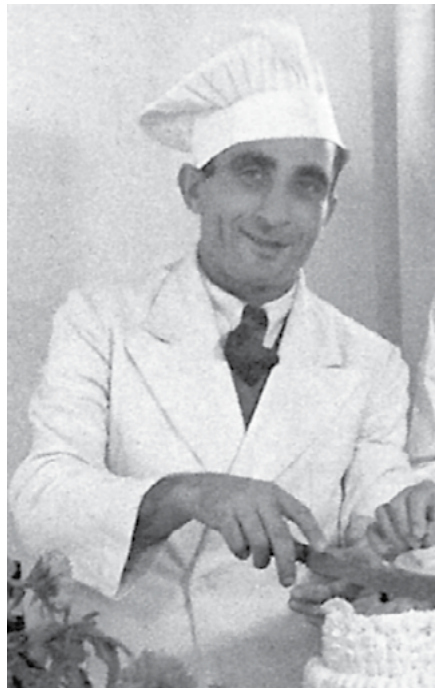
1 quart water

3 ounces soda (baking soda)

6 pounds rye flour

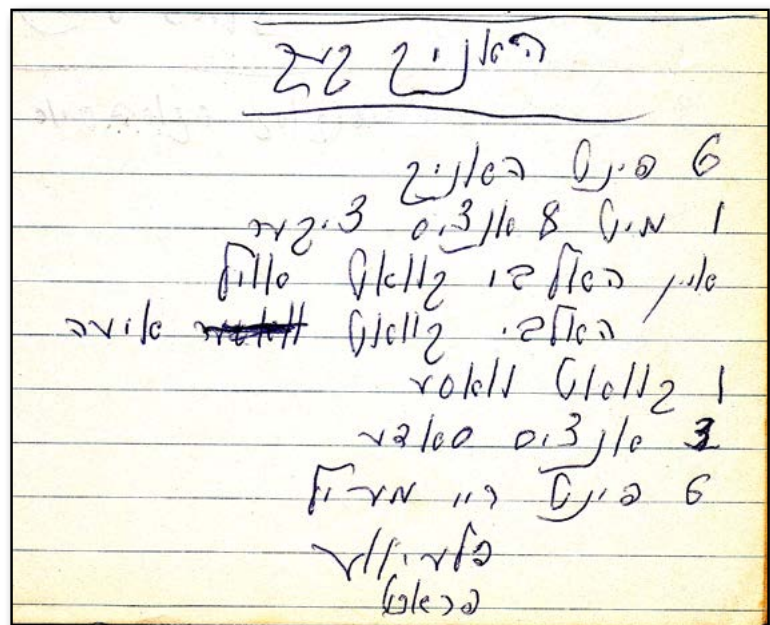
flavors

fruit

נתן מנדלאי - אופה אמן

Nathan Mandelay - A Master Cake Baker

Esther Mandelay

Recipes From My Father - Nathan Mandelay - A Master Cake Baker

There was always something wonderful about being asked what ‘my father did’. Whether as a child, a university student or an adult, I always felt this immense pride whenever I had the opportunity to talk about him and his cakes – even better when I had these sweet delights to share. I loved to boast about him, and undoubtedly surprised those children of doctors, lawyers and CEOs with my enthusiasm. He was a master craftsman with specialties that would melt in your mouth or be the crispiest and most delicate pastry.

As was customary in those years before WWII, my father was an apprentice to a master baker in Lublin, a Mr. Migdal. Fourteen years later, after being in various armies from 1937 to 1946, and after London, and then Israel, my father found Migdal in Newark, New Jersey, a hub of refugees after the war. Migdal, as we called him, overcame the hurdles of the time, and arranged for my father’s acceptance into the Baker’s Union, not a simple feat. From that moment on, my father’s talents were again there for all of us to taste.

Just a word about the language and translation of these recipes. Naturally I had thought that these recipes would have been in Yiddish. It was therefore important to find someone who knew Yiddish and English, and most importantly, who knew how to bake. Lea Meshulam was that perfect person. The translations of the recipes revealed a mish mash of Yiddish, English, and German. There are anglicized words using Yiddish / Hebrew letters. There are recipes half in English, half in German. Some of the words could be understood only by trying to pronounce them out loud. I can only imagine how my dad’s Yiddish was understood by my mom’s fine German, and was then translated into their newly adopted language, English. Life’s complications are reflected here so clearly. They managed and succeeded.

I therefore share this gift of bakery recipes with all of you. Do enjoy.

Hafrashath Challah – Separating challah from dough before it is baked

Two maids were employed in my grandparents house in Tomaszow Lubelski.

The Jewish maid was in charge of the kosher cooking and the Polish did the cleaning and taking care of the hard work.

The Jewish maid paid no attention to me at all, on the contrary; she did not let me play in the kitchen - although it was a better place to play, since all the inhabitants of the house were old people.

The "Challes" for Shabbat were baked in the oven, but I never was given a piece of dough to bake a little "Challa" for myself. The most annoying thing was that the maid threw a piece of the dough into the oven in front of my eyes! And I saw how the little tongues of fire licked the dough. Only later I learned about the mitzvah of "Hafrashath Challah" (Separating challah from dough before it is baked).

The Torah tells us [Bamidbar 15:20] "From the first of your dough you shall set apart challah". Originally, in the days of the temple, this portion of the dough went to the Cohen [priest], but now it is thrown into the fire.

It is a shame that no one told me about its meaning, so it would spare me a lot of sadness.

Sour kraut

The Polish maid, on the contrary, when she was pickling cabbage for the family, used to invite me to jump bare foot on the finely chopped and salted cabbage, in a big container covered with a sheet, in order to speed up the pickling process.

The water drawer

In Tomaszow Lubelski there was neither sewage system nor running water.

Every morning the water drawer arrived with buckets of water on a pole. He split the water into

a tank in the corridor, and water flew through a hose into the kitchen from the tank, so that the "impression" was as if it was "flowing water". A bucket that the Polish maid emptied, whenever needed stood under the sink.

In the delicatessen shop in Lublin

In the delicatessen shop they sold a bun, named "keiserke" filled with corn beef they called "oyfshnit".

In Lublin, in the corner of Lubartowska and Rybna street stood a "round" woman who sold "bubalach" - a bun, baked from buck-wheat flour ("gretchane mehl"), yeast and potatoes. They were baked in a bakery in little clay tools ("erdene teplech").

The bubalach used to slip off the tongue and they tasted heavenly when spread with butter.

Here in Israel I found buck-wheat flour in a health store and tried to bake the Lublin bubalach a few times, but with no success.

Pickled apples were sold on the corner of two streets from the "bubalach", on my way to my mother's uncle, who lived on Cicha street, in the Polish quarter of Lublin.

They were made according to a local recipe. I still remember the taste, although since then I have never ate such apples. The taste of those apples is mixed in my memory:

My mother bought me such a sour apple and I ate it eagerly. She asked me whether it was tasty and I nodded my head. Then she said: "A girl eats by herself and does not offer her mother even to taste?" I felt reprimanded, even though I was not guilty – everything because of an tempting apple.

In the same way I remember the church. When the Poles recognized that my mother and I are Jewish they would push us off the pavement onto the road.

Translated by: **Judith Maier**

Sara Barnea

Farewell meal or memory of scents from Lublin

The destruction of the Lubliner Jews is also the loss of scents and tastes of the life that existed and vanished.

Will we be able to pass a pinch of them to the next generations?

Conservation of legacy is conservation of the tradition of food that was served on the Jewish table as well, and those were different in every region.

I still remember the taste of the "Gefilte fish" at my grandparents in Lublin. The following joke reflects the memories of the eating manners and food serving on Shabbat from "home":

A Jew comes back from the synagogue on Shabbat, makes a blessing on the bread, eats gefilte fish, chopped liver, chicken soup, meat, desert, drinks tea with cake (lekech) and falls asleep.

If after all that he awakes – it is a miracle!

Shabbat delicacies

Standing silently we attended my grandfather's "kiddush" on Shabbat eve and Shabbat.

We stood still until each of us received a piece of "halla" and blessed "hamotzi".

Sometimes a guest or a poor man or a stranger in the town, that my grandfather invited to the Shabbat feast joined us. Inviting guests was an accepted thing to do in the community.

On Fridays the pot of "tshulent" was taken to the near bakery and put into the oven for the whole night. On Saturday noon we waited for grandfather to come from the synagogue. When he appeared, we ran to the bakery to fetch the "tshulent" pot. This was a clay pot covered with paper and a linen napkin tied with a string.

My grandmother was always afraid that we would not recognize our pot from all the pots in the oven. She always reminded me that our pot was tied with a colored ribbon.

When lifting the cover, the smell spread through into the whole house.

The chicken soup ("golden yoich") was served with very thin homemade noodles.

Sometimes the maid prepared "ferfalach", noodles that were cut lengthways and sideways to create little squares. Sometimes the soup was served with rice and white big sweet beans "tzuker bobes".

Stuffed goose

On Friday morning my mother used to clean a goose. After cleaning and spicing with salt, pepper and garlic she stuffed the inside with apples. She used to bring it to the baker's oven, close to her shop. There they had already finished baking and opened the still hot oven to the house wives.

Baked golden-brown, emitting overpowering smells, the goose was brought from the bakery to my parents shop at about the same time that I was back from school. Mother was busy, but she offered me to "taste something from the goose". I tasted, and the "something" was tasty, very tasty, very much. Sometimes it happened that I tasted a lot and "something" remained for the rest of my family.

in the street, the Germans fired. A bullet hit Yacov's mother, killing her. She fell near me. Another evening, we entered the house of the baker. There were many people there who had come out of the cellars. They were sitting on unmade beds and on the floor and they were very quiet. Suddenly Yacov cried: "but I have family in America", but America was thousands of kilometers away from the ghetto. After about four days, Yacov, who knew Russian or Ukrainian or both, bribed the Ukrainians. In the evening, a Ukrainian lifted up the wire fence, making a passage, and my mother told me to go first. Later my mother explained to me why she had told me to be the first. It was because she thought that the Ukrainians would have pity on a little girl and would not kill her. So I would be saved. However, the Ukrainians did not shoot at all and about ten people got out after me. The group dispersed and everybody tried to reach Lublin to find hiding there. My mother and I went at night in the cold until we reached the home of some Polish people that my mother knew. We stayed there for several days and then moved on to another family who arranged false Polish documents for us. Provided with these, we traveled to Warsaw to find a place to hide.

The Tuchman family, who had escaped from the ghetto with us, tried for several days to find a hiding place in Lublin. As they found none, they gave themselves up to the Germans and were immediately shot. My aunt Helenka Akierman and the two boys had been shot on the first day in the ghetto when the Germans entered our house and found them hiding in the cellar. (This was told to us by Yacov Tuchman.) My grandmother Sara Akierman and my aunt Elka Akierman were taken to the Plage Laszkiewicz camp and probably died there. My grandfather Hanoch Akierman, a professional tailor, was taken with other professionals to the Castle of Lublin where they worked for the Germans. A Polish friend of my mother Cecha Badyoczek succeeded in entering the Castle where she saw my grandfather. She told him that my mother and I had escaped from the ghetto. Recently I was informed by her son, Tomasz Badyoczek, who had read in a Polish book (*) that my grandfather died in the Castle on 27 February 1943.

This was the end of the Jewish community of Lublin.

(*) Hitlerowskie wienie na Zamku w Lublinie 1939-1944. Praca zbiorowa pod redakcja Zygmunta Mankowskiego. Wydawnictwo Lubelskie. Lublin 1988 rok.

Dr. Diana Bach

My memories of the final liquidation of the Majdan Tatarski ghetto – November 1942

Presented at the Memorial Meeting of Lubliners, Tel Aviv - December 2012

Already in mid-October there were rumors that something terrible was going to happen. This was the reason that my mother decided to take me - an eight year old girl - out of the ghetto. She left me in the house of two old Polish women in Lublin. In the evening, my mother would leave Majdan Tatarski via the ghetto gate, taking off the yellow band, and come to spend the night with me. In the morning she would go back to the ghetto to work. During the day, I would watch the clock, waiting for her return.

In the beginning of November, the Germans ordered the old Polish women to leave Lublin and to move to a village, as they were considered to be non-productive. I was forced to return to the Majdan Tatarski ghetto. In the ghetto, the house of our family, which included my grandfather, grandmother, two aunts, my mother and myself, was almost at the end of the ghetto, near the barred fence. On the 8th of November, we awoke to shouting; all were being ordered to leave their houses. When we looked toward the fence, we saw that it was surrounded by Germans and their Ukrainian collaborators from the army of General Vlasow. My aunt Helenka and two boys - cousins who

had arrived from a small town several days before - hid in the cellar of our house. My grandfather, grandmother and aunt Elka went out. My mother and I went to the house of Yacov Tuchman, a Jewish policeman and a cousin of my father. Yacov's house was in the center of the ghetto. In the cellar of Yacov's house were his mother, his wife, his two daughters, one younger and the second, Mania, older than I; my mother and I joined them. After some time, we heard shooting. Several hours later, Yacov came and told us that this is the final liquidation of the ghetto. Everyone had been removed from the ghetto, including the Jewish women from outside Poland who had been living in shacks in the ghetto and had been working for the Germans. Yacov explained that the shooting that we had heard was that of the Germans killing the sick in the hospital. Among them was my uncle Izidor Bach.

In the evening, we left the house. The street lamps of the ghetto were lit as the Germans did not cut off the electricity. When we passed the building of the community center we heard the telephone ringing, but nobody dared to answer it. We moved around in this cage of the ghetto for about 4 days. One evening when we were

ראש העיר לובלין במפגש עם אנשי ארגון לובלין בביתו של יוסף דקר
יחד אתו:
קתז'ינה מיצ'קובסקה צ'רניאק - סגנית ראש העיר לתרבות מורשת וספורט.
פיוטר קובלצ'יק - יושב ראש מועצת העיר

צילומים: יעקב גורפינקל

Mr. Krzysztof Zuk - Mayor of Lublin, meeting with Lubliners in the home of Joseph Dakar
Accompanying Zuk are:
Katarzyna Mieczkowska Czerniak - Vice Mayor of Lublin for Culture, Heritage and Sport,
and Piotr Kowalczyk - Lublin City Council Chairman

Photographs by Yakov Gorfinkel

First, is to honour some distinguished guests and give them an opportunity to meet members of our community.

Secondly, it is a kind of bonding opportunity between those who are the most active in the life of our organization. Between the trips to Poland a trip to Yad Vashem some periodical meetings and various receptions a nucleus of active members has been created. Between those members there is now a social connection which is important for the continuous success of our organization.

The lines are wide open for new people who would like to join this nucleus.

Just to avoid any doubt, all the receptions are wholly funded by private money and not by any organization funds.

Participation and contribution

I'm appealing again to our members, to take part and attend both our annual meeting in November and the memorial at Holocaust day.

In pre-war Lublin had lived around 40,000 Jews.

However the total number of survivors is about 1,200 people, a number much lower than other cities even those who had a much smaller pre-war Jewish community.

The sad result is that the potential number of members is also smaller than many other cities. Therefore there is a special onus cast upon us to take care that the memory goes on,

If not for us then there is nobody else. So I appeal to members to understand that each of us have a special duty to take part in the annual meeting and the memorial on Holocaust day.

The activities conducted by our organization and especially issuing Kol Lublin cost considerable sums of money.

I would like all members to contribute to our activities with an open heart.

During the last Sukkoth holiday Joseph Dakar had organized a reception in honour of our friend Witek Dombrowski from Teatr N.N.

Ilona Kuzin, President of the Society of Polish-Israeli Friendship, was his translator in the meeting.

Chairman's comments

The annual meeting of 2012

The annual meeting that took place on November 2012 was focused entirely on the commemoration of the 70th anniversary of the liquidation of the Lublin ghetto.

The program in its entirety was the creation of organization members, first second and third generation.

The result was outstanding. In my opinion that was the best program ever. Indeed a special occasion needs a special performance and we were true to our purpose.

Attendance at the meeting was respectable too.

Memorial at Holocaust day

The memorial held at Holocaust day 2013 was held in a fashion that has been crystallized in recent years.

A formal religious ceremony and in addition an injection of some artistic content.

Contributors to the artistic part were members of the first, second and third generation.

Kol (voice of) Lublin

Inspired by heavy expenditure we maintain and continue to issue Kol Lublin in its present extended volume.

The cumulative outcome of all those annuals is an important collection of articles pertaining

to various aspects of the intellectual, cultural, social and political life of pre-war Lublin's Jewish community. In addition one can find in those issues personal stories and comments with respect to the Holocaust experiences which Lublin Jews had experienced.

Special events

During the last month of May a delegation from Lublin came to attend ceremonies concerning Rishon Lezion's 130 birthday. For those who don't know, Rishon Lezion is a twin city to Lublin.

The delegation included Mayor Krzysztof Zuk, vice Mayor Katarzyna Mieczkowska Czerniak and the Chairman of the city council Piotr Kowalczyk.

We took advantage of the opportunity and organized for the delegation a barbeque party, in line with some established tradition. Attended the party some 40-50 Lubliners.

During the last Sukkoth holiday we had the privilege of entertaining in Israel Witek Dombrowski deputy Director of Teatr N.N.

He was invited to perform in Story Tellers festival.

We used the opportunity to organize a reception in his honour.

All those receptions have a double advantage.

KOL VOICE OF LUBLIN

ANNUAL OF LUBLINERS IN
ISRAEL AND DIASPORA

“LUBLINER SHTIME” • www.lublin.org.il • TEL-AVIV • NOVEMBER 2013 • No. 49

חנוות לכלי מטבח, רח' לוברטובסקה 7, לובלין שנת 1930

Shop for kitchen utensils, 7 Lubartowska St., Lublin, 1930 (Photo: Stefan Kielsznia)